

university of
 groningen

faculty of spatial sciences

Leeuwarden 2018: De Europese Culturele Hoofdstad als katalysator voor stedelijke regeneratie.

Leeuwarden
 Fryslân
 2018

Masterthesis Sociale Planologie

Begeleiding: Femke Niekerk

Jelle Kromhout (s2241609)
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
MSc Sociale Planologie
September 2015

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt de masterthesis 'Leeuwarden 2018: De Europese Culturele Hoofdstad als katalysator voor stedelijke regeneratie'. Deze thesis vormt het sluitstuk van de opleiding Sociale Planologie aan de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Voor mijn thesis heb ik onderzoek mogen doen naar een fenomeen dat mij aanspreekt en bovendien betrekking heeft op de stad waarmee ik mij verbonden voel. Bovenal sluit de planologische insteek aan bij mijn interesses. Door dit alles bleef ik gemotiveerd om met het onderzoek bezig te gaan. Het schrijven van deze masterthesis was een lang en meeslepend proces. Hierin zijn veel dingen goed gegaan, maar ook dingen minder goed. Ik kijk met tevredenheid terug op het proces. Voor de totstandkoming van deze thesis ben ik dank verschuldigd aan een aantal mensen.

Allereerst wil ik mijn vrienden, studiegenoten en familie bedanken. Speciale dank gaat uit naar mijn ouders voor de steun gedurende het gehele proces. In het bijzonder wil ik mijn vader Walter bedanken voor de inhoudelijke betrokkenheid. Excuus dat ik jouw studeerkamer zolang bezet gehouden heb...

Ook wil ik alle respondenten danken voor hun tijd en inzet. De heren Eijssen en Lijzenga van Gemeente Leeuwarden, de heer Westerhof van Lwd2018 en Wessel Theun de Vries; bedankt voor jullie tijd en de beantwoording van mijn vragen!

Tot slot wil ik mijn begeleidster Femke Niekerk bedanken voor haar betrokkenheid. In onze gesprekken ontving ik goede raad en adviezen en bleef ik gemotiveerd om de thesis tot een goed einde te brengen.

Rest mij niets anders dan u veel leesplezier te wensen.

*Jelle Kromhout,
Leeuwarden, September 2015*

Abstract

Stadsbestuurders en beleidsmakers hebben als doel om stedelijke problematiek op te lossen. Voor de economische, sociale, milieu en fysieke regeneratie kunnen verschillende strategieën gebruikt worden, waarvan de mega-event strategie en de cultuurgeleide regeneratie voorbeelden zijn. De Europese Culturele Hoofdstad combineert deze mega-event strategie en cultuur geleide regeneratie. Alle evenementen, projecten en burgerinitiatieven die samenhangen met de Europese Culturele Hoofdstad hebben een nalatenschap. In deze masterthesis zijn de voormalige Europese Culturele Hoofdsteden Brugge, Lille en Luxemburg geanalyseerd met het oog op Leeuwarden dat in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa is. Daarnaast zijn interviews gehouden met Leeuwarder beleidsmakers, de Lwd2018 organisatie en initiatiefnemers van culturele projecten. Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te verkrijgen in de wijze waarop de nalatenschap van het Europese Culturele Hoofdstad event tot stedelijke regeneratie kan leiden. De belangrijkste bevinding is dat de Europese Culturele Hoofdstad een stapsgewijze katalyserende werking voor stedelijke regeneratie kan hebben. Op korte termijn heeft dit voornamelijk betrekking op de fysieke en economische regeneratie die samenhangt met het organiseren van een mega-event. Op lange termijn heeft het betrekking op de sociaaleconomische regeneratie die samenhangt met de cultuur geleide regeneratie. In hoeverre de Europese Culturele Hoofdstad succesvol is als katalysator van stedelijke regeneratie is afhankelijk van de nalatenschap. De nalatenschap van de Europese Culturele Hoofdstad is voornamelijk ontastbaar. De nalatenschap met de grootste impact is echter de tastbare fysieke ontwikkeling. Voor positieve nalatenschap is een goede organisatie, nazorg en koppeling aan lokale stedelijke problematiek cruciaal. Voor Leeuwarden en andere toekomstige titeldragers is de Europese Culturele Hoofdstad een uitgelezen kans om stedelijke regeneratie te katalyseren.

Keywords: Europese Culturele Hoofdstad, Leeuwarden 2018, mega-event, nalatenschap, stedelijke regeneratie, cultuur, katalysator.

Inhoudsopgave

Lijst van tabellen en figuren

H1. Inleiding

- 1.1 Inleiding
- 1.2 Onderzoeksvragen
- 1.3 Leeswijzer

H2. Theoretisch kader

- 2.1 Cultuur en stedelijke regeneratie
  - 2.1.1 Stedelijke regeneratie
  - 2.1.2 Cultuur
  - 2.1.3 Cultuur voor stedelijke regeneratie
- 2.2 Nalatenschap mega-events
  - 2.2.1 Mega-event strategie
  - 2.2.2 Nalatenschap
  - 2.2.3 Europese Culturele Hoofdstad
- 2.3 Conceptueel model

H3. Methodologie

- 3.1 Methode
- 3.2 Case-selectie
- 3.3 Secundaire data-analyse
- 3.4 Semigestructureerde interviews
- 3.5 Ethiek

H4. Data

4.1 Voormalig Europese Culturele Hoofdsteden

- 4.1.1 Brugge 2002
  - doelstellingen
  - strategie
  - uitkomsten
  - lessons learned
- 4.1.2 Lille 2004
  - doelstellingen
  - strategie
  - uitkomsten
  - lessons learned
- 4.1.3 Luxemburg 2007
  - doelstellingen
  - strategie
  - uitkomsten
  - lessons learned
- 4.1.4 Conclusie case-analyses

4.2 Leeuwarden 2018

- doelstellingen
- strategie

4.3 Legacy planning Leeuwarden 2018

- empowerment
- entrepreneurship
- ecology
- europe
- experience
- fysieke nalatenschap
- stedelijke regeneratie

H5. Conclusie

5.1 Conclusie

5.2 Aanbevelingen

H6. Reflectie

Literatuur

Verantwoording gebruikte afbeeldingen

Bijlagen

Lijst van tabellen en figuren

Figuur 1: The Urban Regeneration Process (Roberts & Sykes, 2000)

Figuur 2: Legacy Cube (Gratton & Preuss, 2008)

Figuur 3: Conceptueel model

Figuur 4: Kaart ligging van de Europese Culturele Hoofdsteden (ArcMap10)

Figuur 5: Conceptueel model Leeuwarden 2018 als katalysator van regeneratie van Leeuwarden

Tabel 1: Cultuur componenten (Europese Commissie, 2000, in Uraz 2007)

Tabel 2: Gegevens Brugge (bron: Caron, 1999)

Tabel 3: Gegevens Lille (bron: Uraz, 2007)

Tabel 4: Gegevens Luxembourg (bron: ECOTEC, 2009)

Tabel 5: Geraadpleegde documenten Brugge

Tabel 6: Geraadpleegde documenten Lille

Tabel 7: Geraadpleegde documenten Luxembourg

Tabel 8: Geraadpleegde documenten Leeuwarden

Tabel 9: Doelstellingen Luxembourg 2007 (LaGR, 2008)

Tabel 10: Vergelijkende tabel Brugge, Lille en Luxembourg

Tabel 11: Gehouden interviews Leeuwarden 2018

Tabel 12: Infrastructurele projecten Leeuwarden (Lwd2018, 2013)

Tabel 13: Doelstellingen en strategie Lwd2018 (Lwd2018, 2013)

1. INTRODUCTIE

1.1 Introductie

Sinds 1985 mogen ieder jaar twee steden zich met een uitgebreid programma presenteren als 'Culturele Hoofdstad van Europa'. Hier gaat een verkiezingsproces aan vooraf waarin steden elkaar af proberen te troeven op basis van hun culturele, economische en sociale ambities. Toen Leeuwarden in september 2013 verkozen werd tot Europees Culturele Hoofdstad van 2018 was de euforie in de Friese hoofdstad groot. Naast het mogen dragen van de prestigieuze titel, worden in aanloop naar en in het jaar 2018 zelf vele culturele evenementen georganiseerd, die een totaal van 4 miljoen bezoekers naar de stad moet trekken (Lwd2018, 2013). Bovenal wordt dit mega-event door de lokale overheden aangegrepen om andere ontwikkelingen te realiseren. Voor Leeuwarden spitst dit toe op culturele, sociale, economische en ecologische uitdagingen die voor de stad, de regio en heel Europa relevant worden geacht. Voor de lokale overheden moet de nalatenschap van het Europese Culturele Hoofdstad mega-event een hervorming van de lokale gemeenschap teweeg brengen en een antwoord vormen op gestelde uitdagingen (Lwd2018, 2013).

In Leeuwarden is er voor gekozen om het culturele programma te koppelen aan de lokale stedelijke problematiek. Er is sprake van een aantal urgenties welke betrekking hebben op armoede, opleiding, werkloosheid, imago en fysieke problematiek. Middels de Culturele Hoofdstad als onderdeel van de lange termijnvisie voor het Leeuwarder cultuurbeleid wordt getracht een antwoord te bieden op deze problematiek (Interview Eijssen, 21 mei 2015). De organisatie van de Culturele Hoofdstad is in handen van de in het leven geroepen Lwd2018 non-profit organisatie. Het uitgangspunt van de strategie van Lwd2018 is de kracht van gemeenschappen. Alle evenementen, dus zowel het programma samengesteld door Lwd2018 als de burgerinitiatieven, dienen een erfenis na te laten. Deze nalatenschap spitst zich toe op een vijftal domeinen, namelijk Experience, Entrepreneurship, Empowerment, Europe en Ecology (Lwd2018, 2013). Uiteindelijk moet de nalatenschap leiden tot de realisatie van zowel specifieke SMART-doelstellingen als breed geformuleerde doelstellingen. Deze doelstellingen hebben betrekking op het transformeren van gemeenschapsgevoel, stimuleren van innovatie, overwinnen van sociale problemen, vitaliseren van de regio, realiseren van Europese netwerken en samenwerking, verbeteren van het verblijf- en vestigingsklimaat voor jongeren en bedrijven, vergroten van de bekendheid en aantrekkingskracht van Leeuwarden en Friesland en ten slotte de ontwikkeling van nieuwe toerisme concepten.

Dat Leeuwarden met de Europese Culturele Hoofdstad deze weg in slaat is zeker niet ongebruikelijk. Steeds vaker zien steden het organiseren van dergelijke mega-events als mogelijkheid om stedelijke regeneratie te verwezenlijken. Er is veel onderzoek gedaan naar de nalatenschap van mega-events (Carey et al., 2014; Coakley & Lange Souza, 2013; Cornelissen et al. 2010; Gratton & Preuss, 2008; Hall, 1997; Matheson, 2010; Preuss, 2007; Roche, 1994). Echter, dit was voornamelijk naar grote sportevenementen zoals de Olympische Spelen en wereldkampioenschappen. De Culturele Hoofdstad van Europa is een voorbeeld van een cultureel mega-event. Het prestigieuze evenement is namelijk van culturele aard, grootschalig, internationaal en trekt een miljoenenpubliek (Adranovich et al., 2001). Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de nalatenschap van dergelijke culturele mega-events. De daarbij horende legacy-planning voor relatief kleine host-city's is in het bijzonder onderbelicht.

Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te verkrijgen in de wijze waarop de nalatenschap van het Europese Culturele Hoofdstad event tot stedelijke regeneratie kan leiden. Door de nalatenschap van voormalig Europese Culturele Hoofdsteden te onderzoeken en dit te projecteren op Leeuwarden, wordt getracht duidelijk te maken of en hoe de door de lokale overheden beoogde culturele, sociale, economische en ecologische ontwikkelingen verwezenlijkt kunnen worden. De conclusies uit de case studies worden niet beschouwd als algemeen geldende en overall toepasbare wetten, maar als in hun context beschouwde praktijk ervaringen. Zodoende wordt bijgedragen aan meer begrip voor de rol die cultuur speelt bij stedelijke regeneratie en worden de positieve en negatieve aspecten van de door cultuur geleide regeneratie aan het licht gebracht. Daarnaast heeft het onderzoek als doel om uitspraken te kunnen doen over de mega-event strategie die lokale overheden toepassen. Uiteindelijk moet dit alles resulteren in een kritische reflectie van het Europese Culturele Hoofdstad event als katalysator voor stedelijke regeneratie.

1.2 Onderzoeksvragen

De hoofdvraag van het onderzoek is:

Op welke wijze kan de Europese Culturele Hoofdstad fungeren als katalysator voor stedelijke regeneratie?

Om tot beantwoording van de hoofdvraag te komen dienen de volgende subvragen beantwoord te worden:

– *Waarom zetten steden in op cultuur en mega-events voor stedelijke regeneratie?*

– *Wat is de nalatenschap van het Europese Culturele Hoofdstad event?*

– *Hoe kan Leeuwarden 2018 gebruikt worden als katalysator voor stedelijke regeneratie van Leeuwarden?*

Dit onderzoek draagt bij aan het opvullen van de leegte die er momenteel in de wetenschap is op het gebied van mega-event strategieën van kleine en middelgrote steden ten behoeve van cultuur geleide stedelijke regeneratie. Naast de wetenschappelijke relevantie heeft het onderzoek ook een maatschappelijke waarde. De bevindingen van dit onderzoek geven beleidsmakers en stadsbestuurders inzicht in de rol die cultuur in de stad speelt of kan spelen. Het onderzoek onderbouwt waarom steden inzetten op cultuur en mega-events en maakt de waarde van de Europese Culturele Hoofdstad inzichtelijk. Dit kan bijdragen aan meer begrip van inwoners voor de regeneratiestrategieën van lokale beleidsmakers en meer draagvlak voor mega-events zoals de Europese Culturele Hoofdstad. Verder kunnen de bevindingen en aanbevelingen bijdragen aan succesvolle organisaties van toekomstige Europese Culturele Hoofdsteden.

1.3 Leeswijzer

In Hoofdstuk 2 volgt het theoretisch kader wat de theoretische grondslag voor dit onderzoek vormt. De relevante theorie wordt besproken wat leidt tot een conceptueel model. In Hoofdstuk 3 wordt de toegepaste methode toegelicht. De dataverzameling wordt toegelicht, evenals de analysemethoden. Daarnaast is er aandacht voor de caseselectie en ethiek. Hoofdstuk 4 bevat de data die verzameld is voor dit onderzoek. Allereerst worden drie caseanalyses gepresenteerd, waarna er toegespitst wordt op de case Leeuwarden. Ook volgt een conceptueel model voor de regeneratie van Leeuwarden. In Hoofdstuk 5 wordt de conclusie van het onderzoek gepresenteerd. Daarnaast bevat dit hoofdstuk aanbevelingen voor verder onderzoek. Het laatste hoofdstuk bevat de reflectie op het onderzoek.

2. THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk volgt een bespreking van de reeds geschreven relevante wetenschappelijke theorie. Allereerst wordt besproken wat er in de literatuur geschreven wordt over stedelijke regeneratie, waarna er een koppeling volgt met cultuur en de rol die cultuur bij stedelijke regeneratie kan spelen. Vervolgens is er aandacht voor mega-events en hun nalatenschap. De Europese Culturele Hoofdstad als voorbeeld van een mega-event wordt besproken. In de laatste paragraaf is de besproken theorie ondergebracht in het conceptueel model dat de theoretische grondslag voor het onderzoek vormt.

2.1 Cultuur en stedelijke regeneratie

2.1.1 Stedelijke Regeneratie

De gedaante van een stad is duidelijk herkenbaar, maar een eenduidige definitie van het begrip 'stad' is lastig te formuleren. Een concrete definitie van het begrip is in 1950 gegeven door het U.S. Census Bureau als *'an urban political unit that generally contains more than 25,000 individuals.'* Hier wordt de term 'urban' geïntroduceerd, een term waar ook vandaag de dag nog geen universele definitie voor is. Door het tegenovergestelde begrip natuur te gebruiken, kan de overgang tussen beide als ruwe grens tussen beide gebiedstypen worden gezien (Harvey, 2009). Andere definities voor de term 'stad' zijn gegeven door verder te kijken dan statistieken en cijfers. In de Dictionary of Human Geography (Harvey, 2009) zijn steden omschreven als de fysieke plekken waar mensen, politiek en economie geconcentreerd zijn. Het zijn complexe systemen die constant in verandering zijn. Hierdoor veranderen de economische, sociale, fysieke en milieu omstandigheden, die op hun beurt zelf de generatoren van veel van deze veranderingen zijn. Aan ruimtelijke planners is de taak om deze veranderende samenleving en de ruimtelijke ordening op elkaar af te stemmen. Middels systematische voorbereiding van beleidsvormende en uitvoerende handelingen wordt bewust geïntervenieerd in de ruimtelijke orde (Voogd et al., 2012). De stad dient zo te worden afgestemd op de telkens veranderende eisen die door de mens aan de stad worden gesteld. Het aanpakken van stedelijke problemen met een blijvende verbetering van de omstandigheden staat bekend als stedelijke regeneratie. Volgens Couch (2003, p.2) heeft regeneratie betrekking op 'de groei van economische activiteit daar waar het verdwenen is, het herstellen van het sociaal functioneren daar waar het disfunctioneert, het sociaal betrekken daar waar uitsluiting plaatsvindt en het herstellen van de milieukwaliteit of ecologische balans daar waar het verstoord is.' Het begrip stedelijke regeneratie ligt daarmee in lijn met, maar gaat verder dan de door Couch (1990) omschreven begrippen stedelijke vernieuwing, stedelijke (her)ontwikkeling en stedelijke revitalisatie.

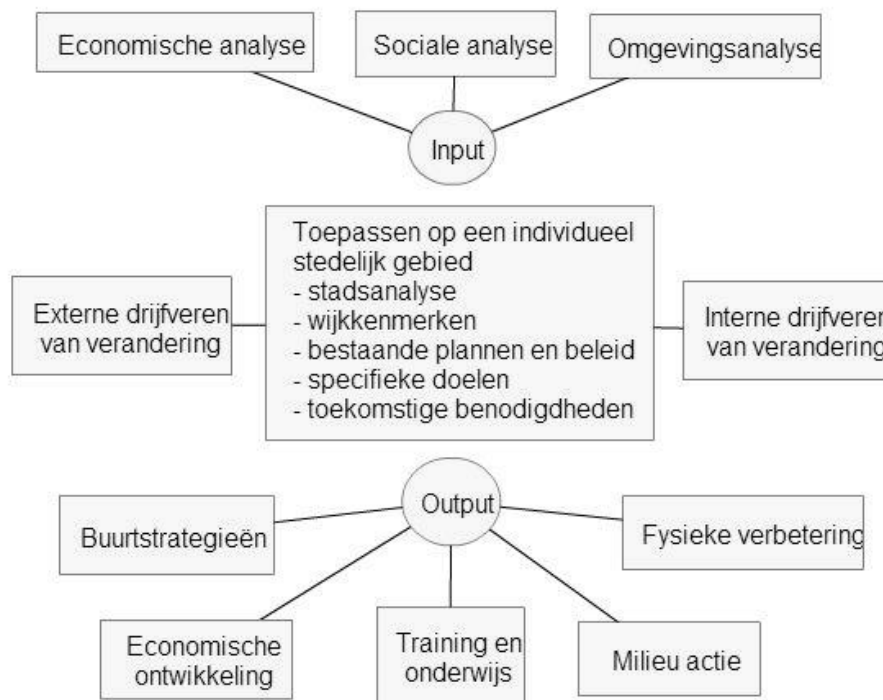
Stedelijke vernieuwing wordt door Couch (1990, p.2) gedefinieerd als 'het proces van fysieke verandering'. Dit proces is onderdeel van de stedelijke regeneratie. Aandacht voor de fysieke toestand is van belang voor stedelijke regeneratie, omdat het samenhangt met de economische, sociale en milieu toestand van de stad. Browne (1974, in Roberts & Sykes, 2000) toonde het verband tussen slechte fysieke condities en 'social deprivation' aan. 'Social deprivation' is wat Bassouk en Donelan (2003) 'de reductie van interactie tussen individu en maatschappij' noemen. Dit draagt bij aan stedelijke problemen als armoede, slecht onderwijs en verslechterde sociaaleconomische status. Middels stedelijke vernieuwing wordt zodoende getracht om stedelijke condities te scheppen waarin sociale, economische en fysieke verbetering hand in hand kunnen gaan.

Stedelijke (her)ontwikkeling en stedelijke regeneratie zijn begrippen die erg op elkaar lijken en vaak door elkaar heen gebruikt worden. Het verschil zit hem volgens Couch (1990) in dat (her)ontwikkeling een bredere missie en onduidelijkere doelstelling heeft dan stedelijke regeneratie. Ook het begrip stedelijke revitalisatie heeft betrekking op stedelijke verandering. Daarover zegt Couch (1990) dat het verschil met regeneratie is dat revitalisatie ondanks het actiegerichte karakter geen precieze methode specificiert. In het boek 'Urban Regeneration' proberen Roberts en Sykes (2000) een handleiding te bieden voor het complexe systeem dat stedelijke regeneratie is. Hierin wordt het begrip stedelijke regeneratie gedefinieerd als:

'The comprehensive and integrated vision and action which leads to the resolution of urban problems and which seeks to bring about a lasting improvement in the economic, physical, social and environmental condition of an environment that has been subject to change.'

Deze door Roberts en Sykes (2000) gehanteerde definitie is in lijn met het door Couch (1990) gemaakte onderscheid. In het eerste deel van deze definitie komt de omvattende, geïntegreerde visie en aanpak terug die ontbreekt bij stedelijke revitalisatie. In de definitie is stedelijke vernieuwing opgenomen onder het realiseren van blijvende fysieke verbetering, daarnaast is er aandacht voor economische, sociale en milieu verbetering. Hiermee is het concept stedelijke regeneratie breder dan stedelijke vernieuwing, specifiekere dan stedelijke (her)ontwikkeling en omvattender dan stedelijke revitalisatie.

Enkele principes staan aan de voet van stedelijke regeneratie. De interactie daartussen vangen Roberts en Sykes (2000) in het model van figuur 1.

Figuur 1: The Urban Regeneration Process (Roberts & Sykes, 2000)

Het proces van stedelijke regeneratie wordt hier toegespitst op een individueel stedelijk gebied. Dit sluit aan bij het gedachtegoed van Robson (1988), die stelt dat elke plek uniek is en dat maakt dat dingen zich voordoen zoals ze doen. Hiermee onderstreept Robson (1988) het belang van een gebiedsgerichte aanpak bij stedelijke regeneratie. De toestand van een dergelijk gebied wordt bepaald door wat Roberts en Sykes (2000) de 'input' noemen. Dit komt voort uit de economische, sociale en milieu analyse van die stad. Hoe dit gebied kan veranderen is afhankelijk van externe en interne drijfveren. Europese Culturele Hoofdstad is een voorbeeld van een interne drijfveer. Externe drijfveren die een rol kunnen spelen zijn bijvoorbeeld Europees en nationaal beleid en economische macro-trends. Beide tezamen leiden tot wat Roberts en Sykes (2000) de 'output' noemen, de regeneratie van de stad. Dit wordt onderverdeeld in verschillende categorieën, namelijk economie, fysiek, milieu, en sociaal (buurtstrategieën en training en onderwijs).

Verder stellen Roberts en Sykes (2000) dat stedelijke regeneratie, naast de uitkomst van de interactie tussen de invloed factoren, ook een antwoord is op de kansen en uitdagingen die ontstaan zijn op een bepaalde plek en tijd. Hiermee geven ze aan dat stedelijke regeneratie context afhankelijk is en de constructie en implementatie van een specifiek antwoord gevraagd is. Desondanks stellen ze dat er wel degelijk algemeen geldende principes en goede handelingen uit specifieke cases te identificeren zijn. Deze ervaringen dienen als lessen voor de benadering van hedendaagse en toekomstige regeneratie situaties.

Aangezien er steeds meer overeenstemming is over het gegeven dat steden complexe systemen zijn (Wagenaar, 2007) en de omstandigheden steeds sneller veranderen, is er de laatste jaren een toenemend belang voor stedelijke regeneratie binnen het vakgebied van de planologie. Er bestaat discussie over hoe deze stedelijke regeneratie het beste nagestreefd kan worden. In de praktijk komen onder andere de door cultuur geleide regeneratie en de mega-event strategie naar voren (Uraz, 2007; Van der Sande, 2010).

2.1.2 Cultuur

Cultuur is een breed begrip dat lastig af te bakenen is. Er wordt onderscheid gemaakt tussen cultuur in brede en in enge zin (Uraz, 2007). Cultuur in enge zin omvat de culturele goederen en diensten samen met de culturele industrie. Cultuur in de brede zin is een systeem van gedeelde normen en waarden, waar etnische componenten, tradities en sociale gedragingen onderdeel van uitmaken (Uraz, 2007). Waar cultuur traditioneel uitgelegd werd als kunst en pop-cultuur, heeft de toenemende overlap tussen de verschillende culturele activiteiten gezorgd voor een verbreding van de definitie van het begrip (Wynne, 1992, in Uraz, 2007). Tegenwoordig is ook de creatieve zakelijke dienstverlening onderdeel van de culturele of creatieve industrie. In dit onderzoek wordt gefocust op alles wat samenhangt met het Europese Culturele Hoofdstad event. De gehanteerde definitie is daarmee breed en in lijn met de door de Europese Commissie (2000, in Uraz, 2007) gebruikte Eurostat-LEG definitie voor het begrip 'cultuur'. Hiervan zijn alle componenten ondergebracht in tabel 1:

Artistiek en monumentaal erfgoed <ul style="list-style-type: none"> - Monumenten - Musea - Archeologische opgravingen - Ander erfgoed 	Visuele kunsten <ul style="list-style-type: none"> - Visuele kunst (design) - Fotografie - Multidisciplinair
Uitvoerende kunsten <ul style="list-style-type: none"> - Muziek - Dans - Theater - Multidisciplinair - Anders 	Boeken en pers <ul style="list-style-type: none"> - Boeken - Kranten - Tijdschriften
Archieven	Audio en audiovisueel Media/Multimedia <ul style="list-style-type: none"> - Film - Radio - Televisie - Video - Geluidsopnamen - Multimedia
Bibliotheken	
Architectuur	

Tabel 1: Cultuur componenten (Europese Commissie, 2000, in Uraz, 2007)

2.1.3 Cultuur voor stedelijke regeneratie

Voorheen was er weinig aandacht voor cultuur bij sociale of economische planning en andere ontwikkelingsagenda's. Cultuur werd vaak als een onproductieve bron van activiteiten gezien. De economische potentie werd niet erkend (Uraz, 2007). Met de opkomst van globalisatie in de jaren '80 werd de aandacht voor de regionale identiteit groter. Cultuur werd meer beschouwd als het segment dat de economische en sociale structuren bij elkaar houdt. Ook de exportpotentie van culturele goederen werd

vergroot toen de economie globaler werd. Dit werd gestimuleerd door het door Törnqvist (1983) genoemde Creatieve Milieu, wat de bijdrage die cultuur levert aan ondernemerschap en innovatieve creatieve processen in de stad omvat. Aangezien cultuur zich in steden concentreerde, verdiende cultuur meer aandacht in de stedelijke planning. Kunzmann (2004) stelt dat deze toenemende aandacht voortkwam uit de veranderende perceptie van wat sociale en duurzame ontwikkelingen zijn. Vanuit daaruit noemt Evans (2001) het nieuwe 'Urban Renaissance' paradigma, waarin cultuur als een strategie voor consumptie, productie en imagovorming van steden werd beschouwd. Cultuur onderscheidt namelijk gemeenschappen van elkaar. Dit past goed bij onderlinge competitie die steden voeren voor het aantrekken van investeringen en mensen van buiten af. Bianchini en Parkinson (1993) introduceren hierbij de term 'flagships', de paradepaardjes zoals beeldbepalende kunstwerken, architectuur en culturele voorzieningen waarmee een stad andere steden probeert af te troeven. 'Flagships' zijn opmerkelijke ontwikkelingen die veel aandacht trekken en een katalyserende rol in stedelijke regeneratie hebben, welke blijkt uit het aantrekken van andere investeringen (Bianchini, 1990, in Smyth, 1994). Smyth (1994) omschrijft hiermee 'flagships' als op zichzelf staande ontwikkelingen die door de stad voor marketing doeleinden gebruikt kan worden en verdere investeringen en ontwikkelingen aantrekt. Een illustratief voorbeeld van een 'flagship' is het Guggenheim Museum, dat sterk bijgedragen heeft aan de regeneratie van Bilbao (Plaza, 1999). De stadscultuur wordt zodoende vermarkt om als stimulans te dienen voor het aantrekken van externe investeringen. Daarnaast leidt het inzetten op cultuur tot wat Harvey (1989) 'de mobilisatie van spektakel' noemt. De culturele levendigheid zorgt voor het behouden en aanwenden van toewijding aan de stad van de hogere sociale klasse. Zodoende wordt hun stedelijke levensstijl gerechtvaardigd en beloond (Roberts & Sykes, 2000). Throsby (2001) stelt dan ook dat cultuur een prominente rol in stedelijke regeneratie heeft door het vormen van gemeenschapsidentiteit, creativiteit, cohesie en vitaliteit via de culturele kenmerken en uitingen die de stad en haar inwoners maken tot wat ze zijn. De door cultuur geleide stedelijke regeneratie focust vooral op culturele clusters en het renoveren van de culturele infrastructuur om de culturele toerisme potentie van de stad te vergroten (Uraz, 2007).

Van de financiële investeringen in de culturele sector wordt resultaat terug verwacht. Naast het kunnen bieden van culturele voorzieningen willen steden resultaten zien in de vorm van onder andere geld, banen en fysieke herontwikkeling. Critici vallen het door cultuur geleide stedelijke regeneratie beleid aan door de effecten die het voor de burgers heeft in twijfel te trekken. Culturele investeringen worden door burgers vaak als een elite investering gezien die een dekmantel vormt voor de daadwerkelijke problemen en cultuur onder de inwoners (Garcia, 2004, in Binns, 2005; Mooney, 2004). Mooney (2004) vult dit aan door te stellen dat bij culturele investeringen het gevaar bestaat dat er een tweedeling ontstaat over de perceptie van de stedelijke cultuur. Om dit te voorkomen kan voor een bottom-up strategie gekozen worden. Dit stelt de burgers in de gelegenheid om het beleid te ontwikkelen. Hierdoor komen de economische, fysieke en sociale sfeer in verhouding tot elkaar te staan wat de onderlinge interactie bevordert (Binns, 2005). Landry (2000, in Binns, 2005) concludeert dat dit zorgt voor toegenomen sociale cohesie, een verbeterd imago, meer betrokkenheid in de eigen omgeving, stimulering van publiek private samenwerking, beter organisatievermogen en meer onafhankelijkheid.

2.2 Nalatenschap mega-events

2.2.1 Mega-event strategie

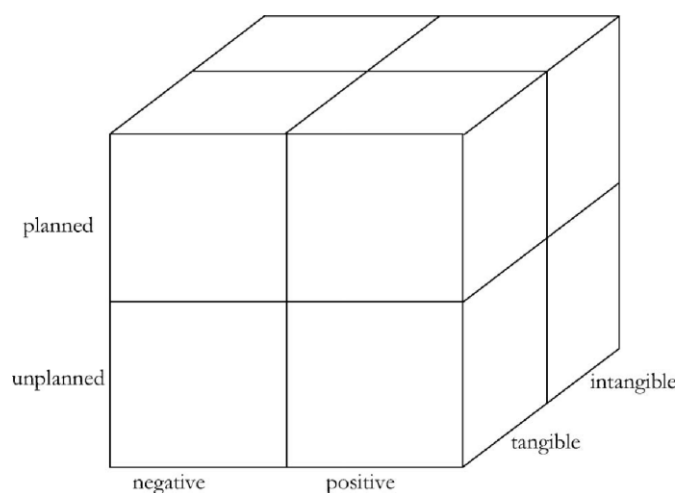
Naast het door cultuur geleide stedelijke regeneratie beleid, is de mega-event strategie een populaire beleidsstrategie voor stedelijke verandering. Een mega-event is een grootschalig internationaal festival zoals de Olympische Spelen of Wereldtentoonstelling dat prestige geniet (Adranovich et al., 2001). De mega-events staan onder grote internationale belangstelling en hebben ondanks de beperkte duur een grote impact op de organiserende stad, regio en gemeenschap. Naast de impact op de bebouwde omgeving heeft een mega-event ook een grote impact op het sociaal economische aspect. Het mogen organiseren van een dergelijk mega-event is een aangelegenheid die veel steden aan willen grijpen om sociale, ruimtelijke, ecologische, politieke en economische veranderingen te weeg te brengen. Dit geldt voor de periode ten tijde van het event, maar nog belangrijker voor de periode na afloop van het event. Het organiseren van de Olympische Spelen is een voorbeeld van een mega-event waar veel steden naar verlangen. Sinds de Tweede

Wereldoorlog hebben vele steden dit mega-event aangegrepen voor onder andere het verbeteren van het imago en het aantrekken van toeristen en investeringen. Het bekendste voorbeeld is de Olympische Spelen van 1992 die door Barcelona gebruikt is voor stedelijke regeneratie. Naast de ruimtelijke ontwikkelingen zoals verbeterde infrastructuur en nieuwe bouwwerken bleek de stad in de jaren die volgde aantrekkelijker voor toeristen en als vestigingsplaats voor bedrijven. Het model dat Barcelona toepaste heeft als inspiratie gediend voor de mega-event strategie van vele andere steden. De mega-event strategie is de beleidsstrategie waarbij steden proberen om event-gerelateerde projecten in te passen in hun lange termijn strategische stedelijke plannen (Van der Sande, 2010). Cashman (2002) heeft voor het Olympische mega-event vier verschillende fases onderscheiden, die ook bij andere mega-events aan de orde zijn. Dit zijn: de 'bid' fase, de voorbereiding en organisatie fase, het event, en de post-event fase. Het in goede banen leiden van het mega-event in de derde fase is op zich zelf al een grote uitdaging. Zo wordt er veel gevraagd van bijvoorbeeld het organisatorische vermogen en de infrastructuur van de stad om alle activiteiten en bezoekers op te kunnen vangen. Van nog groter belang is de post-event periode, de periode als de evenementen ten einde zijn en de spotlight gedoofd is.

2.2.2 Nalatenschap

In de post-event periode wordt duidelijk wat de nalatenschap, of 'legacy', van het mega-event is. De nalatenschap of de 'legacy' van dergelijke evenementen staat ten grondslag aan de regeneratie van de organiserende stad. De begrippen nalatenschap en stedelijke regeneratie liggen in lijn met elkaar. De nalatenschap staat in direct verband met het mega-event en moet uiteindelijk bijdragen aan de stedelijke regeneratie als beleidsdoel. Hiermee is de nalatenschap de schakel tussen het mega-event en het verwezenlijken van stedelijke regeneratie.

Er bestaat discussie over het definiëren en conceptualiseren van het begrip legacy. Zo omschrijven Gratton en Preus (2008) het als de post of lange termijn sociale, economische en environment uitkomsten van het organiseren van een mega-event. Gratton en Preuss (2008) stellen dat het om alle geplande en ongeplande, positieve en negatieve en tastbare en ontastbare structuren gaat die ontstaan bij het organiseren van een evenement en langer blijven dan het evenement zelf. Zij brachten de structuren onder in onderstaande 'legacy cube':

Figuur 2: Legacy Cube (Gratton & Preuss, 2008)

Wetenschappelijke onderzoeken (Herrero et al., 2006; Richards & Rotariu, 2010) bewijzen de positieve nalatenschap van mega-events. Daarnaast zijn er ook onderzoeken die de negatieve impact van mega-events hebben aangetoond (Coackley & Lange Souza, 2013; Searle, 2002, in Cashman, 2002). Het bestaan van ongeplande en negatieve nalatenschap onderschrijft dat stedelijke regeneratie geen vanzelfsprekend

gevolg is van het organiseren van een mega-event. Enkel wanneer de positieve nalatenschap groter is dan de negatieve nalatenschap kan er sprake zijn van stedelijke regeneratie. Dit stelt organiserende steden voor een uitdaging voor wat betreft het organiseren en implementeren van legacy-planning (Carey et al., 2014). Het vraagt om identificatie van doelen en methoden om de positieve nalatenschap voor, tijdens en na het evenement te maximaliseren om zodoende stedelijke regeneratie te verwezenlijken (Taylor & Edmonson, 2007, in Carey et al., 2014).

In de praktijk is de rol van nalatenschap van mega-events voor stedelijke regeneratie bij veel organiserende steden onderbelicht gebleven. Voornamelijk bij het organiseren van de Olympische Spelen zijn veel fysieke ingrepen nodig. Veelal werden bouwwerken gerealiseerd die noodzakelijk bleken in de event fase, maar die in de post-event fase hun functie verloren. Deze zogenaamde 'white elephants' kosten meer dan dat ze opleveren en zijn in het landschap achter gebleven.

2.2.3 Europese Culturele Hoofdstad

Het door cultuur geleide stedelijke regeneratie beleid en de mega-event strategie komen samen bij het organiseren van het Europese Culturele Hoofdstad (in dit document ook wel afgekort tot Culturele Hoofdstad) event. Dit is een internationaal cultureel mega-event dat jaarlijks door één of enkele Europese steden na een verkiezing gehouden mag worden. Ook hier gelden de vier verschillende fases, namelijk; de 'bid' fase, de voorbereiding en organisatie fase, het event, en de post-event fase (Cashman, 2002). Anders dan mega-events als de Olympische Spelen betreft het hier geen sportevenement. Dit stelt andere eisen aan de organiserende stad. Ook hierbij geldt dat een groot aantal toeristen opgevangen moet kunnen worden. Dit vraagt om een goede infrastructuur, voldoende (tijdelijke) onderkomens en een goede organisatie. De kern van de activiteiten is echter van culturele aard, wat de bouw van bijvoorbeeld stadions en sportdorpen niet noodzakelijk maakt. De fysieke nalatenschap heeft dan betrekking op de infrastructuur en de fysieke ingrepen die in de culturele industrie nodig zijn.

Ook het type toerist dat aangesproken wordt is anders bij het Europese Culturele Hoofdstad event. Dit mega-event spreekt de culturele toerist aan. Zij bezoeken de stad om de unieke cultuur te beleven.

2.3 Conceptueel model

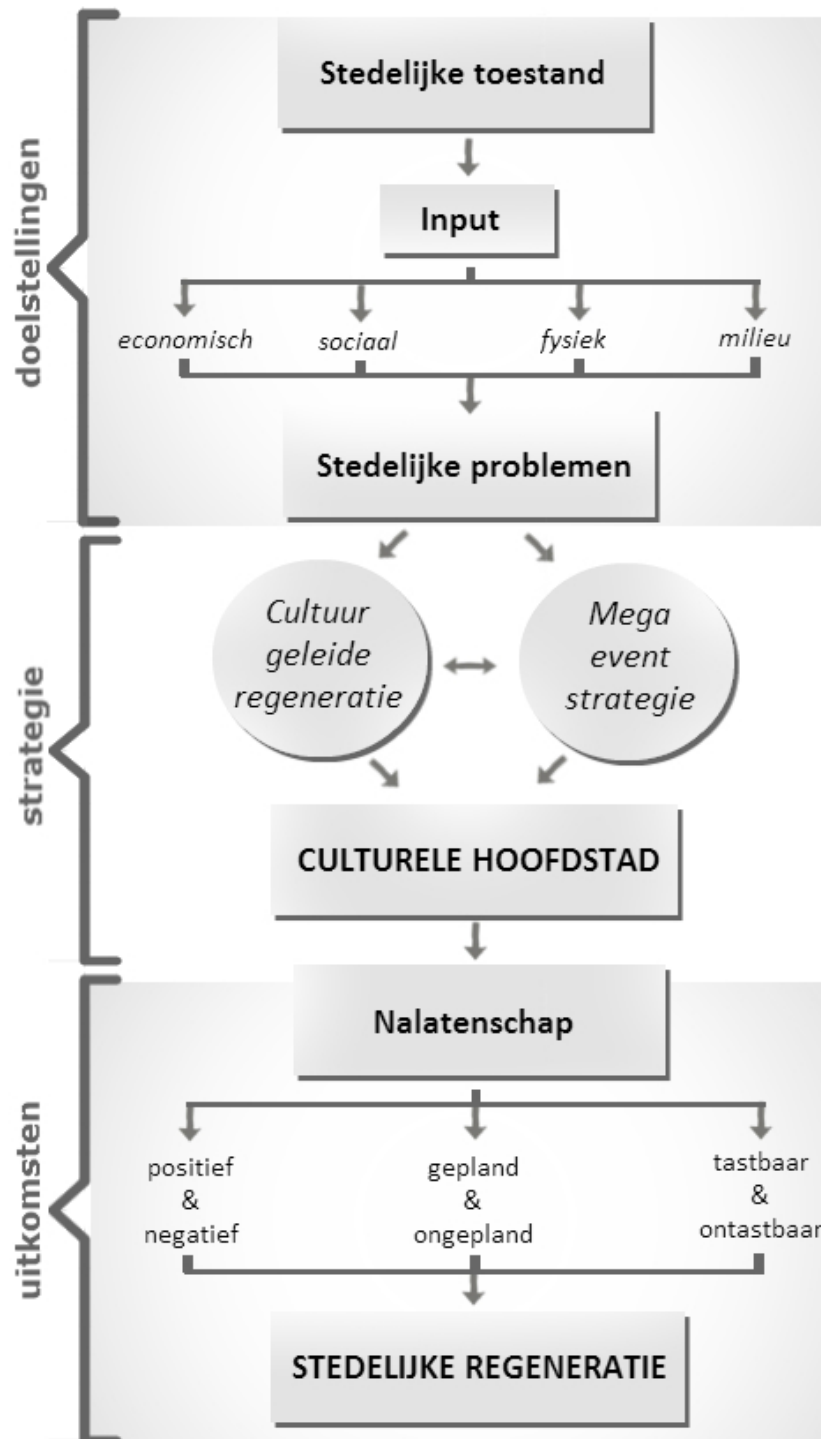
Wanneer de verschillende theoretische aspecten gekoppeld worden en er toegespitst wordt op Europese Culturele Hoofdstad, ontstaat de theoretische grondslag van dit onderzoek. De samenhang tussen de verschillende concepten en de veronderstelde onderlinge verhoudingen zijn grafisch weergegeven in een conceptueel model (figuur 3). Dit conceptueel model is deels gebaseerd op het eerder besproken 'Urban Regeneration Process' model dat door Roberts en Sykes (2000) ontwikkeld werd. Echter is dit model gekoppeld aan het Europese Culturele Hoofdstad event en aangevuld met het onder andere door Gratton en Preuss (2008) besproken concept 'legacy'. Het conceptueel model toont de veronderstelde theoretische grondslag voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

Het conceptueel model bestaat uit drie onderdelen, namelijk de doelstellingen (1), de strategie (2) en de uitkomsten (3).

(1) Het startpunt is de stedelijke toestand waarin de stad verkeerd voordat het de Europese Culturele Hoofdstad organiseert. Deze toestand ontstaat uit verschillende input-factoren. Onderlinge interactie en ondermaats presteren van de factoren leiden tot het ontstaan van stedelijke problemen. Stedelijke problemen zijn de bron van het streven naar stedelijke regeneratie. Uit de stedelijke problemen volgen de doelstellingen die de stad wil realiseren met de organisatie van de Europese Culturele Hoofdstad.

(2) Hiermee wordt de weg ingeslagen van een combinatie van cultuur geleide regeneratie en de mega-event strategie. Onderdeel hiervan zijn het culturele programma en de inpassing van het mega-event in de lange termijn visie van het cultuurbeleid. Dit is de strategie die toegepast wordt.

(3) De nalatenschap van de Europese Culturele Hoofdstad bepaald uiteindelijk of en hoe de stad geregenereerd wordt. Dit valt onder het onderdeel uitkomsten.

Figuur 3: Conceptueel model

3. METHODOLOGIE

3.1 Methode

Dit onderzoek is kwalitatief en intensief van aard. Het beschrijft een aantal case-studies en draait om het uitleggen van de link tussen events en structuren (Clifford et al., 2010). Algemene uitleg komt voort uit de waargenomen en geïdentificeerde structuren. Voor het doen van kwalitatief onderzoek zijn verschillende onderzoeksmethoden geschikt, zoals het houden van interviews, focus groepen, participerende observatie, onderzoeksdagboek bijhouden en visuele methoden. Deze kwalitatieve methoden dragen bij aan de kwaliteit, diepte en rijkheid van het begrip in tegenstelling tot de statistische representativiteit en wetenschappelijke hardheid die met kwantitatieve technieken worden geassocieerd (Clifford et al., 2010). In dit onderzoek is sprake van triangulatie, ofwel het proces waarbij gebruik wordt gemaakt van verschillende bronnen of perspectieven voor wat betreft de onderzoeksmethoden. Het gebruik van meerdere methoden en bronnen van informatie draagt bij aan een beter begrip van het vraagstuk (Clifford et al., 2010; Leech & Onwuegbuzie, 2007). In dit geval betreft het onderzoek vanuit twee invalshoeken, enerzijds wordt gebruik gemaakt van secundaire kwalitatieve data-analyse en anderzijds van semigestructureerde interviews.

Er is sprake van een meervoudig vergelijkend onderzoek. Door gebruik te maken van meerdere cases wordt getracht een zo compleet mogelijk beeld te schetsen van de impact van het Europese Culturele Hoofdstad event op stedelijke regeneratie. Een meervoudige vergelijkende analyse met een drietal cases voldoet aan het inzichtelijk maken van de toekomstige positieve en negatieve aspecten van het Europese Culturele Hoofdstad event voor stedelijke regeneratie. Het zorgt voor voldoende input voor het analyseren van de impact van Leeuwarden 2018 op stedelijke regeneratie van Leeuwarden.

3.2 Caseselectie

De centrale case in het onderzoek is Leeuwarden 2018, aangezien dat één van de meest recent aangewezen Europese Culturele Hoofdsteden is. Daarnaast staat deze case momenteel volop in de aandacht en bevindt het zich in de ontwikkelingsfase. Bovendien heeft deze case relevantie voor het Nederlandse planningsmilieu, de uitkomsten kunnen in de directe omgeving toegepast worden. Er zijn drie voormalige Europese Culturele Hoofdsteden geselecteerd ter vergelijking. In dit document worden de specifiek Europese Culturele Hoofdstad mega-events benoemd door vermelding van de titel dragende stad inclusief bijbehorend jaartal. Voor het selecteren van deze drie cases zijn criteria gehanteerd. Allereerst moet het gaan om steden die Culturele Hoofdstad van Europa zijn geweest. Dit is een totaal van 52 steden die in de periode van 1985 tot en met 2015 de titel hebben mogen dragen. Door de jaren heen heeft het Culturele Hoofdsteden programma ontwikkelingen doorgemaakt op het gebied van beleid, selectieprocedure en realisatie. Na 1992 is er een cultuur paragraaf in het verdrag van de Europese Unie opgenomen met als gevolg dat er meer aandacht is voor het realiseren van doelstellingen middels het culturele programma (Van Leijden, 2011). Aangezien stedelijke regeneratie samenhangt met dergelijke doelstellingen, zijn de steden die voor 1992 tot Culturele Hoofdstad benoemd zijn minder geschikt voor dit onderzoek. Ook de steden die vanaf 2009 benoemd zijn vallen buiten de selectie, aangezien het niet mogelijk is om de lange termijn impact van de nalatenschap van de events die minder dan vijf jaar geleden gehouden zijn te meten (Garcia, 2005).

Zodoende blijven er nog 29 steden over in de periode van 1992 tot 2009. Om uit deze groep tot een selectie van drie vergelijkbare steden te komen is gekeken naar een aantal factoren. Allereerst speelt de omvang van de steden een rol. Leeuwarden is met ongeveer honderdduizend inwoners een relatief kleine stad. Het vertegenwoordigt Europa echter op verschillende schaalniveaus; de stad Leeuwarden (ongeveer 100.000 inwoners), de provincie Friesland (ongeveer 650.000 inwoners), en het meer grensoverschrijdende 'Waddenland' (ongeveer 3,2 miljoen inwoners). De cases dienen ook een dergelijke omvang en/of structuur te kennen, wat het doen van realistische vergelijkingen vergemakkelijkt. Daarnaast zijn de steden die overlappende doelstellingen met Leeuwarden hebben interessant voor een vergelijkend onderzoek. Zodoende is tot een selectie van de volgende drie cases gekomen:

BRUGGE, BELGIË	
Europese Culturele Hoofdstad in 2002	
Brugge:	117.000 inwoners
West Vlaanderen:	1.200.000 inwoners
Event als onderdeel van langetermijnvisie Brugse cultuurbeleid	
Doelstellingen:	
<ul style="list-style-type: none"> - Brugge als open en kosmopolitische stad - Brugge als Europese stad - Brugge als levendige cultuurstad - Brugge als innovatieve creatiestad - Verbinden van historie en toekomst - Creëren van een nieuw imago 	

Tabel 2: Gegevens Brugge (bron: Caron, 1999)

LILLE, FRANKRIJK	
Europese Culturele Hoofdstad in 2004	
Lille:	226.000 inwoners
Lille Métropole:	1.100.000 inwoners
Nord-Pas-de-Calais:	4.000.000 inwoners
Event als onderdeel van langetermijnvisie Lille's cultuurbeleid	
Event verspreid over 193 plaatsen in het Euro-regionale gebied	
Doelstellingen:	
<ul style="list-style-type: none"> - Metamorfose van de stad - Betrekken van de gemeenschap - Sociale hervormingen - Duurzame cultuurontwikkeling door het verbeteren van de culturele en non-culturele infrastructuur 	

Tabel 3: Gegevens Lille (bron: Uraz, 2007)

LUXEMBOURG, LUXEMBURG	
Europese Culturele Hoofdstad in 2007	
Luxembourg (stad):	107.000 inwoners
Luxembourg (land):	480.000 inwoners
Grand Region:	10.000.000 inwoners
Event als onderdeel van langetermijnvisie Luxembourgs cultuurbeleid	
Event verspreid over het Euro-regionale gebied	
Doelstellingen:	
<ul style="list-style-type: none"> - Greater Luxembourg Region op de kaart zetten - Imago verbeteren - Duurzame culturele toekomst ontwikkelen - Historie en toekomst met elkaar verbinden - Grensoverschrijdende samenwerking en netwerken - Sociale hervormingen 	

Tabel 4: Gegevens Luxembourg (bron: ECOTEC, 2009)

Brugge, Lille en Luxembourg zijn geschikt omdat ze in de juiste periode Europese Culturele Hoofdstad waren. Daarnaast is de inwoneropbouw van de steden en de te vertegenwoordigen regio's enigszins gelijkwaardig. Net als bij Leeuwarden 2018 is in deze steden de Culturele Hoofdstad benaderd als mega-event dat opgenomen wordt in langere termijn visie voor culturele ontwikkeling. Ook overlappen de doelstellingen gedeeltelijk met Leeuwarden 2018. Zo overlapt Brugge voor wat betreft het creëren van een

open karakter van de stad, stimuleren van innovatie en het veranderen van het imago. Luxembourg komt verder nog overeen met Leeuwarden vanwege de focus op het stimuleren van grensoverschrijdende samenwerking en netwerken. Lille's doelstellingen overlappen vanwege de focus op de culturele en sociale metamorfose met veel aandacht voor het betrekken van de gemeenschap. Lille en Luxembourg zijn in het bijzonder interessant vanwege de spreiding van de evenementen over een grotere regio. De cases Brugge en Luxembourg zijn in hun doelstellingen meer uitgesproken dan Leeuwarden op het gebied van het verbinden van de historie en toekomst van de stad.

3.3 Secundaire data-analyse

De secundaire kwalitatieve data betreft geschreven tekst uit (beleids)documenten. Enerzijds zijn dit de officiële bidbooks, de schriftelijke uitwerking van de sollicitatie in het verkiezingsproces voor de Europese Culturele Hoofdstad. Anderzijds zijn dit evaluatieverslagen, geschreven door onafhankelijke onderzoeksbureaus in opdracht van de Europese Culturele Hoofdstad organisaties en de Europese Unie. Daarnaast is data van case-studies naar de betreffende steden uit wetenschappelijke artikelen gebruikt.

Geraadpleegde documenten	
Rapporten:	Toelichting:
Caron, B. (1999) Brugge 2002. Eindverslag van de voorbereidingsfase. Stadsbestuur Brugge.	Officieel rapport van stadsbestuur Brugge
WES Onderzoek & Advies (2003) Impactonderzoek Brugge 2002, Culturele Hoofdstad van Europa.	Impactonderzoek van onafhankelijk onderzoeksbureau WES
Brugge Plus (2012) The decade after. The legacy of European Capitals of Culture. The Bruges Notes.	Eindrapport tien jaar na dato door Brugge Plus, de uitloper van de officiële Brugge 2002 organisatie

Tabel 5: Geraadpleegde documenten Brugge

Geraadpleegde documenten	
Rapporten:	Toelichting:
Palmer, R. (2004). European Cities and Capitals of Culture – City Reports. Study Prepared for the European Commission. Palmer/RAE Associates, Brussels.	Impactonderzoek van onafhankelijk onderzoeksbureau Palmer/RAE Associates.
Sacco, P.L. & Blessi, G.T. (2006). European Culture Capitals and Local Development Strategies: Comparing the Genoa 2004 and Lille 2004 Cases.	Vergelijkende wetenschappelijke studie door professor Culturele Economie Sacco samen met PhD student Blessi.
Uraz , A. (2007) Culture for Regenerating Cities: What can Istanbul 2010 learn from the European Capitals of Culture Glasgow 1990 and Lille 2004? MA thesis. Erasmus University of Rotterdam.	Vergelijkende wetenschappelijke masterthesis

Tabel 6: Geraadpleegde documenten Lille

Geraadpleegde documenten	
Rapporten:	Toelichting:
Luxembourg and Greater Region (2008). European Capital of Culture 2007. Final Report.	Officieel eindrapport van de Luxembourg 2008 organisatie
ECOTEC (2009) Ex-Post Evaluation of 2007 and 2008 European Capitals of Culture. Final Report.	Impactonderzoek van onafhankelijk onderzoeksbureau ECOTEC

Tabel 7: Geraadpleegde documenten Luxembourg

Geraadpleegde documenten

Rapporten:

Toelichting:

Lwd2018 (2013) Bidbook Leeuwarden Europese Culturele Hoofdstad 2018

Officieel bidbook van de Lwd2018 organisatie

Tabel 8: Geraadpleegde documenten Leeuwarden

Deze data zijn geanalyseerd met een vorm van tekstanalyse. Met analyseren wordt bedoeld: “[...] de uiteenrafeling van de gegevens over een bepaald onderwerp in categorieën, het benoemen van deze categorieën met begrippen, en het aanbrengen en toetsen van relaties tussen de begrippen in het licht van de probleemstelling” (Boeije 2005, p.14). Van der Zee (2014) onderscheidt verschillende technieken en methoden zoals protocolanalyse en hiërarchische tekstanalyse. Leech en Onwuegbuzie (2007) omschrijven zeven analyse technieken, namelijk ‘constant comparison’, ‘keywords in context’, ‘word count’, ‘classical content analysis’, ‘domain analysis’, ‘taxonomical analysis’ en ‘componential analysis’. In deze studie is gebruik gemaakt van het door Glaser en Strauss (1967, in Leech & Onwuegbuzie, 2007) ontwikkelde ‘constant comparison’. Deze methode sluit aan bij de verschillende onderliggende thema’s die in de data zijn geïdentificeerd. Het is een vorm van inhoudsanalyse waarbij de verzamelde gegevens in categorieën zijn gecodeerd.

Het proces van data-analyse is in verschillende fases verlopen. Allereerst heeft er gegevensvermindering plaats gevonden. De data zijn gereduceerd en de teksten zijn samengevat. Daarna zijn de gegevens geïnventariseerd. De gebruikte termen en de waarde die onderzoekseenheden toekennen zijn geëvalueerd. Vervolgens zijn de gegevens verwerkt; tekst fragmenten zijn gecodeerd en er is hiërarchie aangebracht. Daarna is gezocht naar verbanden om conclusies te kunnen trekken. In deze studie is een inductieve benadering van analyse gekozen, wat betekent dat de codes en thema’s vanuit de data ontstaan en niet van te voren geïdentificeerd zijn (Leech & Onwuegbuzie, 2007). Hierdoor kon flexibel omgegaan worden met uit de tekst naar voren gekomen zaken en was de onderzoeker niet gebonden aan van te voren opgelegde kaders.

Voor de analyse van de evaluatierapporten van de voormalige Europese Culturele Hoofdsteden Brugge, Lille en Luxemburg betekende dit voor elke case een onderverdeling in drie thema’s. In het eerste thema *Doelstellingen* is alle data met betrekking tot de stedelijke toestand en de stedelijke problemen van de betreffende stad ondergebracht. Hierin zijn codes aangebracht aan de hand van de input-factoren; ‘economisch’, ‘sociaal’, ‘fysiek’ en ‘milieu’. In het tweede thema *Strategie* is de data met betrekking tot de organisatie en invulling van de Europese Culturele Hoofdstad in kwestie ondergebracht. Deze data is gecodeerd met ‘cultuur geleide regeneratie’, ‘mega-event strategie’ en ‘participatie’. Het laatste thema is *Uitkomsten* waarin de data van de betreffende Europese Culturele Hoofdstad voor wat betreft de nalatenschap en de stedelijke regeneratie is opgenomen. Uit deze tekst blijkt in hoeverre de doelstellingen gehaald zijn. Codes zijn toegepast aan de hand van de factoren ‘economisch’, ‘sociaal’, ‘fysiek’, ‘milieu’ en ‘netwerk’. In de analyse is bijzondere aandacht voor de aard van de nalatenschap; ‘positief & negatief’, ‘gepland & ongepland’ en ‘tastbaar & ontastbaar’.

Voor de analyse van de case Leeuwarden 2018 is een afwijkende aanpak gehanteerd. De thematiek is gelijk, maar het derde thema is *Beoogde uitkomsten* aangezien deze case pas in 2018 plaatsvindt en er nog geen uitkomsten zijn. De codering is ook hier ‘economisch’, ‘sociaal’, ‘fysiek’, ‘milieu’ en ‘netwerk’.

Secundaire data-analyse wordt door Burns & Bush (2006, p.91) omschreven als 'het zoeken naar en het interpreteren van bestaande informatie die relevant is voor de onderzoeksdoelen'. De te analyseren data is oorspronkelijk voor een ander doel en door een andere partij verzameld. Een verkennend onderzoek naar de specifieke cases van Brugge, Luxemburg en Lille is relevant aangezien die cases overeenkomsten vertonen met de case van Leeuwarden 2018. Verkennend onderzoek door middel van secundaire data-analyse heeft bijgedragen aan het verkrijgen van achtergrondinformatie, het definiëren van begrippen, om problemen en hypothesen te verhelderen en onderzoeksprioriteiten vast te stellen. In dit onderzoek is een koppeling gemaakt tussen de te analyseren secundaire data van de cases Brugge, Luxemburg en Lille

enerzijds en de case Leeuwarden anderzijds. Hiermee is de secundaire data gebruikt voor het doen van vergelijkingen. Voor wat betreft het regenereren van de stad door middel van Culturele Hoofdstad kan Leeuwarden lessen leren van wat er in voormalige Culturele Hoofdsteden in een andere setting heeft plaatsgevonden. Hetzelfde fenomeen wordt in een andere context geplaatst (White, 2010).

Bazeley (2009) benadrukt dat kwalitatieve data analyse diepgang vereist. Daarom is er bij deze studie gebruik gemaakt van strategieën om de analyse te verrijken. Deze hebben betrekking op het interpreteren en benoemen van categorieën en het visualiseren en uitschrijven van data.

3.4 Semigestructureerde interviews

Nadat de secundaire kwalitatieve data-analyse input heeft opgeleverd voor de case Leeuwarden, zijn interviews afgenomen met Leeuwarder beleidsmakers en andere betrokkenen bij Leeuwarden 2018. Deze interviews zorgen voor concretisering van de beoogde ontwikkelingen die het event te weeg moet brengen. Het houden van interviews betreft het praten met mensen op een manier die zelfbewust, geordend en deels gestructureerd is. Deze onderzoeksmethode is handig voor onderzoeken naar complexe gedragingen, meningen en emoties en voor het verzamelen van een geheel aan ervaringen. Het houden van diepte interview(s) is hier geschikt, aangezien zodoende de algemeen geformuleerde doelstellingen van de lokale overheden meer betekenis krijgen. Voor de semigestructureerde interviews is van te voren een vragenlijst opgesteld met open-vragen waarbij ter plekke doorgevraagd kon worden op interessante of nog onduidelijke antwoorden van de respondenten. Er is dus sprake van een bepaalde structuur waar desgewenst van afgeweken werd (Longhurst, 2010). De selectie van participanten was op basis van deskundigheid. Berry (2002) schaaft dit type interviewen onder de noemer 'elite interviewing', aangezien de respondenten beleidsmakers betreffen. Hij stelt dat anders dan bij het gebruikelijke interview variant er bij elite interviewing problemen met geldigheid en betrouwbaarheid kunnen optreden. De verzamelde data kunnen gekleurd zijn omdat de respondenten niet onafhankelijk zijn. Om dit tegen te gaan noemt Berry (2002) onder andere het belang van een kritische houding, het gebruiken van meerdere bronnen, het toepassen van vraag formuleringstechnieken en het goed inlezen in het onderwerp.

Het doen van een actor-analyse heeft inzichtelijk gemaakt welke partijen betrokken zijn bij Leeuwarden 2018. Dit actorenoverzicht komt voort uit de analyse van de door Lwd2018 (2013) in het bidbook genoemde partijen en stakeholders. Deze actor-analyse is te vinden in bijlage 5. Uit deze analyse volgt dat er drie kampen te onderscheiden zijn, namelijk de overheid, de Lwd2018 organisatie en de personen en organisaties die het culturele programma vormen. Vanuit elk van deze kampen zijn participanten voor de interviews geselecteerd. Er zijn interviews afgenomen met Jocco Eissen en Léon Lijzenga, die namens de gemeente Leeuwarden betrokken zijn bij de Culturele Hoofdstad 2018. Dit heeft de strategische doelen en positionering van het event binnen het gemeentelijk beleid verduidelijkt. Daarnaast heeft een interview met Oeds Westerhof, director Legacy and Network van de Lwd2018 organisatie, meer inzicht gegeven over de invulling van het programma en het bijbehorende nalatenschap. Ten slotte heeft een interview met filmregisseur Wessel de Vries duidelijk gemaakt hoe dergelijke initiatieven voor het culturele programma van 2018 tot stand komen en wat ze de stad op kunnen leveren. Voor wat betreft de locaties van het houden van de interviews is gekozen voor cultureel centrum de Blokhuispoort, het gemeentehuis en bij de respondent thuis. Dit zijn locaties waar de instantie waar de respondent namens spreekt zijn gehuisvest. Hiermee is dit voor de respondent een bekende omgeving waar de respondent zich op zijn gemak voelt. Daarnaast vertelt de respondent het verhaal namens de overkoepelende organisatie. Zodoende draagt de locatie bij aan het representatieve verhaal dat van de respondenten gevraagd wordt. Na afloop van de interviews is met behulp van de gemaakte geluidsopnamen een transcript geschreven. Deze transcripten zijn op dezelfde wijze geanalyseerd als de secundaire data. Voor de interviews met Eissen, Lijzenga en Westerhof is ook dezelfde thematiek gebruikt voor het aanbrengen van codes, namelijk 'doelstellingen', 'strategie' en '(verwachte) uitkomsten'. Een extra code is toegevoegd met de naam 'katalysator'. Het transcript van het interview met De Vries is op een andere wijze geanalyseerd, aangezien dit interview betrekking had op één specifiek project in plaats van de Europese Culturele Hoofdstad als geheel. Bij deze analyse zijn de codes 'project', 'Lwd2018' en 'nalatenschap/regeneratie' gebruikt. De documenten en transcripten met de aangebrachte coderingen van zowel de secundaire data als de interviews zijn opvraagbaar bij de auteur.

3.5 Ethiek

Bij het doen van kwalitatief onderzoek worden door Hay (2010) enkele ethische dilemma's onderscheiden die betrekking hebben op participatie, vertrouwelijkheid en persoonlijke informatie en het leveren van een tegenprestatie. Deze ethische kwesties beïnvloeden ons doen en laten. De manier van praten en het formuleren van vragen worden er door gevormd. Het rechtvaardig zijn, goed doen en het hebben van respect zijn belangrijke ethische principes. Het ethisch handelen van de onderzoeker schept een klimaat waarin wetenschappelijke informatie verworven kan worden en tast het integere karakter van de Rijksuniversiteit Groningen als opdrachtgever niet aan. Voor wat betreft het houden van de interviews is het van belang dat de onderzoeker niet uit zijn neutrale rol valt en geen sturende vragen stelt. Aangezien het interviews met beleidsmakers, een filmregisseur en de Lwd2018 organisatie betreft en het niet om persoonlijke verhalen en emoties gaat, speelt het vertrouwelijkheids-dilemma geen rol bij dit onderzoek. Het gaat niet om hoe individuen hun leven ervaren en duiding geven maar om hoe beleidsmakers over de Culturele Hoofdstad hebben nagedacht. Daarnaast hebben de Culturele Hoofdstad 2018 organisatie en de gemeente Leeuwarden een functie met een publiek karakter. Het is aannemelijk dat het leveren van een tegenprestatie in dit geval geen dilemma is, aangezien aandacht voor het Culturele Hoofdstad event voor beide partijen van belang is. Ten slotte is het dilemma van participatie iets waar rekening mee gehouden moet worden. De onderzoeker is namelijk onderdeel van de Leeuwarder en Friese gemeenschap uit wiens naam het case-evenement georganiseerd wordt. Dit betekent dat er extra aandacht voor een neutrale houding is gevraagd.

4. DATA

In dit hoofdstuk volgt de bespreking van de verzamelde onderzoeksgegevens en de daaruit voortvloeiende bevindingen. In de eerste paragraaf worden de buitenlandse cases van de drie voormalige Europese Culturele Hoofdsteden besproken. Deze sub-paragrafen zijn per stad onderverdeeld aan de hand van de drie thema's 'doelstellingen', 'strategie' en 'uitkomsten'. De tweede paragraaf spitst zich toe op de case Leeuwarden 2018. Hierin worden de 'doelstellingen' en de 'strategie' besproken. De derde en laatste paragraaf bevat de legacy-planning voor Leeuwarden 2018. Hierin wordt er een verbinding gelegd tussen de drie voormalige Europese Culturele Hoofdsteden en Leeuwarden 2018. De bevindingen uit het buitenland worden geprojecteerd op Leeuwarden 2018 om zo te weten te komen hoe Leeuwarden 2018 gebruikt kan worden als katalysator voor stedelijke regeneratie van Leeuwarden.

Figuur 4: Kaart ligging van de Europese Culturele Hoofdsteden (ArcMap10)

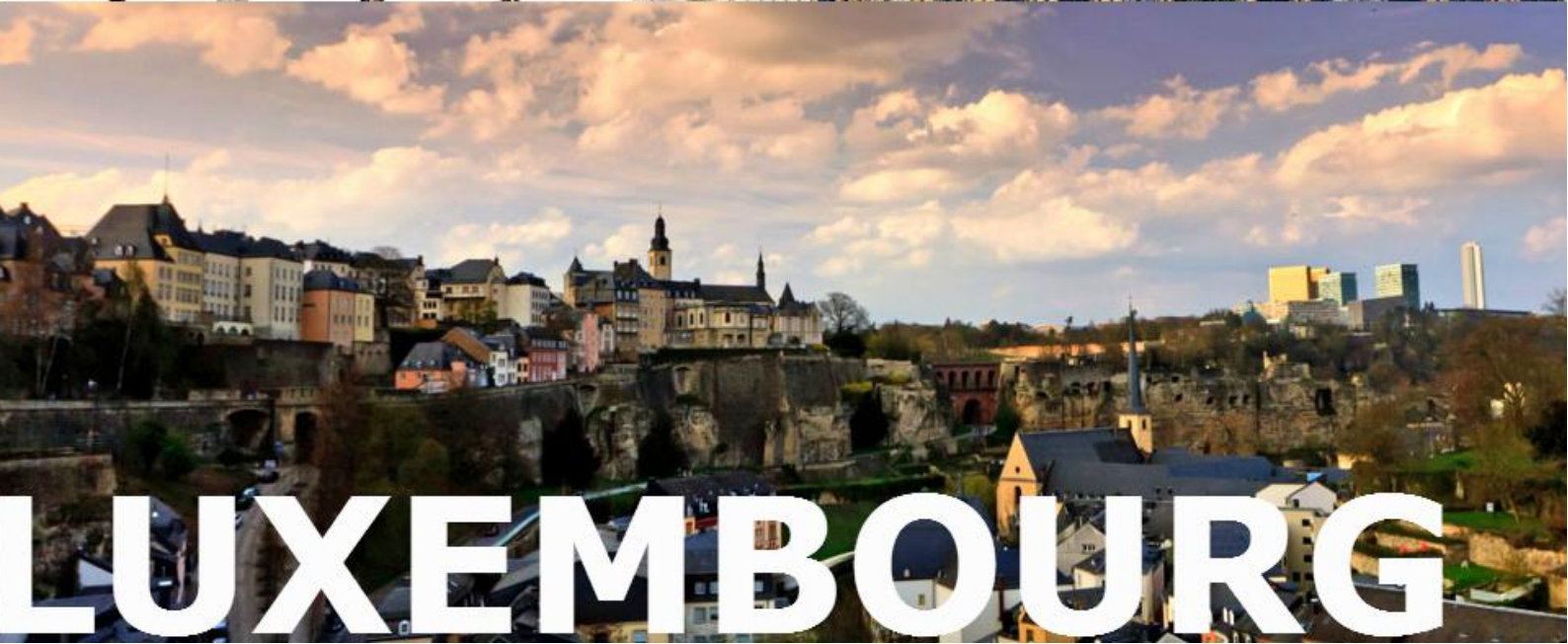

BRUGGE

LILLE

LUXEMBOURG

4.1 Voormalig Europese Culturele Hoofdsteden

4.1.1 Brugge 2002

In hoofdstuk 3.3 is in tabel 5 een schema weergegeven van de geraadpleegde documenten bij de analyse van Brugge 2002.

Brugge: Doelstellingen

De stad Brugge was in 2002 het decor van de Europese Culturele Hoofdstad. Op initiatief van haar toenmalige burgemeester Moenaert stelde Brugge zich in 1995 kandidaat. Een organisatie werd opgezet in samenwerking met de lokale overheid en de Culturele Hoofdstad werd beschouwd als cultureel project op lange termijn. Met cultuur als vertrekpunt is er naar de toekomst van de stad gekeken en zodoende zijn enkele scenario's ontwikkeld van tot wat Brugge zich in de toekomst kan gaan ontwikkelen. Het toekomstscenario waar op ingezet werd is Brugge als een levende en levendige cultuurstad; 'Brugge gaat voor een eigentijdse ontwikkeling, bewust van haar schaal (een kleine Europese stad), maar ambitieus en internationaal. Brugge is immers een kosmopolitische stad die eigentijds kan omgaan met haar verleden én heden. Brugge heeft gelijktijdig en evenveel aandacht voor de eigen bevolking als voor het toerisme. Brugge moet een leefbare stad zijn. De basis voor beide sporen van ontwikkeling ligt bij 'cultuur'. Het betekent dat het cultureel perspectief bij elke beslissing aanwezig is.' (Caron 1999, p.20). Deze toekomstvisie is gebaseerd op de sterktes, zwaktes, bedreigingen en kansen voor de stad. Sterktes van Brugge zijn onder andere het vrij uitgebreid cultureel aanbod, een groot potentieel publiek en centrumfunctie in de regio, een sterk onderbouwd sociaal-cultureel verenigingsleven en de aanwezigheid van vele monumenten. Brugge heeft dus veel culturele kwaliteiten, echter zijn er zwaktes waardoor er een andere perceptie is. Zo zit Brugge in een economisch zwakke positie en is het imago van de stad te eenzijdig dat van een 'oude stad'. Er is een gebrek aan hedendaagse culturele kwaliteiten. De doelstellingen voor Brugge 2002 zijn hier dan ook op gebaseerd. Zo wil Brugge weer een kosmopolitische stad worden, een open stad gericht op Europa en de wereld. Het wil haar historische kwaliteiten en authentieke plekken gebruiken en er daadwerkelijk iets mee doen. Brugge moet als platform dienen voor een zinvolle confrontatie tussen oud en nieuwe cultuur. Ook moet de stad productie en creatie stimuleren. Brugge moet een plek zijn om kunst te maken en fungeren als een ontmoetingsplaats voor innoverend en geëngageerd actief denken en handelen. Dit alles moet bijdragen aan een leefbare, levendige, toegankelijke en gastvrije stad met een nieuw en breder imago. Naast de geformuleerde doelstellingen zijn er ook effecten beoogd. In de periode van 1999 tot 2019 zal het aantal toeristen per jaar stijgen met ongeveer tien procent en het aantal hotelovernachtingen met ongeveer 15%. Deze toeristische groei zal de binnenstad niet extra moeten gaan belasten vanwege betere spreiding over het kalenderjaar en over de stad.

Wanneer deze analyse teruggekoppeld wordt aan de theorie van Roberts en Sykes (2000) blijkt dat de input van de problematiek van Brugge voornamelijk betrekking heeft op het karakter en het imago van de stad. Dit zijn aspecten die niet opgenomen zijn in het model voor het stedelijke regeneratie proces (Roberts & Sykes, 2000). Met de beoogde toerisme effecten wordt aandacht gegeven aan de economische sector. Over fysieke, sociale en milieu problematiek wordt niet gesproken.

Brugge: Strategie

Brugge gaat voor het profiel van een levendige en leefbare cultuurstad, waartoe het zijn van Europese Culturele Hoofdstad in 2002 de aanzet is. Drie vragen zijn hierbij centraal gezet:

1. Kan Brugge actief en eigentijds omgaan met het verleden?
2. Kunnen we hier een hedendaags en toekomstgericht luik aan toevoegen?
3. Welke verbindingen zijn er tussen beiden?

'Deze vragen zijn de essentiële vragen die we als een permanent gedachtekader hanteren bij het nadenken over de (culturele) toekomst van Brugge.' (Caron 1999, p.23). Dit was het kader waarbinnen de organisatie van Brugge 2002 handelde. Die non-profit organisatie functioneerde als coördinator van de culturele activiteiten en met verantwoordelijkheid over de financiën, organisatie en promotie van Brugge

2002. Voor het commerciële management waren vier thema's leidend, namelijk; constante monitoring van de financiële situatie, risicomanagement, effectief staf-beleid en transparantie.

De invulling van het culturele programma werd als proces beschouwd. In 1999 werd begonnen met het analyseren van het culturele veld van Brugge en het inventariseren van de 800 door lokale culturele organisaties en burgers ingediende project initiatieven. Hieruit voortkomend is een zevental thema's en de onderverdeling van het programma in vijf benaderingen; het verbinden van het verleden en het heden, een brug bouwen naar de 21^e eeuw, het nalaten van een erfenis, afwijken van de gebaande paden en het bieden van festiviteiten en plezier. Om dit te kunnen verwezenlijken was al snel duidelijk dat er veel draagvlak voor het project moest zijn. Naast de wens van de lokale overheid werd Brugge 2002 ook ondersteund door veel (culturele) partners, autoriteiten, sponsors en de burgers. Hiertoe was communicatie en participatie belangrijk. Naast dat burgers vele initiatieven indienden was er speciale aandacht voor participatie van jongeren en kinderen. Deze waren een belangrijke component in het gehele programma van Brugge 2002. Op scholen maakten kinderen deel uit van het project 'Kunstenaars in residentie en in het 'Seven joys, seven senses' project kwamen jongeren uit heel Europa naar Brugge om creatief bezig te zijn.

De strategie van Brugge 2002 steunt voornamelijk op de cultuur geleide regeneratie. De aandacht voor cultuur is begrijpelijk, gezien de doelstellingen van de stad die voornamelijk betrekking hebben op het karakter en het imago van de stad. De mega-event strategie komt terug bij de procesbenadering en met het aangrijpen van het mega-event om extra toeristen naar de stad te trekken. Dit is de inpassing van event-gerelateerde projecten in de lange termijn strategische plannen, zoals Van der Sande (2010) beschrijft. Met de lange termijn visie en de analyse van de lokale stedelijke toestand voorafgaand aan de invulling van het culturele programma, sluit de strategie van Brugge 2002 aan bij de gebiedsgerichte benadering zoals Robson (1988) aandragt en de nadruk die Roberts en Sykes (2000) op de lange termijn visie leggen. Een expliciete koppeling van het culturele programma aan de lokale problematiek ontbreekt.

Brugge: Uitkomsten

In opdracht van de organisatie van Brugge 2002 heeft onderzoeksbureau WES een studie gedaan naar de impact van Brugge 2002 (WES, 2003). Het onderzoek had als doel de culturele, sociale en economische impact van het evenement na te gaan. Dit is gedaan middels publieksonderzoek in de vorm van enquêtes en dertig diepte-interviews met stakeholders. Aangezien Brugge de lange termijn effecten een echte kans wilde geven is Brugge Plus in het leven geroepen. Dit is de uitloper van de Brugge 2002 organisatie die er ook na 2002 voor zorgt dat het culturele programma in stand gehouden blijft en er op voortborduurde kan worden. Tien jaar na het evenementenjaar 2002 heeft deze organisatie de balans opgemaakt en middels een congres de blijvende nalatenschap van Brugge 2002 besproken (Brugge Plus, 2012). Hieruit blijkt wederom de nadruk op de lange termijn visie die Roberts en Sykes (2000) onderstrepen.

Uit het onderzoek van WES (2003) blijkt dat de fysieke ingrepen de grootste en meest blijvende culturele impact hebben. De fysieke ingrepen zoals de bouw van het concertgebouw en de restauratie van monumenten hebben naast dat ze in het oog springen ook een duidelijke signaalfunctie door de introductie van hedendaagse elementen. Hiermee zijn hedendaagse culturele kwaliteiten gerealiseerd en is ingespeeld op de doelstelling om een brug te slaan naar de toekomst. De bouw van het concertgebouw kan gerekend worden tot wat Bianchini (1990, in Smyth, 1994) een 'flagship' ontwikkeling noemt. Het is een op zichzelf staande, in het oog springende ontwikkeling dat verdere ontwikkeling gestimuleerd heeft. De programmatie van Brugge 2002 is gewaardeerd door de bezoekers. Het heeft bijgedragen aan een culturele beleving en het heeft laten zien dat Brugge hedendaags en vernieuwend om kan gaan met haar historische kwaliteiten. De organisatie heeft door haar vele samenwerkingen geleid tot een verbetering op het gebied van communicatie en overleg tussen diverse lokale actoren. Het imago van Brugge is door de Culturele Hoofdstad verbreed en opgefrist, aangezien meerdere facetten van de stad onder de aandacht kwamen en er een breder perspectief ontstond. Hoewel dit slechts als eerste aanzet voor een verbeterd imago kan worden gezien, heeft Brugge 2002 een impact op de gemeenschapsidentiteit gehad. Dit sluit aan bij het gedachtegoed van Throsby (2001) en het Urban Renaissance paradigma waarin cultuur als strategie voor imagovorming wordt gebruikt (Evans, 2001).

In totaal waren er gedurende het culturele jaar meer dan drie miljoen dag-bezoekers en meer dan een half miljoen overnachtende bezoekers voor een langer verblijf in Brugge. Een aanzienlijk deel hiervan is voor haar bezoek aan Brugge beïnvloed door Brugge 2002. De economische impact van Brugge 2002 is voor belangrijke mate afkomstig uit de bestedingen van deze bezoekers in de lokale economie. Verblijftoeristen gaven gemiddeld €120,- per persoon per dag uit en dagtoeristen ongeveer €30,- per persoon. De totale bestedingen van de bezoekers in het evenementenjaar zijn bijna €213 miljoen, waardoor een surplus van maximaal €42 miljoen aan bestedingen is gegenereerd door Brugge 2002. Dit is vooral ten goede gekomen aan restaurants en cafés (€18 miljoen), logies (€10 miljoen), kleinhandel (€8 miljoen) en andere attracties (€5 miljoen). Naast dit directe economische effect is er sprake van een indirect en geïnduceerd economisch effect. WES (2003, p.71) zegt hier over: 'Het indirect effect komt voort uit intermediaire aankopen of toelevering en investeringen die zowel de private als de publieke sector hebben verricht in het kader van het cultureel jaar. Wij kunnen in dit verband gewagen van een bedrag van minstens €100 miljoen dat is geïnvesteerd in infrastructuur, renovaties en de werking van Brugge 2002 vzw.' Daarnaast heeft de Culturele Hoofdstad een subsidiestroom op gang gebracht en was er sprake van vele sponsoring. Ook onderdeel van het geïnduceerd effect is de extra bestedingen die een deel van de bevolking doet als gevolg van de extra bestedingen van bezoekers, intermediaire aankopen of investeringen. WES (2003) stelt dat door dit alles het directe economische effect met minimaal 50% verhoogd mag worden om tot het totale economische effect te komen.

Voor wat betreft de sociale impact is de burgerparticipatie het meest in het oog springend. Meer dan de helft van de Bruggelingen nam deel aan de culturele activiteiten. Hiervan bestond een groot deel uit jongeren. Het overgrote deel was afkomstig uit de hogere sociale klassen. Voor wat betreft de langere termijn effecten is in 2012, tien jaar na het evenementenjaar, een debat gehouden tussen betrokkenen en een rapport geschreven (Brugge Plus, 2012). Voor Brugge is duidelijk dat het hebben van een culturele lange termijn visie en de oprichting van Brugge Plus bijgedragen hebben aan het succes. De ontwikkeling van het Concertgebouw heeft het culturele leven in Brugge gekatalyseerd en is hiermee iconisch.

Als gekeken wordt naar de legacy-cube van Gratton en Preuss (2008) dan is de nalatenschap van Brugge 2002 voornamelijk positief, gepland en ontastbaar. In de geanalyseerde documenten wordt er op de gemaakte financiële investering na geen negatieve nalatenschap genoemd. Er is gepland om positieve nalatenschap te verwezenlijken en dit is gerealiseerd. In zeker zin kan gesteld worden dat er met de bottom-up benadering sprake is van ongeplande nalatenschap, aangezien men die ontwikkelingen niet van tevoren kon inschatten. Hoewel de doelstellingen van Brugge 2002 voornamelijk betrekking hadden op de ontastbare nalatenschap, is er ook sprake van tastbare nalatenschap in de vorm van het Concertgebouw en de monumentrestauraties. De stedelijke regeneratie heeft betrekking op de door Roberts en Sykes (2000) genoemde economische, sociale en fysieke sectoren.

Brugge: 'Lessons learned'

1. Stedelijke problematiek kan naast economisch, sociaal, fysiek en milieu ook betrekking hebben op het karakter en imago van de stad.
2. Een gebiedsgerichte aanpak en lange termijn visie zijn belangrijk voor de stedelijke regeneratie.
3. De cultuur geleide regeneratie strategie werkt goed voor ontastbaar nalatenschap, zoals imagooverandering.
4. Burgerparticipatie en een bottom-up benadering zijn belangrijk voor de draagvlak en uitvoering van de Culturele Hoofdstad.
5. Nazorg van de Culturele Hoofdstad, in de vorm van een uitloper van de organisatie, helpt bij het optimaliseren van effecten op de langere termijn.
6. Tastbare nalatenschap heeft grote impact, ook al ligt de focus er niet op.
7. 'Flagship' ontwikkelingen kunnen een rol spelen bij de Culturele Hoofdstad als katalysator van stedelijke regeneratie.
8. Met de Culturele Hoofdstad kan een stad een impuls geven aan toerisme met een (in)direct economische effect als gevolg.
9. De Culturele Hoofdstad kan een stad economisch, sociaal en fysiek regenereren.

4.1.2 Lille 2004

In hoofdstuk 3.3 is in tabel 6 een schema weergegeven van de geraadpleegde documenten bij de analyse van Lille 2004.

Lille: Doelstellingen

Lille is de hoofdstad van de Franse regio Nord-Pas de Calais, gelegen nabij de grens met België. De stad kent 180.000 inwoners, maar gecombineerd met 86 nabij gelegen plaatsen is de Lille Metropole met ongeveer 1,2 miljoen inwoners de vierde stad van Frankrijk. Van oudsher is Lille een industriële stad die floreerde met haar textiel fabrieken en kolenmijnen. In de jaren '70 en '80 raakte Lille in een postindustriële depressie toen de industrie vertrok. Sindsdien ligt de economische focus op de diensteneconomie (Palmer, 2004). De stad is multicultureel en kent veel jongeren, 42% van de inwoners is onder de 25 jaar. Lille kent een uitgebreide culturele infrastructuur met onder andere een opera, een nationaal orkest, musea en theaters. Ook heeft de stad een goede reputatie in de onderzoek en onderwijs sector (Sacco & Blessi, 2006).

Na het mislopen van de organisatie van de Olympische Spelen van 2004 richtte de stad zijn pijlen op de Europese Culturele Hoofdstad voor datzelfde jaar. In 1998 werd bekend gemaakt dat Lille namens Frankrijk in 2004 de Culturele Hoofdstad van Europa mocht zijn. Hiermee werd het na Parijs in 1989 en Avignon in 2000 de derde Franse Europese Culturele Hoofdstad. Het sleutelbegrip voor Lille2004 is *Metamorphosis*. Hiermee wordt een lange termijn ontwikkelingsproces bedoeld waarvan de Europese Culturele Hoofdstad deel uitmaakt. Het betreft alle beoogde transformaties en stedelijke regeneratie voor de lange termijn. Lille 2004 was hierbij een middel om de transformatie van de stad en regio in te zetten. Problemen waar Lille mee kampte waren een gebrek aan trots en zelfvertrouwen binnen de regio. Daarnaast was er, ondanks de aanwezigheid van veel cultureel erfgoed en culturele infrastructuur, sprake van een negatief imago van een kleurloze, saaie postindustriële regio. Met de *Metamorphosis* wilde Lille hier een antwoord op geven. Het voornaamste doel van Lille2004 was om 'creativiteit en culturele belevenis te stimuleren door kunst op de straat te brengen, populaire straatfestivals te organiseren en interactie tussen artiesten en de burgers aan te moedigen' (Palmer, 2004). Hiermee moest duurzame culturele ontwikkeling verwezenlijkt worden door de culturele en niet-culturele infrastructuur te verbeteren. Participatie van de burgers aan de culturele sector moest bijdragen aan sociale cohesie en toenemend begrip en kennis van burgers voor wat betreft culturele diversiteit. De brede doelstelling kan hiermee gezien worden als het bevorderen van creativiteit en interactie in de regio en het betrekken van de gehele populatie om de stad en de regio te transformeren (Sacco & Blessi, 2006). Op economisch vlak moest dit een verbeterd vestigingsklimaat voor nationale en buitenlandse hoofdkantoren opleveren en externe investeringen naar de regio trekken. Er zijn geen specifieke SMART doelstellingen geformuleerd.

Als deze analyse gekoppeld wordt aan de input-factoren voor stedelijke problemen zoals geformuleerd door Roberts en Sykes (2000), dan heeft het voor Lille betrekking op het economische, sociale en fysieke aspect. Er is geen aandacht voor het milieu aspect. Anders dan door Roberts en Sykes (2000) onderscheiden aspecten is er ook sprake van urgenties voor wat betreft het imago en het karakter van de stad. Er wordt bovendien met het inzetten op verbetering van het vestigingsklimaat voor bedrijven een verhouding verondersteld tussen enerzijds het imago en karakter van de stad en anderzijds het economische aspect.

Lille: Strategie

Lille was één van de eerste steden die de Europese Culturele Hoofdstad over een uitgestrekte, grensoverschrijdende regio plaats liet vinden. Naast in de stad zelf vonden evenementen plaats in de aangrenzende plaatsen, de regio en zelfs in Belgische plaatsen. In totaal namen 160 plaatsen deel aan de evenementen. Het spreiden van de evenementen over de regio moest het aanspreken van een groter publiek bevorderen. De ontwikkelde netwerken en de opgezette partnerschappen zijn hierbij cruciaal gebleken. Bij alle evenementen was participatie van de burgers een prioriteit. De sociale doelstelling van het bevorderen van de cohesie was geïntegreerd in het culturele programma. Voor de organisatie van Lille2004 was sprake van vele samenwerkingen. De organisatie van de Europese Culturele Hoofdstad was in handen van de in het leven geroepen stichting Lille Horizon 2004. Deze organisatie bracht vele actoren bijeen. De

raad van de uitvoerende organisatie bestond uit 42 leden met diverse achtergronden, waaronder vele lokale beleidsmakers, culturele instituties en afgevaardigden van nationale overheden. Binnen de operationele structuur was een driedeling in de subdivisies cultuur, institutioneel en economie (Sacco & Blessi, 2006). Hiermee kon elke afdeling zich toespitsen op de voor hen geformuleerde doelstellingen. Er was sprake van samenwerking met verschillende ministeries, de gemeente Lille, Metropole Lille, de regio Nord-Pas de Calais en verschillende gemeenten in Frankrijk en België (Palmer, 2004). Voor de samenstelling van het culturele programma waren verschillende teams opgezet, namelijk het programmateam, het administratieve team, het technische team en het communicatieve/PR team (Sacco & Blessi, 2006). Het totale budget voor Lille Horizon 2004 lag rond de 74 miljoen euro, opgebouwd vanuit verschillende bijdragen zoals te zien in bijlage .

Van dit budget is 24,4 miljoen euro uitgegeven aan het organiseren van culturele evenementen in Lille en de directe omgeving. De financiering van het totale culturele programma bedroeg 58,6 miljoen euro.

Een uniek aspect van Lille 2004 is het ambassadeurs programma. Dit was een vrijwilligers initiatief dat er aan bijgedragen heeft dat mensen deel uit gingen maken van het programma en de evenementen. De ambassadeurs hebben een bottom-up netwerk ontwikkeld waarin vanuit allerlei achtergronden informatie met elkaar gedeeld kon worden. Hiermee is Lille Horizon 2004 in staat geweest om in contact te komen met het publiek en zodoende draagvlak te ontwikkelen. Vanuit deze netwerken zijn ook vele burgers betrokken geraakt bij de organisatie. In totaal droegen ongeveer 17.800 vrijwilligers bij aan de organisatie van de Europese Culturele Hoofdstad.

Het culturele programma van Lille2004 bestond uit meer dan 2000 projecten verdeeld over drie seizoenen van het jaar 2004. Artiesten en ontwerpers zijn binnen het centrale begrip *Metamorphosis* uitgedaagd om het stedelijk landschap te transformeren en nieuwe percepties te creëren (Uraz, 2007). Het culturele programma sloot aan bij uiteenlopende culturele en educatieve doelen. De context van het culturele programma bracht de traditionele en de hedendaagse vormen van kunst bij elkaar. Het innovatieve aspect is geïllustreerd door projecten als 'Cinema of the Future' en 'Cars of the Future'. De Historische elementen kwamen terug in projecten zoals TEXTO Lille, waarbij de gedeelde herinneringen van de burgers in de regio centraal stonden (Palmer, 2004). De overkoepelende missie van het culturele programma was het onderbrengen van de evenementen in de *Metamorphosis* strategie. De culturele evenementen waren niet alleen 'blockbusters' gericht op het aantrekken van een groot publiek. Sommige evenementen waren speciaal gericht op specifieke doelgroepen. Een ander essentieel onderdeel van de strategie was het project 'Maisons Folie'. Dit project betrof de herontwikkeling van industrieel erfgoed naar creatieve omgevingen voor kunstenaars en artiesten. Hiermee is fysieke herontwikkeling en cultuur geleide regeneratie van belang geweest bij de strategie van Lille Horizon 2004.

De strategie van Lille 2004 steunt voornamelijk op de mega-event strategie. Met de grote omvang en de spreiding van het mega-event over een groter gebied is bewust gekozen om een groot publiek aan te trekken. Uit de grootste opzet van het mega-event blijkt dat niet zozeer ingezet is op regeneratie via een culturele impuls, maar eerder via het houden van een mega-event op zich. Met de grootse opzet van het culturele programma en de 'blockbusters' is duidelijk ingezet op het behalen van doelstellingen aan de hand van het mega-event. Dit is ook terug te zien in de fysieke ontwikkelingen die direct verband houden met het mega-event. Hiermee wordt gedaan wat Harvey (1989) 'de mobilisatie van spektakel' noemt, met het mega-event wordt een spektakel gecreëerd wat bij moet dragen aan de belevenis van de stad en de stedelijke levensstijl rechtvaardigt en beloont. Ondanks de focus op de mega-event strategie is de rol van cultuur bij de strategie niet te verwaarlozen. Onder de *Metamorphosis* vallen namelijk ook de culturele, educatieve en sociale doelstellingen die aansluiten bij een cultuur-geleide strategie.

Lille: Uitkomsten

Internationaal Cultureel Adviesbureau Palmer/Rae Associates heeft in opdracht van de Europese Commissie onderzoek gedaan naar de impact van de Europese Culturele Hoofdsteden in de periode van 1995 tot 2004 (Palmer, 2004). Het onderzoek had als doel de culturele, sociale en economische impact van het evenement na te gaan. Dit is gedaan middels publieksonderzoek in de vorm van enquêtes en diepte-interviews met stakeholders.

Lille2004 heeft de *Metamorphosis* in de regio op gang gebracht en kleur teruggebracht naar de stad, zoals ten doel gesteld was (Sacco & Blessi, 2006). De aandacht voor het culturele programma was groot. Voor wat betreft bezoekersaantallen heeft Lille2004 alle verwachtingen overtroffen. Er was een totaal van 9 miljoen bezoekers. Illustratief is de openingsceremonie waar 150.000 toeschouwers verwacht werden maar uiteindelijk meer dan 650.000 bezoekers aangetrokken heeft. Van de 2500 evenementen in verschillende plaatsen was de meest in het oog springende 'blockbuster' evenement de Rubens tentoonstelling in Lille met meer dan 600.000 bezoekers. Bezoekersaantallen van culturele activiteiten zijn met 39% toegenomen ten opzichte van het jaar ervoor. Lille 2004 is dus voor wat betreft bezoekersaantallen een groot succes gebleken. Er kan gesteld worden dat de strategie om de evenementen over de regio te spreiden bijgedragen heeft aan het aantrekken van een groot publiek. Dit is ook terug te zien in de invulling van het culturele programma waar meer dan 17.000 artiesten van uit heel de wereld deelnamen.

Naast de publieke belangstelling heeft Lille 2004 ook betekenis gehad op sociaal gebied. Sociale cohesie is bevorderd doordat burgers participeerden in culturele activiteiten. Dit effect is niet uitgedrukt in meetbare gegevens, maar doordat de culturele activiteiten toegankelijk zijn gemaakt voor vele burgers is de democratische participatie van de burger bevorderd (Sacco & Blessi, 2006). De focus op specifieke doelgroepen heeft hier aan bijgedragen. Meer dan 900 evenementen waren speciaal gericht op jongeren en vonden plaats in op sociaal vlak gezien kansarme gebieden. Als onderdeel van het educatieve programma waren meer dan 1200 scholen betrokken bij het programma. Dit heeft bijgedragen aan het bevorderen van zelfvertrouwen en trots van de burgers ten opzichte van de stad. Deze uitkomsten ondersteunen de theorie van Landry (2000, in Binns, 2005) dat de participatie bijdraagt aan sociale cohesie, betrokkenheid en zelfredzaamheid.

Uit de burgerparticipatie bij het culturele programma zijn nieuwe manieren van denken bevordert en is een coöperatief netwerk van corporaties en culturele instellingen ontstaan. Sacco en Blessi (2006) stellen dat Lille dit gecreëerd heeft door de ontwikkeling van lokaal ondernemerschap en diverse vormen van samenwerkingen. Dit heeft als gevolg gehad dat de totale inkomsten vanuit sponsorbijdragen voor Lille2004 opgelopen is tot 13 miljoen euro, het hoogste bedrag in de geschiedenis van de Europese Culturele Hoofdsteden tot dan toe (Sacco & Blessi, 2006). Op dit vlak is ook de experimentele samenwerking tussen verschillende bestuurlijke niveaus van verschillende grensoverschrijdende regio's een interessant model voor toekomstige Europese Culturele Hoofdsteden. De partnerschappen zijn niet alleen ontstaan op het gebied van organisatie en culturele activiteiten, maar ook bij het ambassadeurs programma. Het samenbrengen van de ambassadeurs heeft een vergaand netwerk tussen burgers, overheden en culturele instellingen gecreëerd dat ook na Lille 2004 behouden is.

Op economisch gebied is het meest in het oog springende resultaat de impuls die Lille2004 heeft gegeven aan het toerisme. Deze sector heeft zowel op het gebied van bezoekersaantallen als op het aantal arbeidsplaatsen een groei doorgemaakt. De bezoekersaantallen zijn na het evenementenjaar gemiddeld gezien met 66% gegroeid en het aantal hotelgasten is met bijna een kwart gestegen (Uraz, 2007). De complementaire diensten hebben in het jaar na het titeljaar een groei in arbeidsplaatsen doorgemaakt. Zo zijn de arbeidsplaatsen in de horeca in Lille met 7% gestegen tegenover 1% op nationaal niveau. Voor wat betreft culturele activiteiten is een groei van 22% waarneembaar tegenover 0,4% op landelijk niveau (Lille Horizon, 2004, in Uraz, 2007).

Met het oog op de stedelijke regeneratie visie zijn de investeringen gedaan in het culturele en non-culturele infrastructuur van belang. Uraz (2007) noemt als belangrijk onderdeel van die visie de stimulering van de

creatieve industrie middels het culturele programma. Projecten zoals 'Game On' hebben nadrukkelijk ingezet op creativiteit en innovatie op sector overschrijdend niveau tussen technologie en cultuur. Ook ontwikkelingen op het fysieke vlak hebben hier aan bijgedragen. In totaal is zo'n 70 miljoen euro overheidsgeld geïnvesteerd in de fysieke transformatie van Lille. Dit betrof onder andere de complete restauratie van het operagebouw, de bouw van twee nieuwe culturele faciliteiten en de restauratie van enkele van de oudste kerken en monumenten (Sacco & Blessi, 2006). Net als in Brugge is ook in Lille de fysieke transformatie het aspect met de meest blijvende impact. Het eerder genoemde project 'Maisons Folie' is hierbij het meest in het oog springend. De herontwikkeling van oude industriepanden heeft geleid tot het ontstaan van twaalf culturele broedplaatsen in de regio en een herwaardering van het lokale erfgoed. Bij dit project waren meer dan 300.000 burgers actief betrokken in interactie met de kunstenaars Uraz, 2007). Dit zijn niet zozeer de door Bianchini (1990, in Smyth, 1994) genoemde 'flagships', maar het levert wel een bijdrage aan innovatieve en creatieve processen in de stad (Törnqvist, 1983).

Evenals in Brugge was Lille 2004 onderdeel van een strategische lange termijn beleidsvisie, wat voor Roberts en Sykes (2000) van belang is voor het stedelijke regeneratie proces. Daarentegen is er geen speciale organisatie in het leven geroepen om vervolg te geven aan het programma. Samenvattend heeft Lille 2004 haar doelstellingen kunnen behalen, waarbij de grootste successen zijn geboekt op het gebied van de fysieke transformatie. De focus op de mega-event strategie heeft dus voor wat betreft de typeringen van nalatenschap (Gratton & Preuss, 2008) voornamelijk tastbare gevolgen. Ontastbare nalatenschap komt voort uit de stimulering van de culturele participatie, met als gevolg bevordering van sociale cohesie en creativiteit. De nalatenschap is grotendeels gepland en positief. Ongeplande nalatenschap komt voort uit de bottom-up benadering, waaruit het coöperatief netwerk van corporaties en culturele instellingen is ontstaan. Hoewel de ontwikkeling van het netwerk ongepland was, is de nalatenschap positief. Ook de aantrekkingskracht van Lille 2004 bleek onverwacht groter, wat een positief effect had op de economische regeneratie. Het imago van de stad is verbeterd, wat terug te zien is in de bezoekersaantallen. Op zijn beurt is de toename aan bezoekers de grootste economische impuls gebleken. Het betrekken van een grotere regio heeft hier aan bijgedragen. Ook de partnerschappen met lokale ondernemingen en het opzetten van een groot ambassadeurs netwerk zijn belangrijke strategische zetten gebleken. De regeneratie van Lille vindt plaats op economisch, sociaal, fysiek en imago vlak.

Lille: 'Lessons learned'

1. Stedelijke problematiek kan naast economisch, sociaal, fysiek en milieu ook betrekking hebben op het karakter en imago van de stad.
2. Met de spreiding van de evenementen over een groter gebied kunnen meer mensen aangetrokken worden.
3. De mega-event strategie werkt goed voor tastbaar nalatenschap op de korte termijn, zoals het aantrekken van bezoekers en fysieke ontwikkelingen.
4. Met een bottom-up benadering kan ongepland positief nalatenschap ontstaan en worden netwerken gecreëerd.
5. Het toespitsen op doelgroepen bevordert de sociale regeneratie.
6. Door samenwerking tussen verschillende bestuurlijke niveaus en verschillende grensoverschrijdende regio's ontstaan netwerken en sponsorinkomsten.
7. Herontwikkeling van industrieel erfgoed tot culturele broedplaatsen is succesvol.
8. Met de Culturele Hoofdstad kan een stad een impuls geven aan toerisme met een (in)direct economische effect als gevolg.
9. De Culturele Hoofdstad kan een stad economisch, sociaal en fysiek regenereren.

4.1.3 Luxembourg 2007

In hoofdstuk 3.3 is in tabel 8 een schema weergegeven van de geraadpleegde documenten bij de analyse van Luxembourg 2007.

Luxembourg: Doelstellingen

Luxembourg is de hoofdplaats van het gelijknamige land, grenzend aan Frankrijk, België en Duitsland. Luxembourg kent vele invloeden uit haar buurlanden wat onder andere blijkt uit de drie officiële landstalen Frans, Duits en Luxemburgs. Met rond de 100.000 inwoners huisvest de stad Luxembourg meer dan een vijfde van de totale populatie van het land. Luxembourg wordt gekenmerkt door het hoge inkomen per hoofd van de bevolking, waarmee het tot de wereldtop behoort. De stad huisvest vele internationale kantoren en banken, waarvan bijna de helft van de arbeidsplaatsen ingevuld worden door forenzen uit de buurlanden. Dit draagt bij aan de grensoverschrijdende verbondenheid die Luxembourg met haar buurlanden heeft. Het grensoverschrijdende culturele gebied wordt de Grande Région of Greater Region (GR) genoemd en omvat delen van Wallonië in België, Lorraine in Frankrijk en Rijnland en Saarland in Duitsland. Hiermee kent de Grande Région meer dan 10 miljoen inwoners. De GR heeft geen officiële status, maar een symbolische en politieke betekenis. Sinds de jaren '70 fungeert het als een mechanisme voor politieke coöperatie tussen de betrokken gebieden en streven ze gedeelde economische belangen na.

In 2007 was Luxembourg namens de Grande Région de Europese Culturele Hoofdstad. Net als bij 'Leeuwarden Fryslân 2018' komt bij 'Luxembourg and the Greater Region 2007' ook het vertegenwoordigde gebied in de naam terug. De verworven titel in 2007 was niet de eerste. In 1995 was Luxembourg ook al verkozen als Europese Culturele Hoofdstad, waarmee het de eerste stad is die de titel twee keer heeft mogen dragen. Het evenementenjaar 1995 heeft de culturele sector van de stad verrijkt, met onder andere de realisatie van nieuwe faciliteiten als musea, een muziektheater en een casino (LaGR, 2008). In de daarop volgende jaren is het culturele budget van de overheidsinstellingen vergroot van 12,8 miljoen euro (0,55% van het totaal) naar 89,8 miljoen euro (1,28% van het totaal). Desalniettemin is uit onderzoek van ECOTEC (2009) gebleken dat 1995 er niet voor gezorgd heeft dat de niet-Luxemburgers (forenzen, migranten etc.) vertegenwoordigd waren. Ook was er behoefte aan een meer grensoverschrijdende culturele ontwikkeling met het oog op de economische ontwikkeling van de Grand Région als geheel in plaats van enkel de stad Luxembourg. Hierom is er in 2007 ingezet op het gehele GR gebied met Luxembourg als trekker. De voornaamste reden hiervoor was om het beeld van Luxembourg als onderdeel van de Grande Région te versterken. Door de grensoverschrijdende samenwerking bij de organisatie van de Culturele Hoofdstad zou de GR als politieke entiteit versterkt moeten worden. Dit alles onder het thema 'Europees experiment', wat aangeeft dat het mega-event aangegrepen wordt als experimenteel jaar voor duurzame culturele ontwikkeling. De gestelde doelstellingen zijn sinds het opstellen van het bidbook enigszins veranderd. Uiteindelijk is er toegespitst op een vijftal regionale thema's, namelijk; Migration (Luxembourg), Industrial culture and heritage (Saarland), Great European personalities (Rhineland-Palatinate), Culture and memory (Lorraine) en Expressions of modernity (Wallonia). De hierbij horende sleutelbegrippen waren; roots, borders, arriving/leaving, getting to know each other, creating together, communicating, men and women, learning, new horizons, Europe and the world en living and celebrating together (ECOTEC, 2009). De daadwerkelijke doelstellingen zoals geformuleerd in het Final Report (LaGR, 2008) zijn beschreven in tabel 9.

- Verzekeren dat het culturele jaar in lijn is met de EU regelgeving:
  - Het ontwikkelen van projecten met een Europese dimensie.
  - Het presenteren van een originele en innovatieve Europese dimensie.
- Luxembourg and Greater Region op de kaart zetten, een Europees experiment ondernemen en een testjaar zijn voor duurzame culturele ontwikkeling na 2007:
  - Ontwikkelen en implementeren van grens overstijgende projecten.
  - De creatie en ontwikkeling van netwerken binnen de GR ondersteunen.
  - Uitwisseling en verbindingen tussen de verschillende culturele actoren in de verschillende regio's aanmoedigen.
  - Versterken van grens overstijgende samenwerking tussen alle actoren in het culturele veld.
  - Mobiliteit binnen de GR aanmoedigen.
  - De GR op de Europese kaart zetten.
  - Promoten van de GR als toeristische bestemming door middel van cultuur.
  - Verbeteren van het culturele imago van de GR op het gebied van de Europese en internationale publieke opinie.
- Omgaan met elk regionale thema op een omvattende en innovatieve manier.
- Verbinden van het verleden, heden en toekomst
- Een balans vinden tussen het event gerelateerde werk en het langere termijn werk in een netwerk.
- Het tonen van creaties en producties die typerend zijn voor Luxembourg en de regio:
  - Het presenteren van de creatieve en artistieke potentie van de regio.
  - Het projecteren van een meer eigentijdse beeld van de regio om jongeren en jong publiek aan te trekken.
  - Het verwelkomen van talrijke Europese en internationale culturele actoren.
  - De uitbreiding van de EU in perspectief plaatsen door nieuwe relaties tussen Luxembourg en andere Europese landen en steden, waaronder de andere Europese Culturele Hoofdstad van 2007 Sibiu.

Tabel 9: Doelstellingen Luxembourg 2007 (LaGR, 2008)

Anders dan bij de Culturele Hoofdstad van 1995 die gebaseerd was op grootschalige culturele projecten, is er in 2007 dus gekozen voor thematische projecten met ieder zijn eigen doelstellingen en inhoud. De doelstellingen hebben betrekking op het imago en de aantrekkingskracht van de regio. Hiermee is de problematiek anders dan de door Roberts en Sykes (2000) gemaakte typeringen economische, sociale, fysieke en milieu problemen. Voor wat betreft de sociale input is er de veronderstelling dat de verschillende regio's te veel op zichzelf staan en er middels netwerken meer een eenheid zou moeten ontstaan. Hiermee dient het karakter van de regio verandert te worden.

Luxembourg: Strategie

De organisatie structuur van Luxembourg 2007 was in grote lijnen gelijk aan die van voormalige Europese Culturele Hoofdsteden. Wat Luxembourg onderscheid van haar voorgangers is dat er twee non-profit organisaties in het leven geroepen zijn: één voor het culturele programma en één voor de 'cross-border structure'. In 2003 is de 'Luxembourg and Greater Region, European Capital of Culture 2007' organisatie opgericht door het Ministerie van Cultuur. Deze bestond uit dertien leden en had als taak het organiseren van het culturele programma. In 2004 volgde de 'Luxembourg and Greater Region, European Capital of Culture 2007, Cross-border structure' in samenspraak met de politieke vertegenwoordigers van de betrokken gebieden van de Greater Region. De raad bestond uit zeventien leden, waaronder twee vertegenwoordigers van elk deelgebied en negen vertegenwoordigers van de Luxemburgse overheid (LaGR, 2008). Het betrekken van vertegenwoordigers van alle regio's was nodig om invulling te geven aan de opgestelde regionale thema's. De cross-border structure was hiermee het coördinatie systeem voor de vier

andere gebieden naast Luxemburg. De organisatie van Luxemburg 2007 was complexer dan voorgaande Europese Culture Hoofdsteden vanwege deze naast elkaar bestaande organisatielichamen in de regio. Bijzonder bij de organisatie van Luxemburg 2007 is het ontbreken van een artistiek directeur. In de praktijk is gebleken dat de focus op de regionale thema's verzwakt is bij het vormen van het culturele programma. Voornamelijk omdat de thema's per regio verschillend waren en dit de regio's uit elkaar dreef in plaats van bij elkaar bracht. Grensoverschrijdende samenwerking en het experimentele karakter van de regio als laboratorium voor duurzame culturele ontwikkeling waren de voornaamste speerpunten.

Het totale budget voor Luxemburg 2007 betrof €45 miljoen, waarvan meer dan twee derde van het Ministerie van Cultuur van Luxemburg afkomstig was. De stad Luxemburg heeft een vijfde van het budget bijgedragen. De rest is gefinancierd door de EU en sponsors. 70% van het budget is uitgegeven aan de culturele projecten en 10% is gebruikt voor grensoverschrijdende samenwerking. De andere gebieden van de Greater Region hebben nog een extra €12,4 miljoen bijgedragen wat het totale operationele budget naar €57,5 miljoen bracht (LaGR, 2008). Hiermee was Luxemburg 2007 een relatief goedkope Europese Culturele Hoofdstad.

De culturele activiteiten vonden voornamelijk in Luxemburg zelf plaats. Ongeveer de helft van de projecten (352 projecten) waren georganiseerd in de stad Luxemburg. Deze hadden als voornaamste doel om innovatief te zijn en een eigentijds imago van de regio te presenteren om zodoende jongeren aan te spreken. Ook in Luxemburg was net als in Lille een belangrijk aspect het omvormen van voormalige industrie naar culturele faciliteiten, bijvoorbeeld in het Rotundas project (ECOTEC, 2009). Een kwart van het culturele programma betrof 139 projecten die plaatsvonden in twee of meer deelgebieden van de GR en een sterk grensoverschrijdend karakter hadden.

De strategie van Luxemburg 2007 wordt gekenmerkt door cultuur geleide regeneratie. De geformuleerde doelstellingen hadden betrekking op het imago van de regio en innovatieve culturele ontwikkeling. Hieruit blijkt dat de rol van cultuur belangrijker is dan de rol van het organiseren van een mega-event. Desalniettemin is het mega-event ingepast in de lange termijn strategische plannen, wat Van der Sande (2010) de mega-event strategie noemt. De Culturele Hoofdstad als mega-event is wat de impuls aan de culturele ontwikkeling geeft. Hiermee wordt de mega-event strategie gebruikt als onderdeel van cultuur geleide regeneratie en sluiten beide strategieën op elkaar aan. Voor deze cultuur geleide regeneratie is voldaan aan een gebiedsgerichte aanpak en een lange termijn visie, wat in de stedelijke regeneratie theorie belangrijk geacht wordt (Couch, 1990; Robert & Sykes, 2000; Robson, 1988).

Luxemburg: Uitkomsten

Onderzoeksbureau ECOTEC heeft in opdracht van de Europese Unie onderzoek gedaan naar de Europese Culturele Hoofdsteden van 2007 en 2008. Dit is gedaan middels stakeholder- en publieksonderzoek. Het Final Report (2009) dat hieruit voortkomt diende als bespreking van de culturele, sociale en economische effecten die de evenementen met zich meebrachten en scheen licht op de functie van de Europese Culturele Hoofdstad zoals de EU dat in haar ECOC Action beoogd. Daarnaast zijn aanbevelingen gedaan voor toekomstige Europese Culturele Hoofdsteden.

In totaal zijn er 584 projecten georganiseerd, waarvan 139 grensoverschrijdend. Meer dan 5000 evenementen hebben plaatsgevonden die in totaal 3,3 miljoen bezoekers in het evenementenjaar naar de Greater Region trokken. Het verslag van ECOTEC (2009) bespreekt Luxemburg 2007 aan de hand van de volgende punten: organization, cultural programme, cultural development (infrastructure and resources), cultural participation, marketing activities, audience profile, economic effects, tourism, images of 2007, regional collaboration, cooperation with Sibiu 2007, sustainable cultural development.

Voor wat betreft het culturele programma reageren de stakeholders en het publiek positief. Het merendeel vond het mega-event geslaagd en innovatief met aantrekkingskracht op een nieuw publiek. Ook vanuit de politiek waren de reacties goed. De organisatoren en de overheidsinstellingen stelden dat de doelstellingen behaald zijn. De voornaamste kritiek kwam van de museumsector die aandroegen dat de Culturele

Hoofdstad weinig toegevoegde waarde voor hun sector had (ECOTEC, 2009). De mate van tevredenheid onder het publiek en inwoners van Luxemburg en de GR was hoog. Participatie van burgers was in de Greater Region lager dan in de stad Luxemburg zelf. Burgers die enigszins teleurgesteld waren met Luxemburg 2007 gaven voornamelijk als reden aan dat er minder grootschalige evenementen waren dan in 1995. Op sociaal vlak is de culturele participatie het meest in het oog springend. Luxemburg 2007 was succesvol in het stimuleren van culturele participatie van minderheden, jongeren en groepen die normaal gesproken minder participeren aan culturele activiteiten. Dit geldt in het bijzonder voor de migrantengroep die zodoende meer in de samenleving opgenomen is. De doelgroep burgers met een laag inkomen is minder goed bereikt, wat blijkt uit hun negatievere houding ten opzichte van Luxemburg 2007. De toegenomen toegang tot cultuur heeft samen met het tackelen van thema's als interculturele communicatie en migratie de sociale cohesie versterkt (ECOTEC, 2009). Dit sluit aan bij het gedachtegoed van Throsby (2001) die stelt dat cultuur gemeenschapsidentiteit en sociale cohesie versterkt. Gezien de focus op doelstellingen met betrekking tot imagooverandering en het karakter van de regio is de theorie van Evans (2001) toepasbaar. Binnen zijn 'Urban Renaissance' paradigma is de Culturele Hoofdstad gebruikt als strategie voor de consumptie, productie en imagovorming van de regio.

De culturele projecten bestonden zowel uit nieuwe samenwerkingen als werk van bestaande culturele organisaties. Eén van de voornaamste doelstellingen, het stimuleren van grensoverschrijdende samenwerkingen, is in meerdere opzichten geslaagd. ECOTEC (2009) noemt dat er nieuwe contacten zijn gegenereerd en dat er nieuwe samenwerkingen en innovatieve culturele producties zijn gerealiseerd. De ontwikkelde structuren zijn een nalatenschap met een blijvende impact voor de culturele samenwerking in de Greater Region op de lange termijn. Voor anderen bleek Luxemburg 2007 een significante versterking van bestaande initiatieven en zorgde het ervoor dat culturele producenten meer risico durfden te nemen. ECOTEC (2009) schrijft het succes van de regionale samenwerkingen toe aan verschillende factoren. Zo gingen de regionale coördinatoren professioneel te werk en was er veel draagvlak onder politici, beleidsmakers en andere actoren. Verder is er in de organisatie duidelijk ingezet op de samenwerking door middel van thematische vergaderingen. Ook heeft de goede wisselwerking tussen de centrale 'Luxembourg and Greater Region, European Capital of Culture 2007' organisatie enerzijds en de regionale 'Cross-border structure' anderzijds daar aan bijgedragen.

Er is bewijs dat Luxemburg 2007 een positieve impact heeft gehad op het gebied van toerisme (LaGR, 2009). In het evenementenjaar is er sprake geweest van een 5% stijging van bezoekers en 5% stijging van overnachtingen in Luxemburg ten opzichte van het jaar ervoor. Het Nationaal Bureau voor Statistiek (STATEC, 2008, in LaGR, 2009) schrijft deze positieve ontwikkeling voor de toerisme en horeca in ieder geval gedeeltelijk toe aan Luxemburg 2007. Hierbij wordt ook de positieve impact op het zakelijk toerisme genoemd. In de Greater Region buiten de stad Luxemburg zijn de toerisme effecten minder waarneembaar gebleken, aangezien slechts één op de drie hoteliers sprak van een '2007 effect' (ECOTEC, 2009). Voor wat betreft de economische impact van de toerisme ontwikkeling spreekt ECOTEC (2009) van ongeveer €56,4 miljoen totale inkomsten. Dit is een indicatie van de totale uitgaven van de dagjesmensen en overnachtende bezoekers uit binnen- en buitenland. De uitgaven van de lokale bewoners zijn hierbij buiten beschouwing gelaten. Wanneer deze inkomsten afgezet worden tegen de totale kosten van €57,5 miljoen ontstaat er redelijk positieve economische balans. Helemaal wanneer de economische spin-off in ogenschouw genomen wordt.

Net als in Brugge en Lille is ook in Luxemburg de fysieke impact van de Culturele Hoofdstad groot. Het project The Rotundas is hierbij toonaangevend. Bij dit project zijn de voormalige industriegebieden gelegen achter het treinstation omgetoverd tot creatief centrum gericht op jongeren cultuur. De gebouwen zijn opgeknapt en fungeren als creatieve broedplaats. In het gebied hebben het populaire Serre Bleu restaurant en een pub zich gevestigd. Het gebied Dudelange, dat vroeger de staalindustrie huisvestte, is omgebouwd tot woongebied en met onderkomens voor culturele en sociale organisaties. Luxemburg 2007 heeft dus gezorgd voor de ruimtelijke regeneratie van verschillende stadsgebieden en verrijking van de culturele infrastructuur. De blijvende impact wordt geïllustreerd door het jongerenprogramma van Rotundas dat €1,5 miljoen aan subsidie heeft ontvangen om het werk voort te zetten. Ook voor de fysieke impact van Luxemburg 2007 geldt dat deze zich voornamelijk in de stad Luxemburg geconcentreerd heeft.

Al met al kan gesteld worden dat Luxembourg 2007 een positieve impact heeft gehad op de stad en de Greater Region. Het doel om grensoverschrijdende samenwerking binnen de Greater Region te stimuleren is geslaagd. De experimentele benadering van coöperatieve culturele ontwikkeling heeft de deelgebieden dichter naar elkaar gebracht. Het is de eerste stap geweest naar toekomstige grensoverschrijdende (culturele) projecten. In combinatie met het aantrekken van veel bezoekers en de aandacht die Luxembourg gegeneerd heeft kan gesteld worden dat Luxembourg en de Greater Region op de kaart is gezet. Wanneer dit gekoppeld wordt aan de 'legacy cube' van Gratton en Preuss (2008) is de nalatenschap voornamelijk ontastbaar, gepland en positief. De ontastbare nalatenschap hangt samen met de doelstellingen van Luxembourg en de strategie die georiënteerd was op de cultuur geleide regeneratie. Voor wat betreft het regeneratie proces van Roberts en Sykes (2000) werken de gecreëerde netwerken en het verbeterde imago van de regio door op het economische gebied. Economische regeneratie ontstaat uit de impuls voor het toerisme. Op sociaal vlak is de verbeterde sociale cohesie en de culturele participatie van de doelgroepen het meest in het oog springend. De meest blijvende impact heeft de fysieke ontwikkeling van stadsgebieden in de stad Luxembourg. Dit is wat Gratton en Preuss (2008) de tastbare nalatenschap noemen. De herontwikkeling van industriegebieden tot creatieve centra heeft voor fysieke regeneratie gezorgd. Er is geen sprake van stedelijke regeneratie op het gebied van milieu.

Luxembourg: 'Lessons learned'

1. Stedelijke problematiek kan naast economisch, sociaal, fysiek en milieu ook betrekking hebben op het karakter en imago van de stad.
2. Een gebiedsgerichte aanpak en lange termijn visie zijn belangrijk voor de stedelijke regeneratie.
3. De cultuur geleide regeneratie strategie werkt goed voor ontastbaar nalatenschap, zoals imagoverandering.
4. Tastbare nalatenschap heeft grote impact, ook al ligt de focus er niet op.
5. Door grensoverschrijdende samenwerking bij de organisatie van de Culturele Hoofdstad ontstaan netwerken en kan een regio zich als entiteit versterken.
6. Het toespitsen op doelgroepen bevordert de sociale regeneratie.
7. Met de Culturele Hoofdstad kan een stad een impuls geven aan toerisme met een (in)direct economische effect als gevolg. Deze effecten zijn in de stad zelf sterker dan in de regio.
8. Herontwikkeling van industrieel erfgoed tot culturele broedplaatsen is succesvol.
9. De Culturele Hoofdstad kan een stad economisch, sociaal en fysiek regenereren.

4.1.4 Conclusie case-analyses

De steden Brugge, Lille en Luxembourg hebben als Europese Culturele Hoofdsteden uiteenlopende doelstellingen, strategieën en uitkomsten gehad, zoals te zien is in tabel 10. De doelstellingen zijn voor alle drie de steden gebaseerd op de lokale problematiek. In de theorie van Roberts en Sykes (2000) is deze stedelijke problematiek onderverdeeld in het economische, sociale, fysieke en milieu aspect. In de praktijk blijkt deze onderverdeling niet dekkend. Een probleem dat niet binnen deze onderverdeling past maar wel voor alle drie de steden speelde was dat van het karakter en imago van de stad. Ook blijkt dat de verschillende aspecten niet zozeer op zichzelf staan, maar dat er sprake is van sterke onderlinge verhouding. Zo staat het fysieke aspect sterk in verband met het sociale, wat Browne (1974) ook aandraagt met zijn 'social deprivation' theorie. Het door Roberts en Sykes (2000) genoemde milieu aspect kwam bij geen van de drie steden terug. Voor wat betreft de regeneratie strategie van de steden is er sprake van een combinatie van de mega-event strategie en de cultuur geleide regeneratie, aangezien de Culturele Hoofdstad een mega-event van culturele aard is. Uit de analyses is gebleken dat nadruk op één van de twee strategieën gelegd kan worden. Brugge en Luxembourg oriënteerden meer op het investeren in cultuur, terwijl Lille veel aandacht had voor de voordelen van het organiseren van een mega-event an sich. In beide gevallen is het Culturele Hoofdstad mega-event de aanzet naar een culturele impuls. Op de korte termijn wordt geprofiteerd van het mega-event in tastbare nalatenschap zoals de herontwikkeling van industrieel erfgoed en het aantrekken van veel bezoekers. Dit leidt tot economische en fysieke regeneratie op de korte

termijn. Op de lange termijn blijkt de ontastbare nalatenschap die meer samenhangt met de cultuur geleide regeneratie strategie. Deze ontastbare nalatenschap heeft ook betrekking op het sociale aspect, zoals onderscheiden door Roberts en Sykes (2000). Door dit verschil in nalatenschap op korte en lange termijn te maken, blijkt de dubbele katalyserende werking van de Culturele Hoofdstad. De nalatenschap van het organiseren van een mega-event katalyseert stedelijke regeneratie op de korte termijn. De culturele impuls katalyseert de stedelijke regeneratie op de lange termijn. Aangezien de Europese Culturele Hoofdstad beide combineert heeft deze een dubbele katalyserende werking voor stedelijke regeneratie.

Naast tastbaar/ontastbaar nalatenschap onderscheiden Gratton en Preuss (2008) ook gepland/ongepland en positief/negatief nalatenschap. In de case-analyses kwam dit onderscheid minder sterk naar voren dan dat van tastbaar/ontastbaar en korte termijn/lange termijn nalatenschap. Er is gepland voor positief nalatenschap en het ongeplande nalatenschap kwam voort uit bottom-up benaderingen. Negatief nalatenschap is, uitgezonderd van het doen van een grote financiële investering, niet naar voren gekomen.

	Doelstellingen	Strategie oriëntatie	Uitkomsten
Brugge	<ul style="list-style-type: none"> - Brugge als open en kosmopolitische stad - Brugge als Europese stad - Brugge als levendige cultuurstad - Brugge als innovatieve creatiestad - Verbinden van historie en toekomst - Creëren van een nieuw imago 	Cultuur geleide regeneratie	<ul style="list-style-type: none"> - Economische regeneratie - Sociale regeneratie - Fysieke regeneratie - Verbeterd imago
Lille	<ul style="list-style-type: none"> - Metamorfose van de stad - Betrekken van de gemeenschap - Sociale hervormingen - Duurzame cultuurontwikkeling door het verbeteren van de culturele en non-culturele infrastructuur 	Mega-event strategie	<ul style="list-style-type: none"> - Economische regeneratie - Sociale regeneratie - Fysieke regeneratie - Verbeterd imago - Ontstaan van netwerken
Luxembourg	<ul style="list-style-type: none"> - De regio op de kaart zetten - Imago verbeteren - Duurzame culturele ontwikkelingen - Historie en toekomst verbinden - Grensoverschrijdende samenwerking en netwerken - Sociale hervormingen 	Cultuur geleide regeneratie	<ul style="list-style-type: none"> - Economische regeneratie - Sociale regeneratie - Fysieke regeneratie - Verbeterd imago - Ontstaan van netwerken

Tabel 10 : Vergelijkende tabel Brugge, Lille en Luxembourg

LEEUWARDEN

4.2 Leeuwarden 2018

In hoofdstuk 3.3 is in tabel 8 een schema weergegeven van de geraadpleegde documenten bij de analyse van Leeuwarden 2018.

Gehouden interviews

Interview Eijssen, J. 21 mei 2015	Beleidsmedewerker gemeente Leeuwarden
Interview Lijzenga, L. 21 mei 2015	Beleidsmedewerker gemeente Leeuwarden
Interview Westerhof, O. 5 juni 2015	Director Network and Legacy van Lwd2018
Interview De Vries, W. 26 juni 2015	Filmmaker en initiatiefnemer filmproject

Tabel 11: Gehouden interviews Leeuwarden 2018

Doelstellingen

Leeuwarden is de hoofdstad van de Nederlandse provincie Friesland. Het is gelegen in de periferie van Nederland en heeft een sterke regio-functie. De stad is goed bereikbaar via snelwegen, het water en met de trein. Er zijn vrijwel geen files rondom de stad en er is een goed functionerend openbaar vervoer netwerk. In de compacte binnenstad zijn lopen en fietsen de belangrijkste manieren van transport. De grachten in de binnenstad en de vaarwegen rondom de stad zijn aantrekkelijk voor bezoekers. Met meer dan 600 monumenten heeft Leeuwarden één van de hoogste concentraties van monumenten van Nederland. Leeuwarden heeft de ervaring en de capaciteit voor wat betreft het organiseren van mega-events en het ontvangen van grote aantallen bezoekers. In het verleden zijn mega-events als de Elfstedentocht en Simmer2000 georganiseerd. De extra bezoekers van Leeuwarden 2018 zullen door samenwerking met hotels en het creëren van extra capaciteit opgevangen worden (Lwd2018, 2013). Enkele infrastructurele projecten die recentelijk of ten tijde van 2018 afgerond zijn staan in onderstaand overzicht:

- Fries Museum – Heropening van het museum in 2013 in een nieuw gebouw op het vernieuwde stadsplein in het hart van de stad.
- Harmoniekwartier – Revitalisering van een achtergesteld stuk binnenstad door middel van de bouw van een nieuw Poppodium dat de Minerva Academie voor Popcultuur, D-Drive school voor drama en muziek en twee muziekpodiums huisvest. Afronding in 2015.
- Fryske Akademie – Nieuwbouw voor het onderzoekscentrum van Friese taal, cultuur en historie. Afgerond in 2015.
- Blokhuispoort – 16^eeeuws voormalig gevangeniscomplex in de binnenstad, dat momenteel functioneert als culturele broedplaats met huisvesting van 130 jonge creatieve ondernemingen en als locatie voor tentoonstellingen, optredens en festivals. De Lwd2018 organisatie is ook gevestigd in de Blokhuispoort.
- Leeuwarden Vrij-Baan – Geheel van infrastructurele projecten ten behoeve van de verbetering van de bereikbaarheid van de stad. Grote projecten zoals de aanleg van nieuwe toegangswegen, aquaducten, rotondes en de Haak om Leeuwarden zijn reeds voltooid. Andere onderdelen van Leeuwarden Vrij-Baan zullen in de loop van 2018 worden afgerond.
- Wetsus– Groei en nieuwbouw voor de Watercampus voor watertechnologie. Afgerond in 2015.

Tabel 12: Infrastructurele projecten Leeuwarden (Lwd2018, 2013)

Ondanks de positieve kenmerken van Leeuwarden en de vele ontwikkelingen, is er in de stedelijke toestand sprake van problematiek. Volgens Leeuwarder beleidsmakers zijn er enkele urgenties te onderscheiden (Interview Westerhof, 5 juni 2015, Interview Eijssen, 21 mei 2015). Allereerst is er sprake van veel armoede. Zo groeien drieduizend kinderen op onder de armoedegrens. Ten tweede ligt het opleidingsniveau in Friesland lager dan elders in Nederland. Zo zijn er 17% vroegtijdig schoolverlaters. Ten derde kent Friesland een hoog werkloosheidspercentage. Dit wordt geïllustreerd door een laag aantal start-ups in de regionale economie. Deze problemen komen onder andere terug in bepaalde Leeuwarder wijken die behoren tot de slechtste en armste wijken van Nederland. Ondanks dat er veel jongeren wonen en studeren, verlaten

wellicht veel mensen hierdoor de stad. Het vestiging- of verblijfklimaat is dus voor hen niet goed genoeg. Deze problematiek valt onder de categorieën sociaal en economisch, zoals onderscheiden door Roberts en Sykes (2000). Naast deze sociaaleconomische problematiek is er sprake van een negatief, onjuist of gebrekkig beeld van Leeuwarden, zowel in de stad, in het land als over de landgrenzen. Dit is een probleem dat ook in de andere besproken cases terugkomt, maar niet door Roberts en Sykes (2000) onderscheiden wordt. Het milieu aspect komt bij Leeuwarden terug voor wat betreft de sterke ambitie om duurzaam te zijn. Dit is ook van belang voor sectoren als de agriculture-food en de watertechnologie, die in Leeuwarden groot zijn. Voor wat betreft de fysieke toestand is de afronding van de grootschalige infrastructuurprojecten van Leeuwarden Vrij-Baan van belang. Problemen op het fysieke vlak zijn leegstand in winkelpanden, verwaarloosde gebouwen en gebieden die aan een opknapbeurt toe zijn. Opsommend komen de vier door Roberts en Sykes (2000) onderscheiden aspecten van problematiek terug bij Leeuwarden maar is daarnaast sprake van een imago probleem. De culturele, economische, sociale, milieu en imago problemen waar Leeuwarden mee kampt, zijn voor vele andere Europese steden hetzelfde. De problematiek en daar uit voortkomende doelstellingen tonen overeenkomsten met de geanalyseerde voormalige Culturele Hoofdsteden. Zo overlapt Brugge voor wat betreft het creëren van een open karakter van de stad, stimuleren van innovatie en het veranderen van het imago. Luxemburg komt verder nog overeen met Leeuwarden vanwege de focus op het stimuleren van grensoverschrijdende samenwerking en netwerken. Lille's doelstellingen overlappen vanwege de focus op de culturele en sociale metamorfose met veel aandacht voor het betrekken van de gemeenschap. De cases Brugge en Luxemburg zijn in hun doelstellingen meer uitgesproken dan Leeuwarden op het gebied van het verbinden van de historie en toekomst van de stad.

Strategie

Om nieuwe oplossingen voor deze problematiek te ontwikkelen, heeft Leeuwarden een beroep gedaan op de Europese Culturele Hoofdstad. Via een grootschalige cultuur interventie wordt geprobeerd de stad te regenereren. Hiermee wordt de weg ingeslagen van de door Roberts & Sykes (2000) genoemde cultuur geleide regeneratie en de door Van der Sande (2010) genoemde mega-event strategie. Bij de Leeuwarder beleidsmakers is het besef ook sterk aanwezig dat de Culturele Hoofdstad als mega-event onderdeel is van een bredere cultuur geleide regeneratie (Interview Eijssen & Interview Lijzenga, 21 mei 2015). Het culturele programma wordt dan ook opgenomen in de lange termijn beleidsstrategie van Leeuwarden en Friesland, zoals Van der Sande (2010) voorschrijft.

De organisatie van de Culturele Hoofdstad is in handen van de in het leven geroepen Lwd2018 non-profit organisatie. De organisatie bestaat uit de verschillende niveaus met verschillende functies. Het hoogste niveau is de raad van toezicht, gevolgd door het management level dat geleid wordt door de directors Network, Culture en Business, samen met de Support Committee. Daaronder bevinden zich de betrokkenen op het programma-niveau en op het event-niveau. Lwd2018 is de centrale organisatie van de Culturele Hoofdstad, waarvan Team2018 bestaat uit 24 personen met ieder zijn of haar eigen achtergrond en taak. Samen zijn zij verantwoordelijk voor de uitvoering van het bidbook zoals ingediend is voor de Culturele Hoofdstad 2018 verkiezing. Een dergelijke organisatiestructuur is ook terug te zien bij Brugge en Lille.

Een belangrijks aspect bij de organisatie van de Europese Culturele Hoofdstad is de financiering. Hiervoor is de organisatie deels afhankelijk van de publieke sector. De afgelopen jaren varieerde het gemeentelijk jaarlijkse budget voor cultuur van €16,0 miljoen tot €18,0 miljoen, waarmee cultuur tussen de 4% en 5% van het totale jaarlijkse budget innam. Door de benoeming van Europese Culturele Hoofdstad wordt een extra investering van €74,3 miljoen gegenereerd. 70% van dit operationele budget, ofwel €52,3 miljoen, is afkomstig uit de publieke sector. De overige 30%, ofwel €22,0 miljoen, komt uit de private sector. Dit betreft sponsoren, merchandising, co-producing en kaartverkoop (Lwd2018, 2013). De opbouw van de budgetten is te vinden in bijlage 5.

Het totale operationele budget van €74,3 miljoen wordt uitgegeven aan het culturele programma, promotie en marketing en de managementkosten. De kosten voor het programma bestaan uit de financiering van de evenementen, de participatie en de digitale platforms. Contracten met artiesten worden opgesteld voor de

opbouw van het culturele programma. De management kosten betreffen onder andere de lonen voor de staf, administratie en het budget voor het evaluatieproces als onderdeel van de overheadkosten. Hoe het operationele budget over deze onderdelen verdeeld is, is te zien in bijlage 5.

Naast de uitgaven aan Leeuwarden 2018 vinden er andere stedelijke uitgaven plaats. Deze 'Capital uitgaven' hebben betrekking op de culturele infrastructuur, stedelijke revitalisatie en infrastructuur en worden gefinancierd door de gemeente, provincie en rijksoverheid. Met culturele infrastructuur wordt onder andere musea, galerijen, theaters en muziekcentra bedoeld. Stedelijke revitalisatie betreft renovatieprojecten in de fysieke leefomgeving zoals het renoveren van pleinen, straten en andere publieke ruimten. De uitgaven aan infrastructuur hebben als doel de stad bereikbaar te houden via weg, water en spoor. Hoewel deze capital uitgaven niet specifiek voor Leeuwarden 2018 plaatsvinden, zijn ze wel relevant voor het functioneren van Leeuwarden 2018. In bijlage 5 staat een overzicht van de uitgaven aan stedelijke vernieuwing.

Bij de organisatie, financiering en uitvoering van Leeuwarden 2018 is een breed scala aan actoren betrokken. Deze variëren van de burgers tot de overheid en van kennisinstellingen tot vele culturele instellingen. Een volledige actor-analyse is te vinden in bijlage 6.

Het uitgangspunt van de strategie van Lwd2018 is de kracht van gemeenschappen. Oftewel het samenwerken door interactie, verbindingen en dialogen om zo het welzijn van het collectief te verrijken. Het doel van de Lwd2018 organisatie is om als netwerk te fungeren voor het verbinden van initiatieven en van elkaar te leren door middel van bottom-up connecties. Hiermee stelt ze zich faciliterend op. Dit is een strategie die ook in Brugge en Lille is toegepast. Daar bleek deze benadering goed voor het creëren van draagvlak en het ontstaan van netwerken.

Cultuur wordt beschouwd als een middel voor interactie. *Mienskip*, het Friese woord voor gemeenschap, is het concept dat hierbij centraal staat. Het staat voor het van oudsher in Friesland aanwezige proces van instinctieve, actiegerichtte bottom-up georganiseerde solidariteit. De vroegere gezamenlijke strijd tegen het water en de samenwerking bij het aanleggen van terpen heeft de Friezen dicht tot elkaar gebracht en *Mienskip* onderdeel van de Friese cultuur laten worden. Waar van oudsher dit gemeenschapsgevoel erg gesloten over komt, is het doel van Lwd2018 om het open te stellen naar buiten en een *Open Mienskip* te creëren. De slogan van Lwd2018 is dan ook 'Criss-crossing Communities'. Hiervoor staat burgerparticipatie en een hedendaagse Europese oriëntatie centraal in het gedachtegoed van Lwd2018.

Met *Open Mienskip* als kompas zijn de drie domeinen van Lwd2018 opgesteld, namelijk *Nature & Culture*, *City & Countryside* en *Community & Diversity*. Deze domeinen worden als relevant voor heel Europa beschouwd en de onderlinge samenhang wordt in het culturele programma van Lwd2018 behandeld. De voornaamste uitdaging voor Lwd2018 is om de lokale gemeenschap te transformeren en actiegerichtte, bottom-up georganiseerde solidariteit door heel Europa te creëren. De vijf doelen die Lwd2018 zichzelf stelt sluiten daar bij aan. Ten eerste wil Lwd2018 haar visie op transformatie van gemeenschapsgevoel door culturele participatie promoten. Hiertoe willen ze rondom elk evenement in het culturele programma de *Open Mienskip* met een Europese oriëntatie initiëren. Hiermee wordt de theorie van Throsby (2001) gevolgd, die stelt dat culturele participatie zorgt voor het vormen van gemeenschapsidentiteit. Ten tweede willen ze binnen de drie domeinen innovatieve ideeën en oplossingsgerichte concepten voor specifieke uitdagingen aan Europa nalaten. Dit sluit aan bij Törnqvist's (1983) idee van het Creatieve Milieu, waarin de bijdrage van cultuur aan innovatieve en creatieve processen in de stad wordt aangetoond. De derde doelstelling is het overwinnen van sociale problemen door regio's te vitaliseren, samen te werken binnen Europa en het verbeteren van het verblijf- en vestigingsklimaat voor jongeren en bedrijven. Hiermee wordt een verband verondersteld tussen de fysieke condities en de sociale toestand, zoals aangedragen wordt door Browne (1974). Het vierde doel is het vergroten van de bekendheid en aantrekkingskracht van Leeuwarden en Friesland en het versterken van de banden met de rest van het land en Europa. Deze doelstelling heeft betrekking op het imago. Ten slotte is het doel om middels Europese netwerken toerisme concepten te ontwikkelen en te innoveren gebaseerd op natuurlijke en culturele waarden.

Rondom de drie domeinen *Nature & Culture*, *City & Countryside* en *Community & Diversity* wordt het culturele programma gecreëerd. Daarnaast lopen er nog twee programma's; *LabLwd* als toolbox voor het testen van platformen voor het verbinden van mensen en *Royal Frisian* als programma van de historische, hedendaagse en toekomstige import-export relaties van de regio. Het landschap speelt in alle vijf de programma's een belangrijke rol. De verbinding tussen kunst en plekken geeft een speciale betekenis die bijdraagt aan de culturele beleving. De keuze voor locaties voor evenementen en de interactie met de plek is voor Lwd2018 van belang.

Het culturele programma bestaat uit negen main-events en een openings- en sluitingsevenement. Deze evenementen vormen de basis van het culturele programma van Leeuwarden 2018. Binnen het domein *Nature & Culture* betreft dit de evenementen *Sense of Place*, *Embassy for Water* en *Spring Fever*. Voor *City & Countryside* zijn het de evenementen *Feel the Night*, *Farm of the World* en *Eleven Fountains*. Voor het domein *Community & Diversity* betreft het *Language Lab*, *Strangers on Stage* en *Lost in the Greenhouse*. Naast deze main-events worden er nog tientallen evenementen gehouden. Het geheel moet een divers cultureel programma vormen met zowel evenementen van hoog cultureel niveau als populaire evenementen die een groot publiek aanspreken. Voor het optimaliseren van de impact van het culturele programma zijn verschillende strategieën gebruikt. Zo wordt er rondom elk evenement een sterk online programma ontwikkeld met het oog op toegankelijkheid en participatie. Verder is voor wat betreft participatie de ambitie om iedereen in Leeuwarden te bereiken, maar gaat er speciale aandacht uit naar bepaalde doelgroepen. Dit zijn jongeren, hulpbehoevenden en Europese culturele minderheden. Hiertoe worden overeenkomsten gemaakt met scholen, speciaal onderwijs, zorginstellingen, vrijwilligersorganisaties en professionele organisaties in de wijken (Interview Westerhof, 5 juni 2015). Uit de case-analyses van Lille en Luxemburg is gebleken dat het toespitsen op doelgroepen bijdraagt aan de sociale regeneratie.

De Europese dimensie komt sterk terug bij evenementen die door Europa heen trekken en door de participatie van vele internationale artiesten afkomstig uit heel Europa. Voor de communicatie van Lwd2018 naar buiten toe en het identificeren en betrekken van stakeholders wordt gebruik gemaakt van microtargeting. Dat wil zeggen dat zeer specifieke afbakening van stakeholder segmenten de basis vormt voor het creëren van een netwerk.

Voor alle evenementen geldt als selectiecriteria de Europese dimensie, mate van participatie, artistieke kwaliteit, aansluiting bij de stad en regio, idealistische waarde, gebruik van publieke ruimte, communicatie technologieën en interdisciplinariteit. Het startpunt van de invulling van het culturele programma is een bottom-up benadering. Dit geldt niet alleen voor de participatie bij de genoemde evenementen, de burger wordt ook de mogelijkheid geboden om binnen de kaders van Lwd2018 eigen initiatieven te ontplooien. Initiatiefnemers van culturele activiteiten kunnen bij Lwd2018 terecht voor advies en ondersteuning bij de ontwikkeling en uitvoering van hun project. Financiële ondersteuning voor de initiatieven is er in principe niet, maar Lwd2018 helpt initiatiefnemers wel bij het zoeken naar financiering (Interview De Vries, 26 juni 2015). Hiermee faciliteert Lwd2018 zelforganisatie en coproductie bij de bottom-up invulling van het culturele programma van Leeuwarden 2018.

Alle evenementen, dus zowel het programma samengesteld door Lwd2018 als de burgerinitiatieven, dienen een erfenis te hebben. Deze nalatenschap spitst zich toe op een vijftal domeinen, ook wel de 5 E's genoemd (Interview Eijssen, 21 mei 2015). Dit zijn Experience, Entrepreneurship, Empowerment, Europe en Ecology. Elk evenement wordt getoetst aan de mate waarin het iets bewerkstelligt voor elk van die vijf domeinen. Hoewel niet elk evenement dezelfde bijdrage aan dezelfde domeinen levert, wordt getracht een balans te vinden voor wat betreft de nalatenschap (Interview Westerhof, 5 juni 2015). De Lwd2018 organisatie stimuleert initiatiefnemers om bij hun projecten na te denken over de nalatenschap (Interview De Vries, 26 juni 2015). Wanneer dit onvoldoende het geval is worden projecten teruggestuurd en is een inhoudelijke verbetering noodzakelijk.

Leeuwarden 2018 moet uiteindelijk minimaal leiden tot de realisatie van SMART geformuleerde doelstellingen. Onderstaand overzicht geeft deze doelstellingen en de wijze waarop deze gerealiseerd worden weer.

Culturele toegang en participatie

SMART-doelstelling	Strategie
60% van de kinderen in Leeuwarden opgroeiend onder de armoedegrens participeert in evenementen. 50% stijging van participatie van de specifieke doelgroepen jongeren en kansarmen. 50% stijging van cultureel bekendheid en bewustzijn voor de leeftijdsgroep 6 tot 24 jaar. En participatie van 25% van groepen die traditioneel weinig affiniteit met cultuur hebben.	Participatie is opgenomen in het programma door samenwerking met culturele organisaties als Kunstcade en cultureel onderwijs op de NHL. Voorbeelden van evenementen voor specifieke doelgroepen: Jongeren: <i>Behind the Frontdoor, Hack your Neighbourhood, Sports for Europe.</i> Kansarmen: <i>Farm of the World, The Never Ending Orchestra.</i>
Er wordt contact gelegd met 30 miljoen Europeanen met wie Lwd2018 wil co-creëren.	Stimuleren van (bestaande) netwerken via de vele aanwezige nationaliteiten in Leeuwarden, marketing, de communicatiestrategie en het virtuele platform rondom de evenementen.
Toename van 20% van de mobiliteit binnen de provincie voor culturele activiteiten.	Alle regionale gemeenten nemen deel en hebben een budget om regionale culturele evenementen te organiseren. Voorbeelden van evenementen: <i>Dada in Dr88888888, Under the Tower.</i>
Organisatie met 30.000 vrijwilligers waarvan de kerngroep bestaat uit 1500 vrijwilligers met sterke netwerken.	Het volledige programma is gebaseerd op vrijwilligers.
35% van de Leeuwarders weet wat wordt bedoeld met Open Mienskip en passen het toe in hun dagelijks leven.	Zelfvertrouwen vergroten door empowerment en het stimuleren van actief burgerschap. Opgenomen in de participatie en communicatie strategie en in evenementen als <i>Do It Together</i> en <i>Energy Now!</i>

Economie en toerisme

SMART-doelstelling	Strategie
30 miljoen Europeanen hebben gehoord over Leeuwarden in Friesland in de periode 2012-2019.	Veilig gesteld in de communicatie strategie, media-aandacht en de virtuele platforms.
4 miljoen bezoekers in 2018 en een jaarlijkse stijging van bezoekers van 5% in de periode 2015-2023. In aanloop naar 2018 worden 1 miljoen extra bezoekers in Friesland begroet.	Veilig gesteld in de hospitality doelstellingen en communicatie strategie. Voorbeelden van evenementen: <i>Eleven Fountains, Strangers on Stage, Giant Steps.</i>
€79 miljoen belandt door de bezoekers in de regionale economie.	Veilig gesteld in de hospitality strategie en organisatie.
90% van de bezoekers geven in 2019 aan dat ze naar de regio terug willen komen voor cultuur, vakantie of vrijetijdsbesteding.	Veilig gesteld in de hospitality en marketing strategie en de structurele verbetering van culturele beleving van de stad en provincie.
Jaarlijks 5% meer studenten op de drie Leeuwarder hogescholen in de periode 2017-2023.	Evenementen gericht op de jongere, hogeropgeleiden: <i>Spring Fever, Feel the Night, Language Lab</i>
Europees leiderschap in de economische sector water inclusief 7500 extra banen in de groene sector.	Voorbeelden van evenementen: <i>Embassy for Water, Triple A Landscape.</i>
Europees leiderschap in de economische sector Agri-Food inclusief 1500 extra banen.	Voorbeelden van evenementen: <i>Farm of the World, King of the Meadows, Energy Now!</i>

Positief effect op ondernemerschap leidend tot 25 nieuwe bedrijven in de stad en regio.	Door het herkennen, verbinden en activeren van ondernemend talent binnen de creatieve en productieve capaciteit.
Verbeterd toerisme, in het bijzonder cultuur- en belevingstoerisme maar ook zakelijk toerisme.	Veilig gesteld in de hospitality, marketing en communicatie strategie.

Culturele levendigheid en duurzaamheid

SMART-doelstelling	Strategie
Nieuwe broedplaatsen voor creatieve industrieën in 35% van de plaatsen in Friesland.	Onderdeel van het creatieve vermogen van de organisatie. Bijvoorbeeld middels innovatieve en creatieve verbindingen tussen stad en platteland.
Sterke netwerken en positieve ervaringen.	Jaarlijkse deelname van elke culturele organisatie aan twee internationale projecten. Transformatie van 20 publieke ruimten door internationale artiesten. Het virtuele platform is hier drager van en het maakt onderdeel uit van het creatieve vermogen van de organisatie. Voorbeelden van evenementen: <i>Creative Grid, Sense of Place, Language Lab.</i>
25% van de 65 tot 80 jarigen brengen actief hun kunst kennis of vakmanschap over naar een andere generatie	Middels 100 werk-leer plekken voor studenten elk jaar. Voorbeelden van evenementen over vakmanschap: <i>Migrating Ceramics, To the End of the World.</i>
15% van de culturele evenementen in de regio zijn gefinancierd door of middels internationale en EU fondsen.	10% van het gemeentelijk en provinciaal cultureel budget is afkomstig van de EU. Extra Europese financiering door deelname aan EU programma's.
30% meer bezoekers van musea, theaters, concerten, kunsttentoonstellingen en literaire evenementen in de periode 2016-2023.	Door de miljoenen toeristen en veilig gesteld in het Royal Friesian programma. Voorbeelden van evenementen: <i>Mata Hari, Alma Tadema to Escher.</i>
Nieuwe academische mogelijkheden en betrokkenheid van bachelor, master en PhD studenten	Stijging van 25% van het aantal studenten in de regionale groeisectoren. Voorbeelden van evenementen: <i>Gameland, Do It Together, Virtual ECoC.</i>
Toegenomen partnerschap met buitenlandse universiteiten, hogescholen. Meer uitwisselingsstudenten en meer uitwisseling van studenten.	Grote betrokkenheid van de hogescholen in het culturele programma en de topbouwen van internationale netwerken door internationale leidende posities van de aanwezige universitaire organisaties.

Imago en perceptie

SMART-doelstelling	Strategie
60% van de 13 tot 20 jarigen overwegen terug te keren na elders gestudeerd te hebben. 30% van de studenten aan de Leeuwarder hogescholen overwegen in de regio te blijven als ze werk kunnen vinden.	Onderdeel van de marketing strategie en het evaluatieproces. Door economische stimulering van start-ups en het faciliteren van ondernemerschap. Evenementen bieden een platform aan het ontwikkelen van vaardigheden en start-ups in het Creative Headquarters evenement.

Uit nationale enquêtes en media-aandacht blijkt dat Friesland niet langer als perifeer landbouw-toeristisch gebied wordt beschouwd maar ook als gebied gerelateerd aan creatieve open innovatie processen.	Onderdeel van de marketing en communicatie strategie en ondersteund door evenementen als Club of Leeuwarden.
Verbeterd internationaal profiel als stad/regio op het gebied van watertechnologie.	Voorbeelden van evenementen: <i>Embassy for Water, Triple A Landscape.</i>

Governance en delivery process

SMART-doelstelling	Strategie
60% van de Leeuwarders en Friezen stellen in 2019 dat Leeuwarden 2018 meer trots, vreugde, sociale cohesie en optimisme heeft gebracht.	Onderdeel van het evaluatieproces. Belevingen bij evenementen als Giant Steps en Under the Tower.
In 2019 is er een verbeterde synergie met andere EU projecten en meer samenhang tussen bestaande instituten wat leidt tot een hogere kwaliteit van leven.	Door de manier van organiseren met het betrekken van zowel publieke als private partijen en participatie in EU projecten.
In 2019 wordt bij cultureel beleid in het internationale Waddengebied de brede definitie voor cultuur gebruikt zoals bij Lwd2018.	In de uitwisselingsstrategie en door participatie in Europese culturele netwerken. Voorbeelden van evenementen: <i>Sense of Place, Language Lab.</i>
Het (grensoverschrijdende) cultureel beleid focust op participatie en ontwikkeling samen met de burger ten tijde van 2016.	Voorbeelden van evenementen: <i>Klezmer & Co, Never Ending Orchestra.</i>

Tabel 13: Doelstellingen en strategie Lwd2018 (Lwd2018, 2013)

Uit het overzicht blijkt dat er bij de strategie die Leeuwarden 2018 hanteert veel aandacht is voor de effecten van de culturele impuls van de Culturele Hoofdstad en minder aandacht voor de effecten van het houden van een mega-event op zich. De realisatie van de doelstellingen steunt voornamelijk op de cultuur geleide regeneratie. De beoogde effecten hebben dan ook voornamelijk betrekking op de lange termijn. Korte termijn nalatenschap is beoogd in de vorm van het aantrekken van veel bezoekers en bezoekersbestedingen. In de doelstellingen wordt de focus niet gelegd op fysieke regeneratie. De Empowerment en Entrepreneurship nalatenschap heeft voornamelijk betrekking op de cultuur geleide regeneratie. Het betreft positief, gepland, ontastbaar nalatenschap op de lange termijn. Experience, Europe en Ecology hangen meer samen met de mega-event strategie. Ook dit is ontastbaar, maar speelt op de kortere termijn. De beleving, netwerken en milieu hangen directer samen met de Culturele Hoofdstad als mega-event zijnde en hebben minder betrekking op de culturele impuls. De doelstellingen hebben voornamelijk betrekking op sociaaleconomische regeneratie, waardoor de nadruk komt te liggen op Empowerment en Entrepreneurship.

4.3 Legacy planning Leeuwarden 2018

In hoofdstuk 4.1 zijn de voormalige Europese Culturele Hoofdsteden besproken. De bevindingen van die analyses zullen in deze paragraaf gebruikt worden om te benaderen wat Leeuwarden 2018 kan betekenen voor de regeneratie van Leeuwarden. In de vorige twee paragrafen zijn de doelstellingen en de strategie van Leeuwarden 2018 besproken. Door een koppeling te maken met het theoretisch kader, de voormalige Europese Culturele Hoofdsteden zoals besproken in hoofdstuk 4.1 en de verworven inzichten uit de gehouden interviews kan er een legacy planning voor Leeuwarden geformuleerd worden.

In Leeuwarden is er evenals bij Brugge, Lille en Luxembourg de opvatting dat de Europese Culturele Hoofdstad meer is dan het organiseren van zoveel mogelijke grote culturele evenementen. In plaats van het

organiseren van zoveel mogelijk blockbusters, zoals Luxemburg in haar eerdere titeljaar in 1995 wel deed, wordt de Europese Culturele Hoofdstad benaderd als onderdeel van een omvattende culturele beleidsvisie voor de lange termijn. Dit sluit aan bij de theorie van Roberts en Sykes (2000). Uit interviews met lokale beleidsmakers (Interview Eijssen & Interview Lijzenga, 21 mei 2015) en de Lwd2018 organisatie (Interview Westerhof, 5 juni 2015) blijkt dat de visie en de opzet van de Europese Culturele Hoofdstad sterk gekoppeld is aan de lokale stedelijke problematiek. Hiervoor is een beroep gedaan op Robert Palmer, die door zijn onderzoek (Palmer, 2004) ervaring heeft met hoe Europese Culturele Hoofdsteden de gewenste impact kunnen hebben. Zodoende is het culturele programma van Lwd2018 toegespitst op de problemen die er voor Leeuwarden spelen, namelijk problemen met betrekking tot armoede, opleiding, werkloosheid, imago en in de fysieke toestand. Deze focus op de specifieke problemen sluit aan bij het gedachtegoed van Roberts en Sykes (2000) en Robson (1988) voor wat betreft stedelijke regeneratie, namelijk het oplossen van de aanwezige stedelijke problemen om een blijvende verbetering te realiseren. Leeuwarden 2018 is hiermee veel resultaatgerichter dan Luxemburg 2007, waar het experimentele karakter een grote rol speelde. De koppeling van het culturele programma aan de stedelijke problematiek blijkt sterk uit de focus op de nalatenschap met betrekking tot de 5 E's. Doordat elk evenement en project in meer of mindere mate bijdraagt aan de verschillende vijf thema's wordt er een brede nalatenschap gerealiseerd. Deze thema's worden afzonderlijk van elkaar besproken en vervolgens wordt gekeken hoe ze van invloed zijn op de stedelijke regeneratie.

Empowerment

Leeuwarden 2018 draagt bij aan het in kracht zetten van de burgers. De capaciteiten van de lokale bevolking worden ontwikkeld om individuen gestalte te geven aan het eigen leven en aan de gemeenschap waarvan men deel uitmaakt. Doordat Lwd2018 veel aandacht heeft voor burgerparticipatie is de burger daadwerkelijk betrokken bij de evenementen. Dit geldt niet alleen voor het bezoeken van evenementen maar ook voor het opzetten daarvan, wat blijkt uit de ruimte die geboden wordt aan burgerinitiatieven bij Lwd2018. Hierbij is de overtuiging dat cultuur de mensen verrijkt en hen activeert, zoals ook al door Sacco en Blessi (2006) is aangedragen. Met de bottom-up benadering wordt een tweedeling in de perceptie van de stedelijke cultuur, waar Mooney (2004) voor waarschuwt, voorkomen. Zoals Binns (2005) stelt, komen de economische, fysieke en sociale sfeer in verhouding te staan en wordt onderlinge interactie bevorderd. Volgens het gedachtegoed van Landry (2000, in Binns 2005) draagt Leeuwarden 2018 hiermee bij aan sociale cohesie, een verbeterd imago, meer betrokkenheid in de eigen omgeving, stimulering van publiek private samenwerking, beter organisatievermogen en meer onafhankelijkheid. Daarnaast dragen de evenementen bij aan stapsgewijze deelname van burgers aan de samenleving, zowel onder aan de participatieladder als er middenin (Interview Westerhof, 5 Juni 2015). Hij illustreert: *'Er zijn natuurlijk mensen in wijken die geen werk hebben, die eenzaam zijn, die niet voor zichzelf kunnen zorgen. Als je er nou in slaagt om in een buurtproject die mensen weer in beweging te krijgen, dan is dat voor het sociale deel geslaagd'*. Uit de andere cases is gebleken dat burgerparticipatie goed te realiseren is, in het bijzonder bij Brugge 2002. Ook is het betrekken van de doelgroepen daar succesvol gebleken. Dat dit speciale aandacht vergt blijkt bij Lille 2004, waar een speciaal educatief programma is opgezet voor het betrekken van jongeren. Een dergelijke benadering wordt ook bij Leeuwarden 2018 gekozen. Westerhof (Interview 5 Juni 2015) noemt dat participatie van bepaalde groepen niet iets vanzelfsprekend is, maar dat het uitgangspunt wel is om hen er bij te betrekken. Dit gebeurt via scholen, zorginstellingen en vrijwillige en professionele organisaties in het wijkwerk. Een dergelijk project is *Dancing on the Streets*, waarbij 5000 schoolkinderen dansen op straat. Eijssen (Interview 21 mei 2015) zegt hierover; *'Dan zal je in eerste instantie zeggen, wat gaat dat nou voor deze regio opleveren? Maar die kinderen krijgen vier jaar lang dansles op school. Die bewegen meer, die worden gezonder, die worden fitter, die leren op een interactieve manier om te gaan met anderen. Dus ook de integratie van kinderen uit armere wijken met kinderen uit rijkere wijken, dan krijg je andere interactie tussen die kinderen'*. Kinderen leren bij dit soort projecten en middels kunst en cultuur educatie nieuwe eigenschappen aan en worden zo creatiever en innovatiever. Hiermee volgt Leeuwarden 2018 het gedachtegoed van Törnqvist (1983), wiens Creatieve Milieu de bijdrage van cultuur aan ondernemerschap en innovatieve creatieve processen in de stad omvat.

Als de Empowerment nalatenschap afgezet wordt tegen de typering van nalatenschap door Gratton en

Preuss (2008), dan is er sprake van ontastbaar, positief nalatenschap. Deze nalatenschap wordt het sterkst gerealiseerd door de cultuur geleide regeneratie. Het organiseren van een mega-event is hiertoe de aanzet gebleken. De nalatenschap zal pas op de lange termijn tot uiting komen. Uit de analyses van de andere cases is ook gebleken dat deze strategie het meest geschikt is voor het realiseren van ontastbaar nalatenschap.

Entrepreneurship

Leeuwarden 2018 moet iets betekenen voor het ondernemerschap in de stad en regio. Het stimuleren van creativiteit en innovatie middels het culturele programma is één van de voorbeelden waar de positieve impact van Leeuwarden 2018 op ondernemerschap in de regio uit blijkt. Daarnaast kan de Empowerment ook doorwerken in het lokaal ondernemerschap. Ook dit is in lijn met het door Törnqvist (1983) geschetste Creatieve Milieu. Door activering worden burgers capabeler om te ondernemen en worden mensen die al veel kunnen in staat gesteld om te ondernemen of een baan te vinden. Leeuwarden 2018 verleidt mensen om nieuwe dingen te gaan doen. Westerhof (Interview, 5 Juni 2015) zegt dat Entrepreneurship gescheiden is van Empowerment omdat het op verschillende niveaus speelt en de projecten daar ook op ingesteld zijn. Dit zie je onder andere terug in de werk en leer stageplekken die onderdeel uit maken van de culturele projecten. Een voorbeeld dat Eijssen noemt (Interview 21 Mei 2015) is het project *het Friese Paard* dat door burgers geïnitieerd is. Dit is een project waarbij een groot iconisch metalen paard gemaakt wordt, wat de entree naar de provincie Friesland zal markeren. Doordat dit kunstwerk gebouwd wordt door metaalbedrijven in samenwerking met het werklozenkantoor GAK, leren werklozen in een werk/leer verband hoe ze moeten lassen. Na afloop van het project kunnen deze lassers aan de slag bij de Friese metaalbedrijven die een te kort aan personeel hebben. Dergelijke constructies en de stimulering van ondernemerschap zal een impact hebben op het aantal startende ondernemers en het werkloosheidspercentage.

Hoewel Entrepreneurship tastbaar gemaakt kan worden door het aantal ondernemingen en de handel te meten, hangt de impuls die Leeuwarden 2018 er aan geeft samen met het ontastbare nalatenschap. Het ondernemerschap wordt bevorderd door de investering in cultuur en niet zozeer door de organisatie van een mega-event. Hiermee heeft het betrekking op ontastbaar, lange termijn nalatenschap (Gratton & Preuss, 2008).

Ecology

De effecten op het milieu zijn klein bij Leeuwarden 2018. Bij de andere cases is er geen of weinig aandacht uitgegaan naar duurzaamheid en het milieu. Leeuwarden hamert wel degelijk op een milieubewuste houding. De Vries (Interview, 26 Juni 2015) onderstreept dat de kunst en cultuursector en de filmsector in het bijzonder een vervuilende industrie is. Het houden van een mega-event is op zichzelf al vervuilend. Door expliciet te focussen op het milieu bij Leeuwarden 2018 wil Leeuwarden hier iets tegen doen. Niet alleen om het milieubewuste en duurzame karakter van de stad te onderstrepen, maar ook met het oog op innovatie en de belangrijke Agriculture-food en watertechnologie sectoren. Milieuvriendelijk handelen vraagt om een innovatieve benadering. Daarnaast is er bij organisatie van de culturele evenementen een sterke wil om een standaard te zetten op het gebied van duurzaamheid. Lijzenga (Interview, 21 Mei 2015) illustreert dit; *'Als mensen op den duur gewend zijn dat er geen plastic bekertjes meer zijn, dan zal het in alle festivals daarna doorwerken.'*

Als gekeken wordt naar de typering van nalatenschap door Gratton en Preuss (2008), dan kan Ecology zowel positief als negatief en tastbaar als ontastbaar zijn. Positief is het zetten van een nieuwe standaard en innovatieve ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid. Dit is nalatenschap waarvoor gepland wordt. Negatief is de belasting van het milieu die samenhangt met de organisatie van de evenementen. Deze nalatenschap ontstaat ongepland. De impact van Leeuwarden 2018 zal op het gebied van duurzaamheid vermoedelijk niet verder reiken dan het onderstrepen van deze duurzame ambitie van Leeuwarden. Ook in de andere cases is niet naar voren gekomen dat er regeneratie op het gebied van milieu heeft plaats gevonden.

Europe

Aangezien de stad niet alleen haar land maar ook het gehele continent vertegenwoordigd, is er bij de organisatie van de Europese Culturele Hoofdstad aandacht voor Europa. Bij de cases Lille en Luxemborg was dit een zeer belangrijk aspect. In deze steden is de Culturele Hoofdstad een grote impuls gebleken voor het creëren van netwerken. Ook Leeuwarden zet hier op in. Door de verworven eretitel is er internationale aandacht voor de stad. Als Europese Culturele Hoofdstad trekt Leeuwarden internationale artiesten, instellingen en bezoekers aan. Waar bij Luxemborg 2007 de focus vooral lag op het versterken van de verbondenheid in de grensoverschrijdende regio, zet Leeuwarden meer in op het onderhouden en creëren van een internationaal netwerk. Dit gebeurt niet alleen om het cultureel niveau naar een hoger plan te tillen, maar vooral ook om innovatie te stimuleren. Interactie met buitenstaanders geeft nieuwe inzichten en kennisuitwisseling. Speciale aandacht is er in 2018 voor de interactie met mede titeldrager Valletta op Malta. Een link tussen Valletta en Leeuwarden, de aardappelindustrie, wordt aangegrepen voor een cultureel project waarbij kennisuitwisseling tussen beide centraal staat. Uit de analyses van Brugge, Lille en Luxemborg is ook gebleken dat de Europese Culturele Hoofdstad een sterk middel is voor het realiseren van (internationale) netwerken. Dat Leeuwarden 2018 kiest voor een bottom-up benadering en de spreiding over een grotere regio draagt hier aan bij. Het is dus aannemelijk dat Leeuwarden 2018 omvangrijke en sterke netwerken zal creëren die bijdragen aan kennisuitwisseling en innovatie.

Het ontstaan van dergelijke netwerken is wat Gratton en Preuss (2008) onder positieve, geplande, ontastbare nalatenschap scharen. Deze nalatenschap ontstaat op de korte termijn, aangezien het mega-event het aangrijpingspunt voor de samenwerkingen is en het netwerk daaruit voortkomt. De culturele component speelt daar weliswaar een rol bij, maar de uitkomst ontstaat door het mega-event en niet door de culturele impuls.

Experience

Met het aspect Experience zet Leeuwarden sterk in op de culturele belevenis. De projecten van het culturele programma moeten een bijdrage leveren op het gebied van de Europese Culturele Hoofdstad belevenis. Naast dat het vergroten van de culturele belevenis de bewoners anders naar hun stad kan doen laten kijken, vergroot het ook het cultureel toerisme potentieel. Westerhof (Interview, 5 Juni 2015) zegt hierover:

'De Culturele Hoofdstad is een katalysator. Een katalysator voor onszelf, om ons te helpen op een andere manier naar onszelf te kijken. Maar ook een katalysator naar buiten, om anderen ook anders naar ons te laten kijken.'

Het vergroten van deze aantrekkingskracht is dan ook één van de speerpunten van de door cultuur geleide stedelijke regeneratie (Uraz, 2007). Een cultureel programma met een hoge beleveniswaarde betaalt zich uit in het aantrekken van veel culturele toeristen. Hoge bezoekersaantallen hebben op hun beurt weer effect op de lokale economie en het (toeristen)imago van de stad. Zo hebben zowel Brugge, Lille als Luxemborg hun imago op kunnen frissen en heeft de lokale economie een boost gekregen. Hoewel er veel variabelen zijn waarvan Leeuwarden afhankelijk is, lijkt een schatting van vier miljoen bezoekers reëel als gekeken wordt naar de andere cases. Zowel Brugge als Lille trokken veel meer bezoekers, waarbij Lille een veel grotere aantrekkingskracht dan verwacht bleek te hebben. De bezoekers geven geld uit dat terecht komt in de lokale economie. Uit de analyse van de andere cases bleek dat de bestedingen verschillen en dat hier geen automatisme in zit. Wel is in alle drie de cases gebleken dat de bestedingen voornamelijk in de horeca sector terecht kwamen. Dit heeft op zijn beurt weer een indirect en geïnduceerd effect op de algehele lokale economie. Voor wat betreft toerisme wil Leeuwarden een slag slaan met Leeuwarden 2018. Westerhof (Interview, 5 Juni 2015) zegt: *'Als je kijkt naar de statistieken dan heeft Friesland heel veel herhaal bezoeken en relatief weinig initiële bezoeken. Dus als je er in slaagt om het aantal initiële bezoeken te vergroten dan gaat het aantal herhaal bezoeken ook stijgen. [...] De Culturele Hoofdstad geeft ons de kans om een impuls te geven aan het aantal initiële bezoeken.'* Hieruit blijkt hoe Leeuwarden 2018 als katalysator voor toenemend toekomstig bezoek moet dienen.

De Experience heeft directe betrekking op de evenementen van de Culturele Hoofdstad en is daarmee vooral onderdeel van de mega-event strategie. Dit belevingsaspect valt onder positieve, geplande, ontastbare nalatenschap op de korte termijn (Gratton & Preuss, 2008). Aangezien het belevingsaspect ook doorwerkt in de aantrekkingskracht voor toerisme is er ook tastbare nalatenschap in de vorm van bezoekers en bezoekersuitgaven. Via deze weg zorgt het voor economische regeneratie.

Fysieke nalatenschap

In de vorige paragrafen is al besproken hoe Leeuwarden 2018 bijdraagt aan regeneratie op het sociale, milieu, imago en economische gebied. Waar Leeuwarden 2018 voor wat betreft nalatenschap met de 5 E's geen specifieke aandacht voor heeft, is de fysieke nalatenschap. Dit terwijl uit de caseanalyses gebleken is dat juist deze fysieke nalatenschap de grootste impact heeft. Desalniettemin zal de fysieke nalatenschap ook voor Leeuwarden één van de aspecten met de grootste impact zijn. Dit komt deels doordat het tastbare nalatenschap betreft, in tegenstelling tot sociaaleconomische regeneratie. Het is dus ook niet voor niets dat Gratton en Preuss (2006) in hun legacy-kubus onderscheid maken tussen tastbare en ontastbare nalatenschap. Bij Leeuwarden 2018 ontstaat de fysieke nalatenschap vanuit drie mechanismen. Allereerst zijn er evenementen en culturele projecten die ingrijpen in de leefomgeving, de fysieke nalatenschap is onderdeel van deze projecten. Ten tweede worden er ingrepen in de culturele infrastructuur gedaan die een fysieke nalatenschap met zich mee kan brengen. Ten slotte zorgt de Europese Culturele Hoofdstad voor een bepaalde urgentie waardoor het als katalysator voor fysieke ontwikkeling fungeert.

Een voorbeeld van een project met een fysieke nalatenschap is Sense of Place, waarbij de stijgende waterspiegel in het Waddengebied aangepakt wordt met de aanleg van kwelders in een kunstzinnig patroon. Daarnaast zullen er vele kunstwerken in de leefomgeving verschijnen, waaronder een groot beeld wat energie op moet gaan leveren en zodoende bij moet dragen aan het uitstralen van de duurzame ambitie van Leeuwarden. Het kunstproject met een fysieke nalatenschap van grote omvang is *Eleven Fountains*. Bij dit project ontwerpen elf internationaal gerenommeerde kunstenaars ieder een fontein voor één van de Friese elf steden. Voor Leeuwarden is een fontein ontworpen door de Spaanse kunstenaar Plensa. Niet alleen dit kunstwerk wordt nagelaten, het beeld moet ook ingepast worden in de fysieke leefomgeving. Hierdoor zal ook de directe omgeving een impuls krijgen.

Om het culturele programma uit te kunnen voeren zijn investeringen nodig in de culturele infrastructuur. Voor Leeuwarden 2018 is de monumentale oud-gevangenis de Blokhuispoort aangekocht en getransformeerd tot culturele broedplaats. Dit is een ontwikkeling die bij de analyse van de andere cases zeer succesvol gebleken is. Ook is het Harmoniekwartier opgeknapt met de bouw van een nieuw Poppodium. Dergelijke fysieke ontwikkeling door investeringen in de culturele infrastructuur zijn ook in de andere cases waarneembaar, Brugge (bouw concertgebouw, restauratie monumenten), Lille (restauraties, ontwikkeling culturele faciliteiten, project Maisons Folie) en Luxemburg (project Rotundas, Dudelange). De ontwikkeling van het Harmoniekwartier en de Plensa fontein zou voor Leeuwarden een 'flagship' werking kunnen hebben (Bianchini & Parkinson, 1993), zoals het Concertgebouw dat voor Brugge had.

Waar de Culturele Hoofdstad het meest tot de verbeelding spreekt als katalysator voor stedelijke regeneratie, is voor wat betreft het brengen van urgentie. De lokale overheden worden door Leeuwarden 2018 erg gestimuleerd om dingen op tijd en snel te ontwikkelen (Interview Eijssen, 21 Mei 2015). Zo wordt er in Leeuwarden al jaren gesproken over de herontwikkeling van het stationsgebied, maar is door de Culturele Hoofdstad nu de drive ontstaan om het voor 2018 klaar te hebben. Dit is de voornaamste planologische ingreep bij Leeuwarden 2018. Het hele gebied gaat op de schop wat de stad als knooppunt voor openbaar vervoer versterkt en een andere gebiedsbeleving met een logische looproute naar de binnenstad oplevert (Interview Westerhof, 5 Juni 2015). Voor de eerdergenoemde Blokhuispoort en het Harmoniekwartier geldt dezelfde drive voor herontwikkeling. Ook noemt Eijssen (Interview, 21 Mei 2015) de omvangrijke infrastructurele projecten van Leeuwarden Vrij-Baan. De Haak om Leeuwarden en de verdubbeling van het aantal treinen naar Zwolle en Groningen hebben prioriteit gekregen. Bij Rijkswaterstaat wordt aangedrongen op snellere realisatie van het opknappen van de Afsluitdijk met oog op de ontvangst van de vele extra bezoekers in 2018. Ook op kleiner schaalniveau zullen de gemeentes er alles

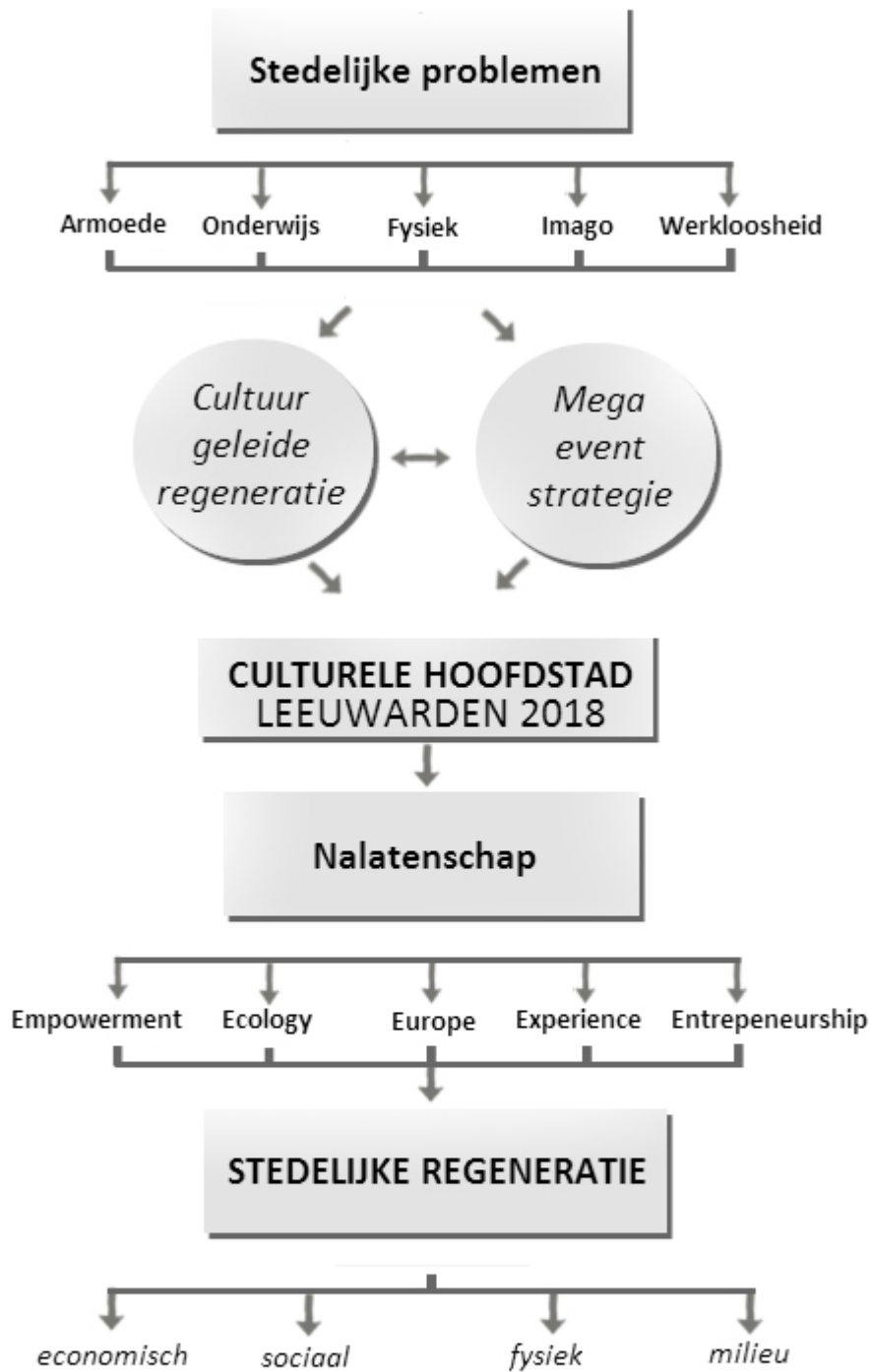
aan doen om zich zo goed mogelijk te presenteren. Een dergelijk effect is ook bij bewoners en het bedrijfsleven waarneembaar. Een voorbeeld is het mobiliteitsplan waar het Leeuwarder bedrijfsleven al jaren over spreekt, waar nu dan ook daadwerkelijk mee aan de slag gegaan wordt om het voor 2018 af te krijgen. *'De winkelbedrijven zullen allemaal zorgen dat als we zo veel extra bezoekers krijgen, dat ze zich goed presenteren. Dus je krijgt ook een private impuls in gebouwen en winkels. [...] Nu zie je dat er een bepaalde urgentie is, maar ook een bepaalde eager om jezelf goed te presenteren, dat je dit soort bewegingen krijgt.'* (Interview Eijssen, 21 Mei 2015).

De fysieke nalatenschap hangt sterk samen met de mega-event strategie. Kijkend naar de typering van Gratton en Preuss (2008) betreft het geplande, positieve, tastbare nalatenschap, dat vanwege de directe verbondenheid met de evenementen op korte termijn ontstaat. Voor Leeuwarden 2018 ligt de focus niet op fysieke nalatenschap, maar uit de analyses van de andere cases is gebleken dat desondanks de fysieke nalatenschap een grote impact heeft. Ook kwam uit de case-studies naar voren dat de mega-event strategie goed werkt voor tastbaar nalatenschap op de korte termijn, zoals het aantrekken van bezoekers en fysieke ontwikkelingen.

Stedelijke regeneratie

De combinatie van de mega-event strategie en de cultuur geleide regeneratie is wat de Europese Culturele Hoofdstad uniek maakt. Aan de ene kant profiteert de stad van de organisatie van een mega-event, aan de andere kant wordt ingezet op cultuur voor stedelijke ontwikkeling. De nalatenschap die met de mega-event strategie het sterkst verband houdt zijn de hiervoor besproken fysieke, economische en imago ontwikkelingen. Het feit dat deze regeneratie op korte termijn speelt maakt de Culturele Hoofdstad het meest tastbaar als katalysator voor deze aspecten. Dergelijke ontwikkeling kunnen ook met de organisatie van een ander mega-event, zoals een sportevenement, bereikt worden. De Culturele Hoofdstad is echter een aanvulling op andere mega-events vanwege de focus op cultuur geleide regeneratie. Waar andere mega-events voornamelijk profiteren van fysieke ontwikkeling en de vele bezoekers, brengen de culturele ontwikkelingen van de Europese Culturele Hoofdstad een tweede dimensie aan de stedelijke regeneratie. Op de lange termijn zal de culturele aard van de Europese Culturele Hoofdstad verdere sociaaleconomische ontwikkeling op gang zetten. Het mega-event fungeert zodoende als katalysator voor cultuurgeleide regeneratie. Voor Leeuwarden betekent dit dat het mega-event op korte termijn een impuls heeft op het imago en de fysieke problemen. Ook voor de andere urgenties armoede, opleiding, en werkloosheid zal er op korte termijn verbetering optreden, maar het grootste effect zal zich op de lange termijn moeten presenteren. Zodoende katalyseren de korte termijn effecten de cultuurgeleide regeneratie waardoor de Europese Culturele Hoofdstad op de lange termijn een dubbel katalyserend effect heeft op de stedelijke regeneratie. Om de lange termijn effecten te optimaliseren is het belangrijk dat er na 2018 nazorg wordt verleend aan het culturele programma en de ambities. Onder andere bij de case Brugge is hier voor gekozen door de organisatie van Brugge 2002 na afloop om te vormen naar BruggePlus, waarmee het verdere culturele beleid doorgetrokken wordt. In het bidbook van Lwd2018 (2013) wordt iets dergelijks geopperd.

De vraag rest of de grote investering die Leeuwarden 2018 vergt zich uitbetaald voor wat betreft de stedelijke regeneratie. Weerstand tegen het mega-event ontstaat doordat de tastbare nalatenschap gering is en eventuele ontastbare nalatenschap niet direct te herleiden is naar de Europese Culturele Hoofdstad (Interview Eijssen, 21 Mei 2015 & Interview Westerhof, 5 Juni 2015). In dit onderzoek is de omvangrijke ontastbare nalatenschap van de Europese Culturele Hoofdstad aangetoond. Uit de case-analyses is gebleken dat de grote investering die de Europese Culturele Hoofdstad vergt op z'n minst terug te verdienen is door de bezoekersuitgaven. Verder treedt er fysieke regeneratie op. Daarbovenop komt de sociaaleconomische regeneratie die samenhangt met de cultuurgeleide regeneratie. Zodoende heeft Leeuwarden 2018 een positieve werking op het oplossen van de lokale stedelijke problematiek. Hieruit blijkt hoe Leeuwarden 2018 als katalysator fungeert voor stedelijke regeneratie, wat in figuur 5 grafisch weergegeven is. Concluderend kan gesteld worden dat Leeuwarden 2018 een uitgelezen kans is om stedelijke regeneratie te verwezenlijken.

Figuur 5: Conceptueel model Leeuwarden 2018 als katalysator van regeneratie van Leeuwarden

5. CONCLUSIE

5.1 Conclusie

Elke stad kent haar eigen stedelijke problematiek. In de theorie van Roberts en Sykes (2000) wordt deze problematiek onderverdeeld in economisch, sociaal, milieu en fysiek. Uit dit onderzoek is gebleken dat de problemen ook betrekking kunnen hebben op imago, netwerken en het karakter van een stad. Ook is duidelijk geworden dat Culturele Hoofdsteden weinig aandacht hebben voor het milieu aspect. Stadsbestuurders en beleidsmakers willen een oplossing bieden voor de problematiek van hun stad en stedelijke regeneratie realiseren. Hierbij is het van belang dat de doelstellingen direct gekoppeld worden aan de lokale stedelijke problematiek. Voor het bereiken van stedelijke regeneratie worden verschillende strategieën bedacht, waarvan de mega-event strategie en de cultuurgeleide regeneratie voorbeelden zijn.

De Europese Culturele Hoofdstad is een interessant middel voor het streven naar stedelijke regeneratie, aangezien het een combinatie is van de mega-event strategie en de cultuur geleide regeneratie. Benoemd worden tot Europese Culturele Hoofdstad betekent dat de stad de prestigieuze titel mag dragen en een uitgebreid cultureel programma in aanloop naar en in titeljaar zelf mag organiseren. Alle evenementen, projecten en burgerinitiatieven die samenhangen met de Europese Culturele Hoofdstad hebben een nalatenschap. In deze masterthesis zijn de voormalige Europese Culturele Hoofdsteden Brugge, Lille en Luxemburg geanalyseerd met het oog op Leeuwarden dat in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa is. Daarnaast zijn interviews gehouden met Leeuwarder beleidsmakers, de Lwd2018 organisatie en een initiatiefnemer van een culturele project. De belangrijkste bevinding is dat de Europese Culturele Hoofdstad een stapsgewijze katalyserende werking voor stedelijke regeneratie kan hebben. Op korte termijn hangt dit samen met het organiseren van een mega-event en heeft dit voornamelijk betrekking op imagoverbetering, het creëren van netwerken en de fysieke en economische regeneratie. Op de lange termijn heeft het betrekking op de sociaaleconomische regeneratie die samenhangt met de cultuur geleide regeneratie. Dit onderscheid is bepalend voor de te hanteren strategie van Culturele Hoofdsteden.

In hoeverre de Europese Culturele Hoofdstad succesvol is als katalysator van stedelijke regeneratie, is afhankelijk van de nalatenschap. De nalatenschap kan zowel positief als negatief, gepland als ongepland en tastbaar als ontastbaar zijn. Uit dit onderzoek is gebleken dat er een wezenlijk onderscheid is tussen nalatenschap op de korte termijn en de lange termijn. Dit is een aspect dat een waardevolle aanvulling is op de door Gratton en Preuss (2008) ontwikkelde legacy-cube met typering van nalatenschap. De nalatenschap van de Europese Culturele Hoofdstad is voornamelijk ontastbaar, vanwege de sociaaleconomische ontwikkeling die nagestreefd wordt. De nalatenschap met de grootste impact is echter de fysieke ontwikkeling, vanwege de tastbaarheid. Bij veel mega-events is deze tastbare nalatenschap vaak problematisch. Bij de Europese Culturele Hoofdstad is fysieke ontwikkeling echter minder noodzakelijk en kan door goede toepassing van de mega-event strategie de fysieke regeneratie verwezenlijkt worden. Hiertoe is herontwikkeling van erfgoed tot culturele broedplaatsen succesvol en kunnen de door Bianchini en Parkinson (1993) genoemde 'flagship' ontwikkelingen gebruikt worden. De Europese Culturele Hoofdstad spreekt als katalysator het meest tot de verbeelding voor wat betreft het brengen van urgentie voor fysieke ontwikkeling. De lokale overheden worden gestimuleerd om zaken snel en op tijd te regelen waardoor projecten in stroomversnelling komen. Op verschillende niveaus is merkbaar dat iedereen zich in het evenementenjaar zo goed mogelijk wil presenteren. Hoewel er gepland wordt om positieve nalatenschap te verwezenlijken kan er ongeplande negatieve nalatenschap ontstaan, bijvoorbeeld op financieel gebied. Voor positieve nalatenschap is een goede organisatie met koppeling van het culturele programma aan lokale stedelijke problematiek en nazorg als het titeljaar voorbij is cruciaal. Dit bevestigt de ideeën van Roberts en Sykes (2000) van het belang van toespitsing op een specifiek stedelijk gebied en het hebben van een lange termijn visie voor het stedelijke regeneratie proces. De theorie van Roberts en Sykes (2000) wordt gevolgd bij de Culturele Hoofdstad als katalysator van stedelijke regeneratie. Voor Leeuwarden en andere toekomstige titeldragers is de Europese Culturele Hoofdstad een uitgelezen kans om stedelijke regeneratie te katalyseren.

5.2 Aanbevelingen

In dit onderzoek is naar voren gekomen hoe de Europese Culturele Hoofdstad als katalysator voor stedelijke regeneratie kan fungeren. Hierbij is toegespitst op Leeuwarden 2018. Het is interessant om in de toekomst te onderzoeken welke impact de Culturele Hoofdstad daadwerkelijk heeft gehad op Leeuwarden. Onderzoek naar het monitoringsprogramma van Lwd2018 kan hier aan bijdragen. Ook kan verder onderzoek gedaan worden naar de verschillen tussen de mega-event strategie en de cultuurgeleide regeneratie. In dit onderzoek is er met de Culturele Hoofdstad sprake van een combinatie van beide strategieën, waarbij er de nadruk op één van de twee gelegd kan worden. Het is interessant om beide strategieën los van elkaar te onderzoeken. Onderzoek naar andere mega-events dan de Culturele Hoofdstad en onderzoek naar een andere wijze van culturele investering is hiervoor gevraagd. Dit zou aan kunnen tonen welke strategie het meest geschikt is voor stedelijke regeneratie. Verder zijn in dit onderzoek deze strategieën benaderd vanuit de context van kleine tot middelgrote Angelsaksisch-Europese steden. Het is interessant om soortgelijke onderzoeken te doen in andere contexten. Ook is in dit onderzoek gebleken dat de effecten van cultuur geleide regeneratie lastig te herleiden zijn. Aanvullend onderzoek kan bijdragen aan het inzichtelijker maken van de ontastbare nalatenschap van mega-events. Eén van de bevindingen in dit onderzoek was dat de typering van nalatenschap in de legacy-cube van Gratton en Preuss (2008) gebrekkig is. In dit onderzoek is aangedragen om de korte en lange termijn hierin op te nemen. Aanvullend onderzoek hiernaar zou uit kunnen wijzen hoe dit het best bewerkstelligd kan worden. Een andere bevinding was dat de typering van stedelijke problematiek door Roberts en Sykes (2000) ontoereikend is. Aanvullend onderzoek zou uit moeten wijzen welke onderverdeling geschikter is om ook problemen met betrekking tot imago, netwerken en het karakter van een stad te omvatten.

6. REFLECTIE

Terugkijkend op het onderzoeksproces kan er een reflectie op deze masterthesis gegeven worden. Het samenstellen van het juiste onderwerp en bijbehorende onderzoeksvragen heeft tijd gekost maar heeft uiteindelijk goede aansluiting gevonden. Voor wat betreft de onderzoeksmethode is de juiste aanpak gekozen. De dataverzameling is beperkter dan voorafgaand gehoopt. Naast analyse van de secundaire data zijn er vragenlijsten naar de buitenlandse steden gestuurd. Hier zijn echter geen (bruikbare) antwoorden op ontvangen. Daarnaast is daadwerkelijk bezoek aan de buitenlandse steden niet mogelijk gebleken. Dit had andere inzichten op kunnen leveren doordat de effecten van de Culturele Hoofdstad beter beleefd hadden kunnen worden. De data-analyse van de secundaire data was een tijdrovend proces dat achteraf gezien efficiënter doorlopen had kunnen worden. Kritische punten zijn te maken met betrekking tot de geraadpleegde data. Deze data is geleverd door onderzoeksbureaus die als onafhankelijk te boek staan. In hoeverre er sprake is van onafhankelijkheid is lastig te zeggen. Hoewel ze hun eigen naam hoog te houden hebben voor wat betreft kwaliteit en ongebondenheid, handelen ze in opdracht van de Europese Unie of de Culturele Hoofdstad. Deze twijfel ontstaat ook vanuit de zeer positieve beoordeling van de Culturele Hoofdsteden en het gebrek aan wanklanken, terwijl in de samenleving sprake is van weerstand tegen het organiseren van de Culturele Hoofdstad. Ook zijn enkele documenten zeer kort na het evenementenjaar gepubliceerd waardoor er een onvolledig of gekleurd beeld van de effecten geschetst kan worden. Al met al had meer en al dan niet betrouwbaardere data het onderzoek kunnen versterken. Het eindresultaat van deze masterthesis is bevredigend. Jammerlijk is wel dat de uitkomsten veelal voorspellingen betreffen die afhankelijk zijn van toekomstontwikkelingen en daarmee niet vanzelfsprekend zijn. Ook is er vanwege het ontastbare karakter van de nalatenschap verbeelding nodig. Desalniettemin zijn de uitkomsten overtuigend.

LITERATUUR

- Andranovich, G., Burbank, M.J. & Heying, C.H. (2001). Olympic Cities: Lessons learned from mega-event politics. *Journal of Urban Affairs*, 23, 113-131.
- Bassouk, E.L. & Donelan, B. (2003). *Social Deprivation*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Bazeley, P. (2009). Analyzing Qualitative Data: More Than 'Identifying Themes'. *The Malaysian Journal of Qualitative Research*, 2(2), 6-22.
- Berry, J.M. (2002). Validity and reliability issues in elite interviewing. *Political Science and Politics*, 35(4), 679-682.
- Binns, L. (2005). *Capitalising on Culture: An Evaluation of Culture-Led Urban Regeneration Policy*. The Future Academy. Faculty of the Built Environment.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek, Denken en doen*. Amsterdam: Boom
- Brugge Plus (2012). *The decade after. The legacy of European Capitals of Culture. The Bruges Notes*.
- Burns, A.C., & Bush, R.F., (2006). *Principes van Marktonderzoek*. 4. New Jersey: Pearson Education.
- Carey, K.M., Sant, S. & Mason, D.S. (2014) *Legacy planning associated with the hosting of a small sport event*. University of Alberta.
- Caron, B. (1999.) *Brugge 2002. Eindverslag van de voorbereidingsfase*. Stadsbestuur Brugge.
- Cashman, R. (2002). *Impact of the Games on Olympic host cities: lecture on Olympics*. Barcelona: Centre d'Estudis Olímpics (UAB).
- Clifford, N., French, S. & Valentine, G. (2010). Getting Started in Geographical Research: how this book can help. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.) *Key Methods in Geography* (pp. 3-15). London: Sage.
- Coakley, J. & Lange Souza, D. (2013). *Sport mega-events can legacies and development be equitable and sustainable*.
- Cornelissen, S., Bob, U. & Swart, K. (2010). *Towards redefining the concept of legacie in relation to Fifa World Cup 2010*.
- Couch, C. (2003). *Urban Regeneration in Europe*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Couch, C. (1990). *Urban Renewal: theory and practice*. London: Macmillan.
- ECOTEC (2009). *Ex-Post Evaluation of 2007 and 2008 European Capitals of Culture. Final Report*.
- Garcia, B. (2004). *Cultural Policy and Urban Regeneration in western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future*. *Local Economy*, 19(4), 312-326.
- Garcia, B. (2005). *Deconstructing the city of culture: The long-term cultural legacies of Glasgow 1990*. *Urban Studies*, 42(5/6).
- Gratton, C., & Preuss, H. (2008). *Maximizing Olympic Impacts by Building up Legacies*. *The International Journal of the History of Sport*, 25(14), 1922-1938.
- Hall, C.M. (1997). *Mega-events and their legacies*, in: P.E. Murphy (Ed.) *Quality Management in Urban Tourism* (pp. 75-87). Chichester: John Wiley & Sons.
- Hay, I. (2010). *Ethical Practice in Geographical Research*. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.) *Key Methods in Geography* (pp. 35-48). London: Sage.
- Harvey, D. (1989). *The Urban Experience*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Harvey, D. (2009). *City*. In D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M. Watts & S. Whatmore (Red.) *The Dictionary of Human Geography* (pp. 104-105). West Sussex: Wiley Blackwell
- Herrero, L., Sanz, J.A., Devesa, M., Bedate, A. & Barrio, J.M. (2006). *Economic Impact and Social Performance of Cultural Macrofestivals*. In Palmer/Rae Associates. *European Cities and Capitals of Culture*. Brussels: Palmer/Rae.
- Kunzmann, K.R. (2004). *Culture, Creativity and Spatial Planning*. Abercrombie Lecture. Liverpool University / Departure of Civic Design.
- Leech, N.L., & Onwuegbuzie, A.J. (2007). *An Array of Qualitative Data Analysis Tools: A Call for Data Triangulation*. *School Psychology Quarterly*, 22(4), 557-584.
- Longhurst, R. (2010). *Semi-structured Interviews and Focus Groups*. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.) *Key Methods in Geography* (pp. 103-115). London: Sage.
- Lwd2018 (2013). *Bidbook Leeuwarden Europese Culturele Hoofdstad 2018*. Geraadpleegd op 12-02-2015 via <http://ww.2018.nl>
- Luxembourg and Greater Region (2008). *European Capital of Culture 2007. Final Report*.

- Matheson, C.M. (2010). Legacy planning, regeneration and events: the Glasgow 2014 Commonwealth Games. *Local Economy: The Journal of the Local Economy Policy Unit*, 25(1), 10-23.
- Mooney, G. (2004). Cultural Policy as Urban Transformation? Critical Reflections on Glasgow, European City of Culture 1990. *Local Economy*, 19(4), 327-340.
- Palmer, R. (2004). European Cities and Capitals of Culture – City Reports. Study Prepared for the European Commission. Brussels: Palmer/RAE Associates.
- Plaza, B. (1999). The Guggenheim-Bilbao Museum Effect: A Reply to Maria V. Gomez. Reflective Images: The Case of Urban Regeneration in Glasgow and Bilbao. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(3), 589-592.
- Preuss, H. (2007). The Conceptualization and Measurement of Mega Sport Tourism. *Journal of Sport & Tourism*, 12(3-4), 207-227.
- Richards, G. & Rotariu, I. (2010). The impact of the 2007 European Cultural capital in Sibiu.
- Roberts, P. & Sykes, H. (2000). *Urban Regeneration: A Handbook*. London: Sage.
- Robson, B. (1988). *Those Inner Cities*. Oxford: Clarendon Press.
- Roche, M. (1994). Mega events and urban policy. *Annals of Tourism Research*, 21, 1-19.
- Sacco, P.L. & Blessi, G.T. (2006). European Culture Capitals and Local Development Strategies: Comparing the Genoa 2004 and Lille 2004 Cases.
- Sande, S. van der. (2010). Olympic Aftermath: Olympic Games as a catalyst for urban regeneration in Rotterdam. Delft University of Technology. Department of Urbanism.
- Smyth, H. (1994). *Marketing the City: The Role of Flagship Developments in Urban Regeneration*. London: Chapman & Hall.
- Throsby, D. (2001). *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge Press.
- Tornqvist, G. (1983). Creativity and the Renewal of Regional Life. In A. Buttimer (Red.) *Creativity and Context: A Seminar Report*. (pp. 91-112). Lund: Gleerup.
- Uraz, A. (2007). Culture for Regenerating Cities: What can Istanbul 2010 learn from the European Capitals of Culture Glasgow 1990 and Lille 2004? MA thesis. Erasmus University of Rotterdam.
- Voogd, H., Woltjer, J. & Van Dijk, T. (2012). *Facetten van de Planologie*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.
- Wagenaar, H. (2007). Governance, Complexity, and Democratic Participation How Citizens and Public Officials Harness the Complexities of Neighborhood Decline. *The American Review of Public Administration*, 37(1), 17-50.
- WES Onderzoek & Advies (2003). Impactonderzoek Brugge 2002, Culturele Hoofdstad van Europa.
- White, P. (2010). Making Use of Secondary Data. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Red.) *Key Methods in Geography* (pp. 61-76). London: Sage.
- Zee, van der, F. (2014). Het analyseplan voor kwalitatieve data. Geraadpleegd op 09-03-2015 via <http://www.hulpbijonderzoek.nl/analyseplan/>

Verantwoording gebruikte afbeeldingen

Afbeelding Brugge: Jean-Christophe Benoist, 2007.

Afbeelding Lille: allworldtowns.com, 2015.

Afbeelding Luxembourg: hiltonhotels.com, 2015.

Afbeelding Leeuwarden: emerge.nl, 2015.

Bijlagen

Bijlage 1: Interviewguide Gemeente Leeuwarden

Interviewguide (naar Longhurst, 2010)

Introductie, Kunt u iets over uzelf en uw functie vertellen?

Vraag 1. - Waarom is Leeuwarden verkozen tot Culturele Hoofdstad denkt u?
(en heeft het de andere steden af kunnen troeven?)

Vraag 2. - Waarom wilde Leeuwarden graag verkozen worden?
Wat zijn de doelstellingen?

Vraag 3. – Wat zijn de stedelijke problemen waar Leeuwarden mee kampt(e)?
(economisch, fysiek, sociaal, milieu)

Vraag 4. – In hoeverre werd/wordt in Leeuwarden op cultuur ingezet om oplossingen voor de stedelijke problemen te bieden?

Vraag 5. – Hoe kan de Culturele Hoofdstad daar oplossingen voor bieden?
(voorbeelden)

Vraag 6. – Hoe wordt de Culturele Hoofdstad ingepast in het lange termijn ruimtelijke en culturele beleid?

Vraag 7. – Waarom speelt burgerparticipatie zo'n grote rol bij Leeuwarden 2018?

Niet alleen in 2018 maar ook in aanloop daar naartoe gebeurd er van alles omtrent de Culturele Hoofdstad. Dit alles vergt een grote investering, maar dient de stad ook veel op te leveren.

Vraag 8. – Wat kan de CH Leeuwarden op economisch vlak opleveren?
Korte termijn / lange termijn

Vraag 9. – Welke sociale en culturele gevolgen kan de CH hebben?
Waarom? Korte termijn / lange termijn. Status/bekendheid?

Naast het ontastbare kan een dergelijk evenement ook een tastbare nalatenschap hebben.

Vraag 10. – Wat zijn de verwachte veranderingen in de fysieke leefomgeving?

Vraag 11. - Brengt de CH andere ontwikkelingen in stroomversnelling? Hoe?
Stationsplein, Poppodium Harmoniekwartier, Cambuurstadion, infrastructuur

Het valt me op dat niet door iedere Leeuwarder even positief op de CH gereageerd wordt. Veel mensen vinden het geldverspilling en geven aan andere prioriteiten te hebben.

Vraag 12. - Wat vindt u van die kritische houding ten opzichte van Lwd2018?
Voorziet u zelf ongewenste en ongeplande gevolgen?

Vraag 13. - Wanneer is Lwd2018 voor u geslaagd?

Bijlage 2: Interviewguide Lwd2018

Interviewguide (naar Longhurst, 2010)

Vraag 1. – Kunt u iets over uzelf en uw functie vertellen?

Vraag 2. – Wat zijn de stedelijke problemen waar Leeuwarden mee kampt(e)?
(economisch, fysiek, sociaal, milieu)

Vraag 3. – Hoe zijn de culturele activiteiten van Lwd2018 verbonden aan die stedelijke problemen? Wat zijn de doelstellingen? Rol van dhr. Palmer? Belang van burgerparticipatie? Inpassing in het lange termijn culturele en ruimtelijke beleid?

Vraag 4. – Wat kan de CH Leeuwarden op economisch vlak opleveren?
Korte termijn / lange termijn

Vraag 5. – Welke sociale en culturele gevolgen kan de CH hebben?
Korte termijn / lange termijn. Status/bekendheid? Culturele infrastructuur?
(Europees) Netwerk?

Vraag 6. – Wat zijn de verwachte veranderingen in de fysieke leefomgeving?

Vraag 7. - Brengt de CH andere ontwikkelingen in stroomversnelling? Hoe?
Stationsplein, Poppodium Harmoniekwartier, Cambuurstadion, infrastructuur

Vraag 12. - Wat vindt u van die kritische houding ten opzichte van Lwd2018?
Voorziet u zelf ongewenste en ongeplande gevolgen?

Vraag 13. - Wanneer is Lwd2018 voor u geslaagd?

Kritische punten:

Omgang met onverwachte ontwikkelingen

Onzekerheid over de toekomst: toerisme,

- investeren in de lokale jeugd maar de hoogopgeleide/creatieve jeugd vertrekt toch naar elders: roltrap. Belandt de creativiteit/innovatie wel in de regio?
- Is het realistisch om te denken dat mensen die als vrijwilliger betrokken zijn daarna een eigen bedrijf kunnen starten?
- Wordt er niet een te specifieke doelgroep aangesproken en blijft de hulpbehoevende groep van de sociaaleconomische problemen niet buiten beeld?
- Omgang met onverwachte ontwikkelingen?
- Hoe passen de bezuinigingen op de huidige culturele infrastructuur, bijv. Parnas, Zalen Schaaf, te verklaren binnen het gedachtegoed van Lwd2018?

Bijlage 3: Interviewguide Initiatiefnemer

Vraag 1. Welk project ben je gestart?

Vraag 2. Hoe is dit tot stand gekomen?

Vraag 3. Wie zijn er bij betrokken en op welke manier? (Burgers, overheid, lwd2018 organisatie)

Alle Culturele Hoofdstad projecten worden getoetst aan de zogenaamde 5 E's: empowerment, europe, experience, entrepreneurship, ecology.

Nu volgen vragen over de manier waarop jouw project bijdraagt aan die doelstellingen van Lwd2018:

Empowerment/entrepreneurship:

Vraag 4. Biedt jouw project de betrokkenen kansen voor de toekomst? (Opdoen van ervaring, een baan, beginnen van eigen bedrijfje etc)

Europe:

Vraag 5. Heeft jouw project een link met Europa of draagt het bij aan Europese netwerken?

Experience:

Vraag 6. Hoe draagt jouw film bij aan Lwd2018 als culturele belevenis?

Ecologie:

Vraag 7. Is er speciale aandacht voor duurzaamheid binnen het project?

Vraag 8. Wanneer is je project geslaagd?

Vraag 9. Wanneer is Lwd2018 voor jou geslaagd?

Bijlage 4: Opbouw budget Lille 2004

Nord-Pas-de-Calais	€10.700.000,-
Département du Nord	€6.700.000,-
Département Pas de Calais	€3.350.000,-
Lille Metropole	€13.700.000,-
Gemeente Lille	€8.000.000,-
Nationale en Europese fondsen	€13.720.000,-
Sponsors	€13.000.000,-
EU	€4.500.000,-

Bijlage 5: Opbouw budgetten Leeuwarden 2018

Opbouw totale begroting		
<i>Operationele kosten</i>	€74.330.000	5%
<i>Capital kosten</i>	€1.482.100.000	95%
Totale begroting	€1.556.430.000	100%

(Lwd2018, 2013)

Opbouw operationele begroting		
<i>Private sector</i>	€22.000.000	30%
<i>Publieke sector</i>	€52.330.000	70%
Operationele begroting	€74.330.000	100%

(Lwd2018, 2013)

Opbouw begroting publieke sector		
<i>Rijksoverheid</i>	€7.500.000	14%
<i>Gemeente Leeuwarden</i>	€5.950.000	11%
<i>Provincie Fryslân</i>	€20.800.000	40%
<i>EU</i>	€2.500.000	5%
<i>(buitenlandse) gemeenten</i>	€11.580.000	22%
<i>Indirecte financiering</i>	€4.000.000	8%
Totaal publieke sector	€52.330.000	100%

(Lwd2018, 2013)

Opbouw operationele uitgaven		
<i>Programma uitgaven</i>	€53.614.000	72%
<i>Promotie en marketing</i>	€11.179.000	15%
<i>Lonen, overhead, administratie</i>	€7.039.000	9%
<i>Anders / reserve</i>	€2.498.000	4%
Totale operationele uitgaven	€74.330.000	100%

(Lwd2018, 2013)

Opbouw capital uitgaven	
<i>Culturele infrastructuur</i>	€145.400.000
<i>Stedelijke revitalisatie</i>	€521.550.000
<i>Infrastructuur</i>	€815.150.000
Totale capital uitgaven	€1.482.100.000

(Lwd2018, 2013)

Bijlage 6: Actoranalyse Leeuwarden 2018

OVERHEID	LWD2018 ORGANISATIE
Gemeente Leeuwarden	Raad van toezicht
College van Burgemeester en Wethouders	Team 2018
Provincie Friesland	Editorial Team
Provinciale Staten	Support Committee
Rijksoverheid	vrijwilligers
Overige provincies: Noord-Holland, Groningen, Drenthe Overijssel, Flevoland, Mecklenburg Vorpommern, Schleswig Holstein, Nordfriesland, Ostfriesland	

KENNISINSTITUTEN	TOELICHTING
Dairy Campus	Een centrum in Leeuwarden van de agrarische universiteit van Wageningen met een focus op innovatie
D'Drive Friesland College	Kunst afdeling van het Friesland College
Friesland College	Hogeschool
Fryske Akademy	Friese Academie
INCAS	Onderzoeksinstituut voor het oplossen van industriële en sociale technische problemen
Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee	Koninklijk Nederlands instituut voor zee onderzoek
Meertens Instituut	Onderzoekscentrum voor diversiteit in taal en cultuur
Mercator	Europees onderzoekscentrum voor meertaligheid en taalonderwijs
Minerva	Minerva Academie voor popcultuur
Noordelijke Hogeschool Leeuwarden (NHL)	Hogeschool voor toegepaste wetenschappen
ROC Friese Poort	Hogeschool
Rijksuniversiteit Groningen (RUG)	Universiteit in de stad Groningen
Stenden	Hogeschool voor toegepaste wetenschappen
TAAK	Internationaal platform dat innovatieve kunstprojecten en onderwijsprogramma's ontwikkelt
Tresoar	Fries historisch en literatuur centrum
University Campus Fryslân (UCF)	Netwerk van de Fryske Akademy, de Waddenacademie, Wetsus, Stenden Hogeschool, NHL, Van Hall Larenstein, de universiteit van Groningen, Twente, Wageningen en Delft
Van Hall Larenstein	Hogeschool voor toegepaste wetenschappen
Waddenacademie	Waddenacademie, ondergebracht in de Koninklijke Nederlandse Academie voor Kunst en Wetenschap (KNAW)
Wetsus	Centrum voor duurzame watertechnologie

CULTURELE INSTELLINGEN	TOELICHTING
Afûk	Organisatie voor het promoten van Friese taal en cultuur
EUNIC	Europese Unie Nationaal Instituut voor cultuur
Fries Museum	Fries museum met een collectie van oude schatten tot hedendaagse visuele kunst.Frisian
Het Nieuwe Instituut	Instituut voor architectuur, design, mode en E-cultuur
Jeugd Dansopleiding Fryslân (JDOV)	Jeugd dansonderwijs
Jeugdtheaterschool Meeuw	Opleiding voor jeugdtheater
Keramiëkmuseum Het Prinsessehof	
Keunstwurk	Regionale organisatie voor kunst
Koninklijke Tichelaar Makkum	Oudste organisatie van Nederland (1572) op het gebied van keramiek
Kunstkade	Organisatie dat creatieve activiteiten biedt
Museum Belvédère	Museum voor modern kunst in Oranjewoud/Heerenveen
Muziekkoepeel De Koperen Tuin	Klein (open lucht) muziekpodium in het stadspark de Prinsentuin
Natuurmuseum Fryslân	Fries natuurmuseum
Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid	
Nederlandse Museum Vereniging	
PeerGroup	Locatie specifiek theater groep
Poppodium Romein	Muziekpodium in een oude kerk in Leeuwarden
Schouwburg De Lawei	Stadstheater in Drachten
Slieker Film	Filmhuis
Stadsschouwburg De Harmonie	Stadstheater in Leeuwarden
Stichting Alde Fryske Tsjerken	Stichting voor oude Friese kerken
Stichting Cultureel Ondernemen	
Stichting Landgoedconcerten Oranjewoud	
Stichting Schrijvers School Samenleving (SSSS)	
Stichting Staten and Stinzen	
Stroom Den Haag	Centrum voor visuele kunst en architectuur
Tryater	Fries theater organisatie
Vera	Club voor internationale popmuziek in Groningen

OVERIGE INSTELLINGEN	TOELICHTING
BUOG	Ontwikkelaars en uitvoerders van evenementen
Doarpswurk	Organisatie dat sociale cohesie en duurzaamheid op het Friese platteland stimuleert
Hûs en Hiem	Organisatie gericht op het verbeteren van de architectuur in Friesland
Interreg	Programma dat het stimuleren van samenwerking tussen Europese regio's ten doel heeft
It Fryske Gea	Regionaal natuurbehoud organisatie
NOM	Ontwikkelingsbureau Noord-Nederland
OECD	Organisatie voor economische samenwerking en ontwikkeling
Tûmba	Centrum voor wereldburgerschap en gelijke behandeling

EVENEMENTEN	TOELICHTING
!UIT Festival	Festival om de start van het culturele seizoen te vieren
Elfstedentocht	Schaatstocht op natuurijs langs de elf steden van Friesland, met meer dan 1,5 miljoen bezoekers
Noorderlijk Film Festival	Filmfestival in Leeuwarden en enkele Waddeneilanden
Noorderslag	Europees talent uitwisselingsprogramma
Oerol	Jaarlijks international theater festival op het eiland Terschelling
Slachtemarathon	Wandel en hardloop evenement met een cultureel programma op de Slachtedijk

Tabel 17: Actoranalyse Leeuwarden 2018 (Bron: Lwd2018, 2013)